

T.C.

71582

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ
TİCARİ İLİŞKİLER VE BÖLGESEL BİR GÜÇ OLARAK
TÜRKİYE'NİN İMKAN VE HEDEFLERİ

Murat SEZİK

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Levent GÖKDEMİR

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü
Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin İKTİSAT
Anabilim Dalı İçin Öngördüğü Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır.

MALATYA

1998

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İş bu çalışma jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda BİLİM UZMANLIĞI tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Üye

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Üye

Adı, Soyadı ve Ünvanı

ONAY

Yukarıdaki; imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 1998

İmza

Adı, Soyadı ve Ünvanı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

“Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ticari İlişkiler ve Bölgesel Bir Güç Olarak Türkiye'nin İmkan ve Hedefleri” başlığı altındaki bu tez çalışmasında önce dış ticaret ile ilgili kavramlar verilmiş daha sonraki bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze izlediği dış ticaret politikaları ana hatlarıyla ve tablolar aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik ve sosyal durumları, dış ticaretleri ve Türkiye ile yaptıkları ithalat ve ihracat incelenmiştir. Çalışmanın Dördüncü Bölümünde ise Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ihtimal dahilindeki ticari ilişkiler ve mevcut ticari birlikler incelenmiştir.

Çalışmanın, geçmişi, şimdiki durumu ve gelecek ile ilgili bir takım beklenti ve imkanları kapsayıcı bir düzen içerisinde olmasına dikkat edilmiştir.

Türkiye'nin jeoekonomik durumunu şu ana kadar yeteri kadar iyi değerlendiremediği bir gerçektir. Dünya üzerindeki ülkelerin siyasi ve ekonomik organizasyonlara girerek kendilerini daha güçlü kılma istekleri, çok çeşitli bölgesel birliklerin kurulması sonucunu doğurmuştur. Türkiye mevcut ticari ilişkilerini sağlıklı geliştirip coğrafi olarak hem Avrupalı hem Asyalı olmasını, milli ve dini unsurlar göz önüne alındığında Türk ve Müslüman olmasını çok iyi değerlendirebilecek durumdadır. Bu imkanlar ve Türkiye'nin muhtelif hedefleri incelenip sonuç ve öneriler kısmında Türkiye'nin bölgesel bir güç olabilmesi için bulgular ve öneriler sunulacaktır.

Bu çalışmanın yapılmasında yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Levent GÖKDEMİR'e ve benden hiçbir desteğini eksik etmeyen eşime teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR	VI
TABLolar LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ.....	IX

I. BÖLÜM

1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI.....	1
1.1. DIŞ TİCARET POLİTİKASININ TANIMI	1
1.2. DIŞ TİCARET POLİTİKASININ AMAÇLARI	2
1.2.1. Dış Ticaret Açıklarının Giderilmesi	2
1.2.2. Ekonomik Refah	3
1.2.3. Dış Rekabetten Korunma	3
1.2.4. Piyasa Aksaklıklarının Giderilmesi	3
1.2.5. İç Ekonomik İstikrarın Sağlanması	4
1.2.6. Hazineye Gelir Sağlamak.....	4
1.2.7. Otarşi.....	5
1.2.8. Sosyal ve Siyasal Nedenler.....	5
1.3. DIŞ TİCARET POLİTİKASININ ARAÇLARI.....	5
1.3.1. Gümrükler.....	5
1.3.2 Tarife Dışı Engeller.....	6
1.3.2.1. Miktar Kısıtlamaları.....	6
1.3.2.2. Tarife Benzeri Faktörler	7
1.3.2.3. Devlet Eliyle Dış Ticaret	7
1.3.2.4. Görünmez Engeller.....	7
1.3.2.5. " Gönüllü " İhracat Kısıtlamaları.....	7
1.3.2.6. İhracatın Teşviki	8

1.3.2.7. Bağlı Ticaret	8
------------------------------	---

II. BÖLÜM

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN UYGULADIĞI DIŞ TİCARET

POLİTİKALARI	9
2.1. 1923' TEN PLANLI DÖNEME KADAR OLAN DIŞ TİCARET POLİTİKALARI	9
2.2. 1963- 1977 PLANLI DÖNEM	21
2.3. 1978-1979 KRİZ DÖNEMİ	25
2.4. 1980 SONRASI DÖNEM	26
2.5. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN UYGULADIĞI DIŞ TİCARET POLİTİKALARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ	36

III. BÖLÜM

3.1. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISI	38
3.2. TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ARASINDAKİ SİYASAL İLİŞKİLER	41
3.3. AZERBAIJAN	45
3.3.1 Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler	45
3.3.2 Ekonomik Yapı	46
3.3.2.1. Azerbaycan'ın İktisadi Geçmişi	46
3.3.3.2. Ekonomik Yapı	47
3.3.3. Doğal Kaynaklar	49
3.3.3.1. Petrol	49
3.3.3.2. Doğal Gaz, Madenler ve Elektrik Enerjisi	50
3.3.4. Tarımsal Yapı	50
3.3.5. Hayvancılık	52
3.3.6. Sanayi	54
3.3.7. Dış Ticaret	56
3.3.8. Türkiye İle Ticareti ve Türkiye İle Yapılan Sözleşmeler	58
3.4. KAZAKİSTAN	63
3.4.1. Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler	63

3.4.2. Ekonomik ve Sosyal Yapı.....	64
3.4.4. Tarımsal Yapı.....	65
3.4.5. Doğal Kaynaklar ve Enerji	66
3.4.6. Sanayi	68
3.4.7. Dış Ticaret.....	69
3.4.7. Kazakistan'ın Türkiye İle Dış Ticareti ve İşbirliği Alanları.....	72
3.5. KIRGIZİSTAN.....	76
3.5.1. Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.....	76
3.5.2. Ekonomik ve Sosyal Yapı.....	77
3.5.3. Doğal Kaynaklar ve Enerji	78
3.5.5. Sanayi	80
3.5.6. Dış Ticaret.....	82
3.5.7. Türkiye İle Ekonomik İlişkileri	83
3.6. ÖZBEKİSTAN.....	87
3.6.1. Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.....	87
3.6.2. Özbekistan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı	88
3.6.3. Doğal Kaynaklar ve Enerji	90
3.6.4. Tarım ve Hayvancılık.....	91
3.6.5. Sanayi	92
3.6.6. Dış Ticaret.....	92
3.6.7. Türkiye İle Dış Ticareti ve Ekonomik İlişkileri.....	93
3.7. TÜRKMENİSTAN.....	98
3.7.1. Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.....	98
3.7.2. Ekonomik ve Sosyal Yapı.....	99
3.7.3. Doğal Kaynaklar ve Enerji	101
3.7.4. Tarım ve Hayvancılık.....	101
3.7.5. Sanayi	104
3.7.6. Dış Ticaret.....	107

3.7.7. Türkiye ile ekonomik ilişkileri ve işbirliği alanları.....	110
3.8. TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN EKONOMİK YAPILARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ	
.....	114

VI. BÖLÜM

4. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ALANLARI	116
4.1. ULUSLARARASI EKONOMİK TEŞKİLATLAR AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN YERİ.....	116
4.2. GLOBALLEŞEN DÜNYADA TÜRKİYE'NİN YERİ.....	120
4.3. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ (ECO)	122
4.4. KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (KEİB).....	125
4.5. PAMUK BİRLİĞİ	130
4.6. DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	135
SONUÇ	137
FAYDALANILAN KAYNAKLAR	140

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ECO	: İktisadi İşbirliği Örgütü, Eski RCD'nin Yeniden Yapılanmış Şekli
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
İMF	: Uluslararası Para Fonu
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TÜGIAD	: Türkiye Genç İşadamları Derneği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
UN	: Birleşmiş Milletler

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: 1923 – 1930 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri	11
Tablo 2: 1931 – 1940 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri	14
Tablo 3: 1941– 1952 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri	19
Tablo 4: 1953– 1963 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri	20
Tablo 5: Birinci Beş Yıllık Dönemde Başlıca Malların İthalatı	22
Tablo 6: 1963 – 1967 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri	23
Tablo 7: 1964 – 1977 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri	24
Tablo 8: 1978 – 1980 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri	26
Tablo 9: 1980 – 1985 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri	28
Tablo 10: Ülke Gruplarına Göre İhracat Ve İthalat, 1983-1986	29
Tablo 11: İhracatın Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (Milyon \$)	35
Tablo 12: İthalatın Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (Milyon\$)	35
Tablo 13: Türkiye'nin düşük düzeyde ihracat yaptığı ülkeler	44
Tablo 14: Kolhoz ve Solhozlardaki Tarımsal Üretimin Değeri (1983 fiyatlarıyla milyon Manat).....	51
Tablo 15 : Azerbaycan' da bitkisel üretim miktarı (1000 ton).....	51
Tablo 16: Azerbaycan Sanayiinin Temel Göstergeleri.....	56
Tablo 17: Azerbaycan'ın Üçüncü Ülkelerle Dış Ticareti (1993 Yılı) (1000 \$)...	57
Tablo 18: Azerbaycan'ın Başlıca Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi Ürünleri Dış Alımı (1993 Yılı).....	58
Tablo 19: Türkiye Azerbaycan Dış Ticareti 1992 (6 Ay) ABD \$.....	58
Tablo 20: Türkiye'ye İhracatı	59
Tablo 21: Türkiye'den İthalatı	59
Tablo 22: Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı- Azerbaycan'dan İthalatı.....	60
Tablo 23: Azerbaycan'ın 1996 Yılında Türkiye ile ticareti aşağıdaki gibidir.	60
Tablo 24: Azerbaycan'ın 1996 Yılında Türkiye ile ticareti aşağıdaki gibidir.	61
Tablo 25: 1990 Yılı Tarım Raporu	65
Tablo 26: Kazakistan ve Bazı Bdt Üyelerinde Petrol Üretimi.....	67

Tablo 27: Kazakistan Ekonomisinin Durumu.....	70
Tablo 28: 1994 yılı Başlıca İTHALAT Ürünleri.....	70
Tablo 29 : 1994 yılı Başlıca İhracat Ürünleri.....	71
Tablo 30 : Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatı.....	72
Tablo 31: Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı.....	73
Tablo 32 : Kırgızistan'da Doğal Kaynakların Kullanımı.....	79
Tablo 33 : Tarımsal Başlıca Üretimi (1.000 Ton).....	80
Tablo 34 : Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatı.....	84
Tablo 35 : Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthalatı.....	85
Tablo 36: Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatı.....	94
Tablo 37: Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatı.....	96
Tablo 38: Türkmenistan'da Sanayi Üretiminin Yıllara Ve Değişik Üretim Dalları- na Göre Dağılımı (%).....	104
Tablo 39: Türkmenistan'ın Yıllara Göre Sanayi Ürünleri Dışalım ve Dışsatım Değerleri (Milyon A.B.D. Doları) *.....	105
Tablo 40: Türkmenistan'ın 1992 yılı Bitkisel Besinler Dışalım ve Dışsatım Miktarı ve Farkları.....	106
Tablo 41: Türkiye'nin Türkmenistan'dan İthalatı.....	110
Tablo 42: Türkiye'nin Türkmenistan'dan İhracatı.....	111
Tablo 43: Dünya Tekstil Ticaretindeki İlk 10 Ülke.....	133
Tablo 44: Dünya Konfeksiyon Ticaretindeki İlk 10 Ülke.....	134

GİRİŞ

Türkiye “Geri Kalmış”, “Az Gelişmiş” gibi terimlerle ifadesini bulan onur kırıcı süreci kaderiymiş gibi yaşamaya devam ediyor.

Türkiye yürümek istiyor, koşmak istiyor ama yürüyemiyor, koşamıyor. Ekonomik bağımlılık her geçen gün biraz daha artıyor.

Türkiye artık koşmalı, önüne gelen fırsatları iyi değerlendirmeli, potansiyel gücünü değerlendirip harekete geçirebilmelidir.

Bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dış ticareti gerekli kılan faktörler, dış ticaretin önündeki engeller ve bu konu ile ilgili bazı kavramlar verilmiştir. Bu bölüm çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

İkinci bölüm, Türkiye'nin uyguladığı dış ticaret politikaları ile ilgilidir. Bu bölüm zaman zaman devletçi, zaman zaman da liberal ekonomik politikaların uygulandığı ülkemizde dış ticari ilişkilerin seyri ve Türkiye'nin ihracat ve ithalatındaki çeşitliliğin görülmesi açısından önemlidir.

Üçüncü bölüm; Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticari ilişkileri kapsamaktadır. Özellikle bu ülkelerin ekonomik ve sosyal durumlarını, ihracatlarına konu olan malları, ithalatlarına konu olan malları, Türkiye'den aldıklarını ve Türkiye'ye sattıklarını görmemiz açısından önemlidir.

Dördüncü ve son bölümde ise Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında kurulan ticari teşkilatlar ve kurulması muhtemel ticari teşkilatlar incelenmiştir.

Çalışmada varılmak istenen hedef; Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan günümüze kadar geçen süre içerisinde yönünü Batıya dönmüş, zaman zaman Batı dışındaki yapılanmalara sıcak bakmasına rağmen göstermesi gereken ilgiyi göstermemiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin yönünü Batıya dönmekle beraber kendi yakın çevresinde oluşan yeni imkanlara sırtını dönmeyerek bölgesinde ekonomik bir güç olma imkanları ve varılmak istenen hedefler belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI

1.1. Dış Ticaret Politikasının Tanımı

Toplumun menfaatlerini korumak için devletin dış ticarete almış olduğu tedbirlerin tümüne dış ticaret politikası denir. Dış ticaret denildiğinde önce çeşitli ulusal ekonomiler arasındaki mal mübadeleleri akla gelir. Fakat uluslararası ekonomik ilişkiler yalnızca bunlardan ibaret değildir. Mal akımından başka, uluslararası hizmet, sermaye ve işgücü akımları da dış ticaretin kapsamına girer.¹

Bir ülkenin ekonomik gücünü dışalımına karşı dış satımın büyüklüğü belirler. Ulusal kökenli olmayan (Örneğin dış ülkelerden gelen parçaların monte edilmesiyle elde edilen) malların dışarıya satılması, temelde bir dış satım değil dış alım konusudur.² Dış ticareti şu şekilde tanımlamak da mümkündür; Hükümetlerin doğrudan doğruya ülkenin dış ticaretini sınırlandırmak, özendirmek veya bu işlemlerin yapılaş şekillerini düzenlemek için almış olduğu önlemlerin oluşturduğu sistematik bir bütündür.

Dış ticaret politikası genel ekonomi politikasının önemli bir aracıdır. Genel ekonomi politikası, ulusal ekonomilerin düzenlenmesi ve yönetimi amacıyla alınan çeşitli ekonomik, mali ve yapısal önlemleri kapsar. Yani, dış ticaret politikasıyla öteki ekonomik politikalar arasında yakın bir ilişki vardır. İç ekonomiye yönelik politikalar dış ticareti etkileyebileceği gibi, bunun tersi de doğrudur. Örneğin dış ticarete yönelik olarak alınan tarife veya kota gibi önlemler diğer yandan yurtiçi çalışma düzeyi veya enflasyon oranı üzerinde de etkiler doğurur. O bakımdan bu çeşitli politikalar arasındaki ilişkiler genel ekonomi politikası çerçevesinde birbiriyle uyumlu olacak biçimde düzenlenmelidir.

¹ Seyidoğlu, Halil, **Uluslararası İktisat**, Turhan Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 1986, s. 288.

² Hançerlioğlu, Orhan, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi 6. Baskı s. 63.

Dünya ekonomisinde büyük yeri olan ülkelerin dış ekonomik politikaları, diğerleri üzerinde derin etkiler doğurabilir. Bu, özellikle koruyuculuk yönünde geçerlidir. Örneğin A.B.D' nin , koyduğu bir gümrük vergisi , bu piyasaya mal ihraç edenleri güç durumda bırakarak onları da benzer önlemler almaya zorlayabilir. Böylece büyük ülkelerin başlattıkları dış ticareti sınırlandırıcı politikalar hızla çevreye doğru yayılır ve dünya ekonomisi bir daralma aşamasına girer. Bu ülkelerde dış ticareti dolaylı biçimde etkileyen işsizlik,enflasyonla mücadele vb. yurt içi ekonomi politikaları da aynı sonucu doğurabilir. O yüzden dünya ekonomisinin istikrarlı biçimde gelişebilmesi, büyük ülkelerin uyguladıkları iç ve dış ekonomik politikaları ile yakından ilgilidir.

Az gelişmiş ülkelerde ekonomik politikanın temel amacı kalkınma olduğundan hükümetler dış ticarete yoğun bir müdahalede bulunurlar. Diğer bir deyişle bu ülkelerde uluslararası ticaret politikası adeta ekonomik kalkınmanın bir aracı durumundadır

Günümüzde uluslararası ticaret politikası ile uluslararası politika arasında yakın bir ilişki vardır. Çoğu kez ülkeler dış ticaret politikalarını belirli dış politika amaçlarının gerçekleştirilmesinde bir aracı olarak kullanırlar³

1.2. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Dış ticaret politikasının belli başlı amaçları şöyle sıralanabilir.

1.2.1. Dış Ticaret Açıklarının Giderilmesi

Günümüzde gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin başlıca sorunlarından birisi dış ödemeler bilançosu değersizlikleridir

Özellikle dış açık veren ülkelerde bu açıkların kapatılması dış ticaret politikası bakımından büyük önem taşır. Bu durumdaki ülkeler bir yandan ithalatı kısıp ihracatı özendirmek amacı güderken diğer yandan da ülkeye dışardan yabancı sermaye çekmeye ve yerli sermayenin yurt dışına çıkışını önlemeye çalışırlar.

³ Seyidoğlu, Halil, **Uluslararası İktisat**, Genişletilmiş 7. Baskı, Güzen Yayınları, İstanbul 1990.

1.2.2. Ekonomik Refah

Kalkınmakta olan ülkeler dış ticaret politikasını sanayileşme stratejilerinin bir aracı olarak kullanmaya çalışırlar. Ülkelerin uluslararası iş bölümünden azami faydayı sağlaması için uluslar arası ticarete konan kısıtlamaların kaldırılarak ticaretin genişletilmesi gerekmektedir.⁴ İthalat-ikamesine dayalı bir sanayileşme stratejisi izleyen ülkelerde, dış ticaret politikasının ana amacı yerli endüstrilerin korunması iken dışa açık bir politika uygulayanlarda amaç, ihracatın özendirilmesidir. Kıt döviz kaynaklarının ekonomik kullanılması az gelişmiş ülkelerde dış ticaret politikasının önemli fraksiyonları arasında yer alır.

1.2.3. Dış Rekabetten Korunma

Ülkeler dış piyasanın rekabetine karşı dayanamayan yerli endüstrileri korumak için ithalatı sınırlandırma yoluna gidebilirler. Az gelişmiş ülkelerde, kalkınma amacıyla, yeni kurulan endüstrilerin belirli bir olgunluk aşamasına ulaşmalarına kadar böyle bir korumaya ihtiyaçları vardır.

Dış ticaret açıklarına karşı az gelişmiş ülkelerin uyguladıkları politika genellikle tüketim mallarına konan kısıtlamalar veya yasaklayıcı gümrüklerdir. Buna karşılık yatırım mallarının ithali engellenmez ithal edilen bir sermaye malı yurt içi yatırım demektir⁵

1.2.4. Piyasa Aksaklıklarının Giderilmesi

İç ekonomide monopolcü kuruluşların yaygınlaşması, üretimde kaynak etkinliğini bozar ve tüketicileri kalitesiz yerli mallara yüksek fiyat ödemek zorunluluğu ile karşı karşıya bırakabilir. Bu durumda hükümet mevcut tarifeleri veya öteki kısıtlamaları azaltarak iç piyasada rekabeti geliştirme yoluna gidebilir. Böylece monopoller kırılır piyasa aksaklıkları ortadan kalkar ve dolayısıyla kaynak dağılımında etkinlik artar.⁶

⁴ Karluk, Rıdvan Kayan, *Uluslararası Ekonomi*, Bilim Teknik Yayınevi, 1984, s. 221-222.

⁵ Erkök, Şiir Yılmaz, *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*, Gazi Üniversitesi Yayın No: 170, İ.İ.B.F. Yayın No: 57, Ankara 1992, s. 192.

⁶ Seyidoğlu, Halil, A.g.e., s. 284.

1.2.5. İç Ekonomik İstikrarın Sağlanması

İç ekonomik istikrarın bozulması, işsizlik veya enflasyon şeklinde olur. İşsizlik içinde bulunan ülkeler istihdamın yükseltilmesi için dış ticaret politikasından yararlanmayı deneyebilir. Gümrük tarifeleri ve kotalar koyarak toplam talebi yabancı mallardan yerli mallara doğru kaydırır ve iç çalışma düzeyini yükseltirler. Bunun gibi, içerde bazı malların arzının daralmış olması iç fiyat artışlarına yol açarak bir enflasyon nedeni oluşturabilir. Böyle bir durumda ise hükümetler söz konusu malların ithalatını kolaylaştırarak arz kısıtlıklarını giderir ve fiyat artışını önleyebilir.

1.2.6. Hazineye Gelir Sağlamak

Gümrük vergilerinin başlıca amaçları devlet hazinesine gelir sağlamak ve yerli sanayiye dış rekabetten korumaktır.

Gümrük vergileri az gelişmiş ülkelerde devlet hazinesinin önemli bir gelir kaynağını oluştururlar.⁷ Gümrük vergileri, diğer gelir kaynaklarından farklı olarak, sınır kapılarında görevli memurlar tarafından, malların girişi sırasında kolaylıkla tahsil edilebilmektedir.

Gelir sağlama amacına yönelik olan gümrük vergileri genellikle halkın yaygın şekilde tükettiği mallara konulur. Bazı mallardan alınan vergi yalnız gelir sağlamak için konulmuştur. Türkiye' de kahveden alınan gümrük vergileri buna iyi bir örnek oluşturur.

Dış Piyasalarda Monopol Gücünden Yararlanma Bazen dış ticaret politikasının amacı uluslararası piyasalarda monopolcü duruma geçip yabancı tüketicinin istismarı olabilir. Bunun için ülke, tek üreticisi olduğu malların dışarıya satışını engeller veya benzer malı üreten az sayıdaki ülkelerle anlaşma yaparak birlikte monopol kurmak isteyebilir. Böylece uygulanacak aşırı yüksek fiyatlarla ticaret hadleri ülke lehine değiştirilmeye çalışılır.

⁷Seyidoğlu, Halil, A.g.e., s. 299.

1.2.7. Otarşı

Bir kısım ülkeler ekonomik ve siyasal rejimlerin bir gereği olarak otarşı politikası benimsemişlerdir. Otarşı kendi kendine yeterlilik demektir. Dolayısıyla bu politikayı benimseyen ülkelerde dış ticaret politikasının amacı dış dünya ile ekonomik bağların en düşük düzeye indirilmesidir.⁸ Günümüz dünyasında bütün ülkeler otarşı politikasından vazgeçmiş bulunmaktadır.

1.2.8. Sosyal ve Siyasal Nedenler

Ülke güvenliği, halk sağlığı, çevre kirlenmesi, kaynak rezervlerinin korunması vb. nedenlerle malların ithal veya ihracı yasaklanmış olabilir. Bazen de hükümetler sosyal veya siyasal nedenlerle bir üretici grubunu kayırmak istediklerinde onların ürettikleri malların ithalinden alınan gümrük vergilerini yükseltirler.

1.3. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Bunlar. Devletin uluslararası ekonomik ilişkileri etkilemek için başvurduğu yöntem veya uygulamalardır. Devletin dış ticarete müdahale için kullandığı geleneksel araç gümrük tarifeleridir. Ancak zamanla gümrük tarifeleri azaltılmış, bunun yerine çok sayıda yeni müdahale aracı ortaya çıkmıştır.

1.3.1. Gümrükler

Dış ticarete müdahale amacıyla devletin kullandığı en eski araçtır. İthal mallarına uygulanacak vergi oranlarını gösteren tarifeler listeler şeklinde düzenlenmektedir. Gümrük tarifeleri, Advolorem ya da spesifik nitelikte olabilir. Bir de ikisini birleştiren karma vergiler vardır. Advolorem tarifelerde vergi ithal edilen malın değeri üzerinden belirli bir oran olarak alınır. Spesifik tarifeler ise ithal edilen malın fiziki birimi üzerinden alınır.

Gümrük tarifelerinin amaçlarını şöyle sıralayabiliriz :

- a) Yurtiçi sanayii dış rekabete karşı korumak
- b) İthalatı sınırlamak
- c) Devlete gelir sağlamak

⁸ Seyidoğlu, Halil, A.g.e., s. 284.

- d) Ödemeler bilançosundaki açığı gidermek
- e) Yerli işçiyi yabancı işçiye karşı korumak
- f) Yerli üreticileri dampainge karşı korumak
- g) Belirli ürünlerde ülkenin kendi kendine yeterliğini sağlamak
- h) Korumacı önlemler alan ülkelere misillemede bulunmak⁹

1.3.2 Tarife Dışı Engeller

Gümrük tarifelerinin dışında genellikle döviz gideri doğuran işlemleri sınırlandırmak için hükümetin tek taraflı kararı ile konulan müdahale önlemleridir. Bunların başlıcaları şunlardır.

1.3.2.1. Miktar Kısıtlamaları

Bunlar ithal kotaları, yasaklamalar ve döviz kontrolü gibi önlemleri kapsar, kota belirli bir süre içinde ithaline izin verilen mal miktarını tespit ve her mal için tavan belirlenir. Kota sistemi kanun çıkartılmasına gerek göstermeden yönetsel kararlarla yürütebildiği için dış ticaret politikasının uygulanmasında büyük kolaylık sağlar.¹⁰ İthalat yasakları ise kotaların en aşırı şeklidir. Burada yasaklanan malın ülkeye girişi tamamen önlenmekte, yani ithalat sıfıra düşürülmektedir. İthalat yasaklarına şu gibi nedenlerle başvurulabilmektedir.

Ekonomi için önemsiz veya lüks sayılan malların ithalini önleyerek kısıt döviz kaynaklarının korunması

Yerli sanayinin dış rekabetten tamamen korunması.

Dış ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması .

İthalat yasaklarının konulmasında ekonomi- dışı faktörlerde etkili olabilir. Örneğin halk sağlığına, genel ahlâka ve kamu düzenine zararlı maddelerin ülkeye girişinin önlenmesi gibi .¹¹

⁹ **Ekonomi Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınları 1991. s. 94-95.

¹⁰ Alkin, Erdoğan, **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Yayın No: 404, İstanbul 1978, s. 127.

¹¹ Seyidoğlu, Halil, A.g.e., s. 318.

1.3.2.2. Tarife Benzeri Faktörler

Bunlarda gümrük tarifeleri gibi ithalatı pahalılaştırıp yerli üretimin kârlılığını artırarak fiyat mekanizmesi yoluyla serbest ticarete müdahale niteliğinde olan önlemlerdir. İthalat teminatları, çoklu kur uygulamaları, ithal-ikamesi endüstrilerine verilen sübvansiyonlar bu grupta yer alır.

1.3.2.3. Devlet Eliyle Dış Ticaret

Kapitalist ve karma ekonomi düzenini benimsemiş ülkelerde devletin dış ticareti yürütmesi bazı durumlarda savunulmaktadır. Amaç hem alımda hem satımda tekel gücünden yararlanmaktır. Bu amaca ulaşmak için devletin önderliğinden çeşitli ihracatçı ve ithalatçı birliklerinin kurulduğunda görülmektedir. Böylece devlet iç piyasadan alımlar yaparken ihracat malları fiyat hacmini tayin eder. İthalat malları fiyat ve hacmini de dünya piyasasında büyük bir alıcı durumuna geçtiği için etkileyebilir. Devlet bazı özel nedenlerle de doğrudan ticaret yapabilir. Bir kere devlet harcamaları için söz konusu olan (Özellikle yatırımlar) gerekli ithalatı kendisi yapar. Ayrıca topluma gerekli, ancak ithalatı özel kesime kârlı görünmeyen alanlarda ticareti devlet yürütür.¹²

1.3.2.4. Görünmez Engeller

Bu önlemler devletin halk sağlığı veya kamu güvenliği gibi nedenlerle çıkartmış olduğu idari, teknik veya yasal düzenlemelerin sonucudur. Her ne kadar kuruluş amaçları farklı olsa da dış ticareti sınırlandırdıkları ölçüde bir nevi dış ticaret engeli niteliği taşıyacaktır.

1.3.2.5. “Gönüllü” İhracat Kısıtlamaları

Bunlar ithalatçı ülkenin piyasasına ihracatçıların mal satışını sınırlandırmaya yönelik bir tür kotadır. Tek taraflı kotalardan farklı olarak ithalatçı ve ihracatçı ülkeler arasında bir anlaşma ile konulmuş olmalarıdır. Burada, çoğunlukla ithalatçı gelişmiş bir sanayi ülkesinin, ihracatını kotalarla sınırlandırması için bir az gelişmiş ülke üzerine baskı uygulaması söz konusu olmaktadır.

¹² İyibozkurt, M. Erol, **Dış Ticaret- Teori Politika**, Trabzon İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi Yayınları, 2. Baskı, Trabzon 1982, s. 135.

1.3.2.6. İhracatın Teşviki

Dış ticaret politikası araçları her zaman ithalatın sınırlandırılmasına yönelik olmaz. Amaç bazen ihracatın (döviz kazandırıcı işlemlerin) özendirilmesi olabilir. Günümüzde gerek gelişmiş , gerekse az gelişmiş ülkelerde ihracatın teşviki için hükümetlerin almış oldukları bir dizi önlemler vardır. Özellikle dış piyasalara yeni açılmakta olan az gelişmiş ülkeler bu gibi önlemlere yoğun olarak başvurumaktadırlar. Bunlar çoğunlukla ihracatçıya, ülkeye kazandırdığı dövizler karşılığında daha fazla ulusal para ödemesi veya ihraç malları üretiminde maliyetleri düşürülmesine yönelik önlemlerden oluşur.

1.3.2.7. Bağlı Ticaret

Bazen döviz tasarrufu sağlamak, serbest döviz ile satılmayan düşük kaliteli yerli üretimin ihracını mümkün kılmak, yabancı sermaye yoluyla büyük sanayi tesisleri kurmak gibi nedenlerle “bağlı ticaret çoğunlukla ülkeler arası anlaşmalara dayanır ve taraflardan birisi bir devlet kuruluşu niteliğindedir. Eskiden sadece takas ve kliringden oluşan bağlı ticaret günümüzde karşı-satınalım, geri- satınalım, ofset gibi değişik yöntemleri de kapsayacak biçimde genişletilmiştir.¹³

¹³ Seyidoğlu, Halil, A.g.e., s. 186.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN UYGULADIĞI DIŞ TİCARET POLİTİKALARI

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye'nin iktisadi sisteminde zaman zaman değişimler olmuştur. Türk ekonomisi dünyada izlenen ekonomi politikalarındaki değişimlerin etkisinde kalmış ve onlara paralel olarak iktisadi sistemde de değişimler meydana gelmiştir. Sistemdeki bu değişimlere iç politik gelişmelerin de etkisi bulunmaktadır¹⁴

2.1. 1923' ten Planlı Döneme Kadar Olan Dış Ticaret Politikaları

Harplerin sonucunda kurulan Türk devleti dünya konjonktürüne uygun olarak liberal bir ekonomik sisteme Lozan Anlaşması ile yaklaşmış bulunuyordu.

Bu dönemde harpten yeni çıkmış dünya devletlerinin elde ettikleri tecrübelerle dayanan otarşik bir ekonomik düzenin uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Şöyle ki: aşırı liberalizm uygulaması sonucu Birinci Dünya Savaşında düşülen durumların tekrarlanmaması için ekonominin dışa bağımlılığını azaltmaya, buna karşılık iç ekonomiyi daha serbest ve liberal bir sisteme yöneltmeye çalışıyorlardı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Lozan Anlaşması ile 1929 yılına kadar gümrük vergilerini yükseltmemeyi taahhüt etmiş bulunuyordu. Bunun anlamı ise bir süre ithalatta serbesti tanınmış olmasıydı.

Türkiye' de 1929' li yıllarda ve 1930' lu yılların başında tarıma dayalı yapı ister istemez ihracatın yapısını ve önemini de belirlemektedir. 1923' ten 1929'a kadar geçen sürede sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı sadece % 8,6 idi. Üstelik ihraç edilen bu sanayi ürünleri de büyük ölçüde tarıma ve hayvancılığa dayalı idi. Buna karşılık, aynı dönemde tarım ürünlerinin payı ise % 4 civarındaydı.¹⁵ Bu dönemde (1920- 1930) Türkiye ekonomisi tipik bir ihracat ekonomisi özelliği taşımaktadır. Fakat gerek ülkenin ekonomik yapısı, gerekse siyasal nedenler ve tarihsel sürecin özgürlüğünden ötürü Türkiye, bir çok

¹⁴ Dirimtekin, Halil, **Türkiye Ekonomisi**, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, s. 68.

¹⁵ Başkaya, Fikret, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik Yayıncılık, Ankara 1986, s.35-36.

ihracat ekonomiden bazı bakımlardan değişik özelliklere sahipti bunlardan birincisi: Türkiye'nin kapitalist dünya ekonomisine entegrasyonunun oldukça düşük kalmasıdır. Bunun sonucunda ihracat sektörü ekonominin bütünü bakımından önemli olmakla birlikte, bir çok geri kalmış ülkeye oranla daha düşük bir öneme sahipti.

1924 yılında cari fiyatlarla ihracat değerinin gayri safi yurt içi hasılasına (G.S.Y.H) oranı 0,14' ten 1929'da 0,08'e düşmüştür. İthalatın G.S.Y.H' ya oranı cari fiyatlara göre 1924' de 0,17 ve 1929' da 0,13 tür.¹⁶ İkinci özellik ihracatın çeşitlilik arz etmesidir. Türkiye ihracatı tek bir malla ya da az sayıda malla sınırlandırılmış durumda değildi. Üçüncü özellikte yabancı sermayenin yatırım alanlarıyla ilgilidir. Türkiye' de bir çok çevre ülkeye oranla tarım ve madencilik alanlarında yatırılan yabancı sermaye daha düşüktü, Yabancı sermayenin en büyük bölümü demiryolu yapımına (daha çok devlete borç verme şeklinde) ve hizmetler sektörüne yönelmiştir. Bir kısım ticaret, bankacılık ve belediye hizmetleri alanlarında faaliyet göstermekteydi. İmparatorluk döneminde gelen yabancı sermayenin % 52' si ile % 66'sı arasında değişen bölümü demiryolu yapımına gitmiştir. Demiryolu yapımından sonra ikinci sırada madencilik üçüncü sırada da bankacılık sektörü yer alıyordu¹⁷ Cumhuriyetin ilk yıllarında ihracatın yapısında önemli bir değişiklik olmamıştır. Buna kısa zamanda zaten olanak da yoktu. Fakat ithalat kalemlerinde madeni eşya ve makinalar lehine bir değişme ortaya çıkmıştır. Madeni eşya ve makine ithalatının toplam ithalat içindeki payı 1924' de % 11,82' den 1928' de % 21,90' a yükselmiştir. İthal malları kompozisyonundaki bu değişiklik, giderek ithalat ikamesi bir eğilimin ortaya çıktığını göstermektedir. Gıda maddeleri, tekstil ve diğer tüketim mallarının Cari ihracat değeri içindeki payı 1924' de % 66' dan 1929' da % 51'e düşmüştür. Buna karşılık aynı yıllar arasında ara malların payı % 20'den % 26'ya, makinalar ve motorlu taşıt araçlarının payı ise % 4' den %9'a yükselmiştir.

¹⁶ Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları**, İş Bankası Yayınları, 1970, s. 191.

¹⁷ Başkaya Fikret, A.g.e., s. 38.

Ticaret hacmi 1927' den sonra düşmeye başlıyor. Bu düşüş özellikle dünya pazarında tütün fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanıyordu. 1926 yılında tütün ihracatı tarım ürünleri ihracat değerinin % 43,3 ünü oluşturuyordu. Toplam ihracat değerinin de % 36,2' sini oluşturmaktadır.

Cumhuriyetin ilk 7 yılında ticaret dengesi devamlı açık vermiştir. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Savaş sonrası dönemde o zamana kadar kısıtlanmış ithal talebinin serbest kalması ve devam eden düşük gümrük tarifeleri. Bununla birlikte bu açıklar Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerindeki açıklardan daha küçüktür. bunun nedeni de artan ihracat temposudur. Bu dönemde açıklar geniş ölçüdeki altın ve diğer değerlerin dışarıya transferi ile kapatılmıştır. Türk parasının değeri açıklar nedeniyle devamlı düşmüştür.

Türkiye'nin tarımsal ihracat kalemlerinin belli başlıları: Tütün, pamuk, afyon ve bahçe tarımı ürünleri kuru üzüm, kuru incir, fındık ve hayvansal ürünlerden oluşuyor.

Birinci dünya savaşından önce Türkiye'nin dış ticaretinde İngiltere birinci sırada yer alıyordu. Cumhuriyet sonrası dönemde en çok ticaret yapılan ülkeler sırasıyla İtalya, İngiltere, Fransa, A.B.D gibi ileri kapitalist ülkelerdi. 1920' li yılların sonlarına doğru Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın payı yükselmiştir.

Tablo 1: 1923 – 1930 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri

YIL	İHTALAT		İHRACAT	
	Değer (000 \$)	Değişim (%)	Değer (000\$)	Değişim (%)
1923	86,872	--	50,790	--
1924	100,462	15,6	82,435	62,3
1925	128,953	28,4	102,700	24,6
1926	121,411	5,8	96,937	-6,1
1927	107,752	11,3	80,749	16,3
1928	113,710	5,5	88,278	9,3
1929	123,558	8,7	74,827	15,2
1930	69,540	43,7	71,380	-4,6

Kaynak : D.İ.E İstatistik Göstergeleri 1923-1992, Tablo XV-2, s. 294.

1930 yılından 1939 yılına kadar sürecektir olan dış ticarete korumacılık dönemi başlamıştır. Sanayileşmede ise devletin öncülüğü kabul edilmiştir.¹⁸

1927 yılından itibaren ortaya çıkan bazı problemler (Örneğin kötü hava koşullarının etkisiyle ortaya çıkan hububat açığı 1929 yılında 18 milyon liralık hububat ithali ile kapatılmıştır.) ve 1929 dünya buhranı ile birlikte girilen darboğaz ekonominin olumsuz gidişini hızlandırmıştır.

1930'lu yıllarda Türkiye ekonomisinin yapısı ve gelişmişlik düzeyi ile ilgili şu açıklamalar kayda değerdir." Dar-geniş bütün hatları bir arada yalnız 4072 Km' lik hepsi yabancı malı bir demiryolu şebekesi 18335 km'lik bakımsız şosesi, birkaç liman şehri arasında çalışan topu topu 72.000 tonilotalık ufak teknesi vardı. Cumhuriyetin daha ilk yılında Türkiye dışarıya ancak 85 milyonluk mal satabilmiş buna karşılık 145 milyonluk mal satın almıştı. 60 milyon açık vardı. Alınan şeylerin bir kısmı yiyecek içecek, geri kalan şeylerin hemen hepsi Avrupa usulü giyinip kuşanmaya ve kullanmaya yarayan eşyadan ibaretti. Birkaç askeri fabrika sayılmazsa, iç pazarın ihtiyacına şöyle veya böyle yetecek hiçbir üretim dalı yoktu. Kıyıda köşede kalmış tek tük tezgahlar ortadan kalkmak için ilk trenle gelecek yabancı ticaret mallarını bekliyordu." ¹⁹

1930'lu yıllarda bazı Avrupa ülkeleri millileşme(Almanya ve İtalya'da nasyonal sosyalizm) hareketleri aracılığı ile liberalizmi engellemeye, dışa bağımlılıklarını azaltarak kalkınmalarını iç ekonomilerine dayalı olarak gerçekleştirmeye yöneldiler.²⁰ Dünyada liberal ekonomik düzen ile az gelişmiş ülkelerin kalkınamayacağı düşünceleri yaygınlaşmaya başladı. Dünya üzerindeki bu gelişmeler ve iç ekonomik durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin de benzer yeni düzenlemelere gitmesini gerektirdi. Böylece devlet ekonomik hayata müdahaleye başladı. Lozan anlaşması hükümlerine göre 1929 yılında gümrüklere müdahale hakkı doğdu. Gümrükler yükseltilerek ithalat kısıtlaması başladı. Liberalizm uygulaması ile 1930'lara kadar özel teşebbüsün gelişmemesi ve memlekete altyapı yatırımlarının gereği kadar yapılamaması liberalizm uygulamasından vazgeçilmesinin diğer sebepleri idi. Özel teşebbüsün

¹⁸ Alpar, Cem, *Türkiye Ekonomisine Yön Veren Politikalar*, Ankara 1990, s. 7.

¹⁹ Başkaya, Fikret, A.g.e., s. 63.

²⁰ Dirimtekin, Halil, A.g.e., s. 70.

yapamadığını devletin yapması görüşü benimsendi. 1934 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş yıllık Sanayi Planı devletçiliğin uygulanmaya konulduğunu göstermektedir.

Çeşitli korumacı politikaların uygulanmasının yanı sıra, 1934-1938 yıllarında uygulanan Birinci Beş yıllık Sanayi planının olumlu sonuçlarından sonra üretim artışı ile birlikte ihracatımızda da artış görülmüştür.²¹

Devletçilik uygulaması sırasında dış ticaret alanında bazı düzenlemelere gidildi. Dış ticaret politikasının başlıca amacı ticaret açığından kaçınmadır. Bu amaca ulaşılması için dış ticaret büyük ölçüde ikili anlaşmalarla yürütülmüştür. Türkiye'nin mallarını satın alan ülkelerden mal alınması, yerli üretimi yapılan malların dış alımının sınırlandırılması ve ikili anlaşma konusu olan malların dış alımında serbesti, uygulanan politikanın başlıca öğeleridir.

Bu dönemde başta Almanya olmak üzere bir çok ülke ile kliring anlaşmaları yapılmış, dış satım karşılığı dış alım yaklaşımı uygulanmıştır bu alandaki düzenlemeler 1934' de kurulan dış ticaret ofisi aracılığıyla yürütülmüştür, ayrıca 1936' dan sonra dış ticaret bütçeleri hazırlanması yoluna gidilmiştir. Tüm bu düzenlemelerin dış ticaret konusunda kesin ve kararlı bir tutumun göstergesi olduğu açıktır. Nitekim dış ticaretin 1937'de kliring anlaşmalarından kurtarılarak daha serbest olması yönündeki girişimler 1938'de dış ticaretin açık vermesi üzerine terkedilmiş, yeniden sınırlamalar getirilmiştir. Sonuçta ekonominin, daha kendi kendine yeterli ya da kapalı bir nitelik kazandığı söylenebilir.²²

²¹ Kösetorun, Alev-Yemişçi, Feyyaz-Taşkın, Gülün, **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Cumhuriyetin 70. Yılı, Yıl: 1, Özel Sayı: 51, s. 47.

²² Kepenek, Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Varsa Yayınları, 5. Baskı , Ankara, s. 72-73.

Tablo 2: 1931 – 1940 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri

YIL	İHTALAT		İHRACAT	
	Değer (000 \$)	Değişim (%)	Değer (000\$)	Değişim (%)
1931	59,935	13,8	60,226	15,6
1932	40,718	32,1	47,972	20,3
1933	45,091	10,7	58,065	21,0
1934	68,761	52,5	73,007	25,7
1935	70,635	2,7	76,232	4,4
1936	73,619	4,2	93,670	22,9
1937	90,540	23,0	109,225	16,6
1938	118,899	31,3	115,019	5,3
1939	92,498	22,2	99,647	13,4
1940	53,018	42,7	85,728	14,0

Kaynak: D.İ.E İstatistik Göstergeleri 1923-1992, Tablo XV-2, s. 294.

Nihayet 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı, ekonomimizin henüz dış açılmaya hazır bulunmaması dış ticaretimizi, özellikle " ihracat"ımızı sınırlı tutmuştur. Bu dönem ekonomisi durur halden harekete geçirme dönemi olmuştur. Bütün olumlu sonuçlara rağmen, ekonomi dış sebeplerle, birinci ve ikinci vitestedir. Bu iki vitesin bilinen karakteri büyük güç tüketmesine rağmen aracın yavaş yavaş hareket etmesidir. Bu dönem (1923-40) fiziki ve moral ölçüleriyle büyük " momentum kazandırmış, müesseselerde, zihniyette ve ekonomik felsefede gerekli alt yapı hazırlanmıştır.²³

II. Dünya Savaşı sonrasında çevre ülkelerde belirli bir sanayileşme başladı ve kapitalizm öncesi ilişkiler hızlı bir şekilde tasfiye sürecine girdi. Eskiden çevredeki hammadde kaynakları alanına ve bu hammaddelerin merkeze taşınması amacıyla ulaşım sektörüne yatırıma yönelen merkez sermayesi, bu sefer artan ölçüde üretken sanayi sektörüne kaymış, merkeze bağımlı da olsa önemli bir sanayi sektörü oluşmuştur. Böylece GSMH içinde sanayi kesiminin payı giderek artmıştır. Fakat sanayinin GSMH içindeki payının artmasıyla merkeze olan bağımlılık azalmış, yeni tip bir bağımlılık

²³ Kılıçbay, Ahmet, *Türk Ekonomisi*, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, s. 105.

ortaya çıkmıştır. Bir önceki dönemin ticari bağımlılığı sanayileşme sürecine girildiğinde teknolojik bağımlılığa dönüşmüştür. Bu süreçle birlikte tüketim malları ihracatının yerini sermaye malları ihracı almıştır. Şüphesiz merkez ülkelerden çevreye doğru tüketim malları ihracı dinamik üst düzeyde kaliteli malların ihracında artış olmuştur.

Türkiye’de içe dönük sanayileşme, 1930’lu yıllarda başlamakla birlikte bu fazla kapsamlı bir sanayileşme değildi. Krizin zorlamasıyla ortaya çıkmış, ithalat zorluklarını gidermeye yönelmiştir.

Türkiye II. Dünya savaşına girmemekle birlikte, savaşın ekonomik etkilerini yoğun bir şekilde yaşamıştır. Her şeyden önce büyük bir ordunun ayakta tutunması zorunluluğu ekonomik kaynaklar üzerinde yoğun bir baskı oluşturmuştur. Savaş yıllarında, enflasyon ve mal darlıklarının etkisiyle, özel kesimde kayda değer bir sermaye birikiminin gerçekleştiği kesindir. Ancak bu birikimin yatırımlara dönüşmediği de gözlenmektedir. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir.

1. Savaşın yarattığı güvensiz ortam
2. Sermaye malların ithalinde karşılaşılan güçlükler.
3. Kazanç sahiplerinin yüksek tüketim eğilimi.
4. Hükümet politikalarına duyulan güvensizlik.

Savaşın bitmesi ve Türkiye’nin” Çok partili demokrasi” ye geçmesi ile birlikte” ekonomide liberalizm” rüzgarlarının esmeye başladığı görülür. Bu rüzgarlar hem içerden hem de Batıdan esmektedir. Ülke içinde savaş yıllarında yaşanan yokluk, enflasyon, karaborsa yüzünden halkda ki hoşnutsuzluk giderek büyümekteydi. Tam bu dönemde liberalizme yöneliş ve dış ticarete korumacılığın gevşetilmesi gerçekleştirilmiştir. 7 Eylül 1946’da bir doların karşılığı olan 1.28 TL’lik kur 2.80’e çıkartılarak ilk büyük devalüasyon yapılıyor ve ithalatla miktar kısıtlamaları daraltılıyordu. Devalüasyon, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine entegrasyonu açısından önemli bir adımdı ve Batının ekonomik ve askeri yardımlarından yararlanma düşüncesinin bir parçasıydı.

Türkiye’de de 1946 yılında 100 milyon dolar dolayında bir dış ticaret fazlası ve 250 milyon dolara yakın bir döviz rezervi olmasına karşın, ihracatçılar sürekli olarak devalüasyonun gerekliliğini ileri sürüyordu. 1950 yılında Demokrat Parti liberalleşmeyi destekleyen tüm güçlerin desteğini alarak iktidara gelmiştir. DP iktidarının ilk yılları, gayretli bir liberalizm denemesidir. Yeni iktidarın gelişme stratejisi; tarıma, özel girişime, tüketim malları sanayiine öncelik vermek, dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin serbestleştirilmesini sağlamaktı. Ayrıca belirtmek gerekir ki Türkiye 1947’ den beri Truman doktrini. 1948 den beride Marshall planı uyarınca A.B.D askeri ve ekonomik yardımını almaktadır ve Marshall planı uyarınca Türkiye’nin tarımı geliştirilerek Avrupa’nın gıda ve hammadde deposu olması beklenmektedir. Türkiye 1947 yılında İMF ve Dünya Bankası’ na üye olmuştur.²⁴ 1951’de tarımı ve ticareti yabancı sermayeye kapalı tutan ve yabancı ortağın kâr transferini sınırlayan bir kanun kaldırılmış ve daha liberal özellikler taşıyan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik kanunu çıkartılmıştır. A.B.D Dış Ekonomik Politika komisyonu Başkanı C.B Randall’in çabalarıyla çıkan söz konusu yasa ile tarım ve ticaret alanlarıda yabancı sermayeye açılmış, makine ve teçhizatı yabancı ortağın sermaye payı olarak getirmesi kabul edilmiş, ayrıca yabancı ortağın elde ettiği kârı serbestçe transfer etmesine getirilen sınırlamalar kaldırılmıştı.

1954 yılında çıkartılan petrol kanunu da yabancı sermayeyi petrol alanına çekme çabalarının ürünüdür. Hazırlanmasında M.Ball adlı bir Amerikalı uzmanın etkin rol aldığı kanunun gerekçesinde şöyle denilmektedir. “ Petrol kaynakları, ancak hususi teşebbüs veya yatırımcıların eliyle aranıp işletilebilecektir. Hususi teşebbüs etkili olabilecek vüsatte ve miktarda bu sahaya girebilmeleri için devletin ne bir arayıcı ne de herhangi bir surette petrol sahibi olarak Hususi teşebbüsün karşısına çıkmaması icap etmektedir. Hususi teşebbüs, devlete rakip vaziyette çalışmak istememektedir.”

Bu kanunla Türkiye Petrolleri’nin petrol arama tekeli kaldırılmış, bu kuruluşun yasanın öngördüğü azami sekiz arama ruhsatıyla yetinmesi ve hiçbir alanda öncelik sahibi olmaması karara bağlanmıştır. 1957’ de yabancı sermayeye rafineri kurma hakkı da verilmiştir. Demokrat Parti iktidarının

²⁴ Alpar, Cem, A.g.e., s. 13.

ekonomiyi dışa açma önlemleri yabancı uyruklularca gayri menkul satın alma hakkının 6086 sayılı yasayla tanınmasında ve 1953 yılında çıkartılan serbest bölgeler yasasında ifadesini bulmaktadır. Bunlara ek olarak kambiyo rejiminde de kayda değer değişiklikler yapıldığı gözlenmektedir. Örneğin 1950'de kabul edilen 5583 sayılı yasa ile Maliye bakanlığı özel kesimin aldığı uzun vadeli dış borçlara kefil sayılmış, 1953' den sonra ise " Kredili ithalat" yoluyla ticaret bankalarının döviz kredisi sağlanmaları mümkün kılınmıştır, dış borç geri ödemelerinde sorumluluk T.C Merkez bankasında kalırken, bankalar krediye ilişkin dövizleri, T.C Merkez Bankasına devirle yükümlü tutulmamışlardır.

Adnan Menderes 1954 yılında A.B.D'li gazetecilere verdiği demeçte özelleştirme ve liberal ekonomik politikalar ile ilgili şöyle demektedir. " Bugün asli maksatlarla kurulmuş olanlar hariç, devlet elindeki iktisadi teşebbüslerin herhangi birini, talibi bulunduğu takdirde, hususî teşebbüs devretmek bahsinde hiçbir mani yoktur." Bu dönemde mevcut KİT'lerin özel girişime devri şöyle dursun, yeni KİT'ler. Kurulmuştur.

Diğer yandan yabancı sermayeyi özendirici tüm kararlara karşın 1950-60 dönemini kapsayan 10 yıllık Demokrat Parti döneminde, Türkiye'ye giren özel dolaysız yabancı sermaye toplamı 101 milyon dolardır. Aynı dönemde Türkiye'nin kullandığı resmi ve özel krediler tutarının göz önüne alınırsa bu rakamın küçüklüğü anlaşılır. Kore savaşı sonucu buğday, fiyatlarının yükselmesi ve çiftçinin 1953'lerde iyi mahsul elde etmesi gelir artışına neden olmuş fakat fiyatların düşmesi neticesinde gelişme devamlı olamamıştır.²⁵

Bu dönemde ithalat giderlerini iki katına çıkaran liberasyon uygulaması,

²⁵ Dirimtekin, Halil, A.g.e., s. 72.

dış ticaret açığının da 9 kat artması sonucunu doğurmuştur. Bunun üzerine ithalatta liberasyon uygulamasına son verilmiş, bir süre ithalatın dış kredilerle finansmanı yoluna gidilmiştir. Dış ticaret açığının 1950- 53 yılları arasında 3 yıl gibi bir sürede dev boyutlara varması düşündürücüdür. Üstelik bu artış Türkiye'nin ihraç mallarının neredeyse tamamını oluşturan tarım ürünleri ve krom açısından, dış konjoktürün çok elverişli olduğu, üretimin de artan dış talebe cevap verilebilecek bir tempoda arttığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu elverişli dış konjoktür, 1954' de son bulmuştur. 1950-1953 döneminde, ihracat yaklaşık % 43 artarak 396.1 milyon dolar düzeyine yükselmiş bu tarihten sonra gerilemeye başlayarak 1954'de 334.9 milyona inmiştir. Savaş yıllarında birikmiş olan döviz rezervlerinin erimesine neden olan liberasyon uygulaması tüketim malları ithalatının toplam

İthalat içindeki payını da % 25 gibi rekor bir düzeye yükselmiştir. Şunu belirtmeliyiz ki Türkiye son dış ticaret fazlasını 1946'da vermiş, bunu izleyen 1947 de ihracatın sabit kalması, buna karşılık ithalatın % 100'ü aşan bir artış kaydetmesi sonucu dış ticaret açığıyla karşılaşmış ve bu; kronikleşen açıkların başlangıcını oluşturmuştur. 1954 yılından sonra, döviz darboğazı ile buna bağlı olarak ortaya çıkan yokluklar ve artan enflasyonist baskılar ekonomiyi zorunlu bir daralma sürecine solmuştur. Dış ticaret ve kambiyo rejimindeki serbestiyi 1953 Eylülünde kaldırmak durumunda kalan Demokrat Parti 1956 Temmuzunda daha sıkı bir kambiyo ve dış ticaret rejimini getirmiştir.²⁶ Diğer yandan bu yıllarda sistemli olmayan bir "ithal,fiyatları kontrol komitesi "

²⁶ Alper, Cem, A.g.e. s. 16.

Kurulmuş ve mart 1957'de ithalattan " Hazine Hissesi" adı altında ek vergi alınmaya başlamıştır.

Tablo 3: 1941– 1952 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri

YIL	İTHALAT		İHRACAT	
	Değer \$	Değişim %	Değer \$	Değişim %
1941	57,550	8,5	94,678,	10,4
1942	113,625	97,4	126,949	34,1
1943	156,188	37,5	197,813	55,8
1944	126,881	18,1	178,908	-9,6
1945	97,051	-23,5	168,407	-5,9
1946	119,695	23,5	215,829	28,2
1947	244,644	104,4	223,301	3,5
1948	275,053	12,4	196,799	-11,9
1949	290,97	5,5	247,825	25,9
1950	285,664	-1,5	263,424	6,3
1951	402,086	40,8	314,082	19,2
1952	555,920	38,3	362,914	15,5

Kaynak: D.İ.E İstatistik Göstergeleri 1923-1992, Tablo XV-2, s. 294.

Krizle sonuçlanan liberalleşme çabaları neticesinde 1946'da yapılan devalüasyon benzeri bir ikinci devalüasyon 4 ağustos 1958'de yapılmıştır.

Tablo 4: 1953– 1963 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri

YIL	İTHALAT		İHRACAT	
	Değer \$	Değer %	Değer \$	Değişim (%)
1953	532,533	-4,2	396,061	9,1
1954	478,359	-10,2	334,924	-15,4
1955	497,637	4,0	313,346	-6,4
1956	407,340	-18,1	304,990	-2,7
1957	397,125	-2,5	345,217	13,2
1958	315,098	20,7	247,271	28,4
1959	469,982	49,2	353,799	43,1
1960	467,541	-0,5	320,731	-9,3
1961	507,205	8,5	346,740	8,1
1962	619,447	22,1	381,197	9,9
1963	687,61	11,0	368,197	-3,4

Kaynak : D.İ.E İstatistik Göstergeleri 1923-1992, Tablo XV-2, s. 294.

1958 yılında alınan kararlılık önlemleri başlıca şu noktaları içermektedir

1. TL'nin devalüasyonu (Dolar TL karşısında 2.2 kat değerlenmiştir.)
2. Dışalığa yeniden serbesti getirilmesi
3. Para sunumu ve bütçe harcamaları kısılması.
4. KİT üretimi ve hizmetlerinin fiyatının yükselmesi .

Kararlılık programının bir uygulaması olarak dış alım üç aylık programlara bağlandı. Aramaları ve hammadde dışalımına öncelik verildi. Dışalım izni verilmesi ile ilgili işlemler kolaylaştırıldı. Benzer kolaylıklar dışsatım mallarına da getirildi kısaca dış ticarete yeniden serbestiye dönülüyordu. Bunun sonucunda dışsatım değil ama dışalım 1959'dan sonra yeniden hızla arttı.²⁷

²⁷ Kepenek, Yakup, A.g.e., s. 113.

Gerçekten DP' nin uyguladığı politikalar bazı aydınlar arasında ve özellikle toplumda kabul gördü. Fakat hayat pahalılığı ve toplumda meydana gelen değişiklikleri demokratik ve laik düzen için tehlike gören askeri çevre 27 Mayıs 1960 Askeri hareketini gerçekleştirdi.²⁸

Özetlemeye çalışırsak demokrat parti döneminde uygulamaya çalışılan liberal ekonomi modeli sonunda bir ekonomik krizle noktalanmıştır.

2.2. 1963- 1977 Planlı Dönem

Yeni kurulan “ Devlet Planlama Teşkilatı” tarafından hazırlanan “ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” 1963 yılında uygulamaya konuldu. O dönemde Başbakan olan İsmet İnönü'nün şu sözleri Türkiye'deki Planlama anlayışını oldukça güzel yansıtır. “İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirme ve teminat altına almayı mümkün kılacak bir demokratik düzeni kesin olarak seçmiş olan Türk milletinin Anayasasında açık ifadesini bulan iktisadi ve sosyal hayatı keyfi ve plansız davranış tecrübelerine son verip adalet, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlması amacına göre düzenleme arzu ve azmine uygun olarak : “ Milli tasarrufu arttırmak yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve iktisadi sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek üzere “ Birinci Beş yıllık Plan (1963-1967) Kalkınma planı hazırlanmıştır.”²⁹

Birinci Kalkınma Planı 15 yıllık uzun vadeli bir planın ilk halkasını oluşturmaktadır. Türkiye'de planlama sürece kısa-orta ve uzun vadeli planlarla yürütülmüştür. 1962'den sonra uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planları 1930'lu yılların sanayi planlarının aksine kısmi değil makro planlardır. Ekonominin bütününe kapsamaktadır. Ancak kalkınma planları kamu ve özel kesimlerde aynı derecede etkili değildir.

Planlı dönemde dış ekonomik ilişkilerdeki gelişmeler önceki dönemlerde oluşan genel çerçevede olmuştur. Türkiye ithal ikameci Yerli sanayini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan bir dış ticaret politikası takip etmiştir. İhracat yine

²⁸ Şentürk, Recep, **Modernleşme ve Toplum Bilim**, İz Yayınları, İstanbul 1996, s. 174.

²⁹ Kongar, Emre, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul , s. 278.

büyük ölçüde tarımsal ürünlere dayanmıştır.³⁰ Türkiye'nin ithalatı ise hemen tümüyle sanayi mamullerinden oluşmaktadır. Ne var ki dünya piyasalarında sanayi mamulleri sürekli değer kazanmakta tarımsal ürünlerdeki fiyat artışı ise bunun çok gerisinde kalmaktadır. Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki bu özellikten öte uğradığı zarar her yıl milyonlarca doları bulmaktadır. Hele petrol fiyatlarının 1973'deki büyük sıçramasından sonra sanayi ülkelerinin buna karşı koyabilmek için ürünlerini bir kat daha pahalılaştırması Türkiye gibi hem petrol hem de sanayi ürünü alıcısı olan ülkelerin dış ticaret dengesini alt üst etmiştir.³¹

1963-1973 yılları arasında izlenen ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli nedeni ile dış ticarete izlenen korumacı politika yabancı sermayeli şirketlere Türkiye'de yatırım imkanları aramalarına neden olmuş bu dönemde yaklaşık 80 dolayında yabancı sermayeli şirket Türkiye'de yatırım yapmışlardır. Bu dönem yapılan yabancı sermaye yatırımlarını en önemli özelliği hammadde ve aramalı bakımından dışa bağımlı olmasıdır.³²

Tablo 5: Birinci Beş Yıllık Dönemde Başlıca Malların İthalatı

	1963	1964	1965	1966	1967
Makinalar	188,7	175,5	165,4	226,9	227,8
Kimyasal Maddeler	44,7	45,1	59,8	66,4	71,9
Suni Gübre	5,5	4,6	17,2	27,9	37,3
Kağıt	12,6	7,2	11,2	11,7	22,3
Optik	13,9	11,1	15,1	19,4	21,0
Taşıtlar	76,6	45,6	45,5	74,4	59,7
Akaryakıt	66,2	67,1	56,7	55,0	53,5
Demir Çelik	64,4	50,8	59,2	66,6	46,6
Kauçuk Lastik	27,6	14,2	15,3	16,0	19,4
Deri	4,9	1,9	3,4	5,1	5,5

Kaynak : D.İ.E İstatistik Göstergeleri 1923-1992, Tablo XV-2 s. 294.

³⁰Şahin, Hüseyin, Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993 2. Baskı, s. 268.

³¹Cem, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, 11. Baskı, s. 440.

³²Alpar, Cem, A.g.e., s. 209.

Tablo 6: 1963- 1967 Döneminde İhracatın Bileşimi (Milyar dolar)

Yıllar	Tarım Ürünleri	%	Madenler ve taş ocakları	%	Sanayi ürünleri	%	Toplam	%
1963	284,1	77,2	10,6	2,8	73,5	20,0	368,0	100,0
1964	311,5	75,9	14,4	3,6	84,4	20,5	410,8	100,8
1965	351,9	75,9	21,0	4,5	90,8	19,6	463,7	100,0
1966	379,0	77,3	23,0	4,7	88,8	18,0	490,5	100,0
1967	420,7	80,4	20,8	4,1	81,2	15,5	522,4	100,0

Görüldüğü gibi, sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı dönem boyunca hemen hemen aynı kalmış ve hatta biraz azalmıştır. Bu durum ihracat konusundaki görüşleri kötümser bir havaya sokmuştur. Çünkü sanayi ürünleri ihracatın toplam ihracat içindeki payı büyümeden, yani yapısal bir değişiklik meydana gelmeden ihracatımızın hızlı bir gelişme göstermesi çok güçtür sanayi ürünleri ihracatını artırmada karşılaşılan güçlükler maliyet yüksekliği, kalite düşüklüğü, pazarlama bilgisi noksanlığı ve iç talebin hareketliliğidir.³³

Türkiye'nin ihracatı 1960-1970 döneminde yılda ortalama %1,6 1970-1977'de ise yılda % 0,8 oranında artmıştır. Aynı dönemlerde orta gelir düzeyindeki 54 ülkenin ihracatı yılda ortalama % 5,4 ve % 5,1 oranında artmış, gelişmiş ülkelerde ise bu oranlar sırasıyla % 87 ve % 6,2 olmuştur. İhracattaki bu isteksizliğe karşılık, Türkiye ithalatını hızla artırmıştır. 60'larda % 5,5 ve 70'lerde % 13,1, 1970-1977 döneminde petrol ihracatları dışında, ithalatını bu kadar hızla arttırabilmiş olan başka bir ülke yoktur.

1950-1979 Aralığında " İthalat seviyesi cari fiyatlarla % 1772 oranında artarken, aynı dönemde ihracat artışı cari fiyatlarla % 859 oranında olmuştur."

1975'te ihracatın ithalatı karşılama oranı % 29.5'e kadar düşmüştür. Mal grupları bakımından tarımsal ürünlerin toplam ihracat içindeki payı, azalmakla birlikte 1970'li yıllarda önemini koruyordu³⁴

³³ Aktan, Reşat, **Türkiye İktisadi**, S.B.F Yayınları.

³⁴ Başkaya, Fikret, A.g.e., s. 179.

Gelişmekte olan ülkelerin hepsi, anlamlı ve devamlı ihracat artışlarının arkasında ihraç edilebilir malların çeşitlendirilmesi şartının yattığının farkındadırlar. Ne var ki belirli bir sanayileşme düzeyine erişmiş olan ülkeler bu imkanı sağlayabilirler Çünkü ihraç edilebilir malların çeşitlendirilmesi ihraç yapılan ülkelerin de çeşitlendirilmesine bağlıdır.³⁵

Tablo 7: 1964 – 1977 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri

YIL	İTHALAT		İHRACAT	
	Değer (000\$)	Değişim (%)	Değer (000\$)	Değişim (%)
1964	537,229	21,9	410,771	11,6
1965	571,953	6,5	463,771	12,9
1966	718,269	25,6	490,508	5,8
1967	684,688	-4,7	522,334	6,5
1968	763,659	11,5	496,419	-5,0
1969	801,236	4,9	536,834	8,1
1970	947,604	18,3	588,476	9,6
1971	1,170,841	23,6	676,602	15,0
1972	1.562,554	33,5	884,969	30,8
1973	2,086,214	53,5	1.317,083	48,8
1974	3,777,559	81,1	1,532,182	16,3
1975	4,738,559	25,4	1,401,075	-8,6
1976	5,128,647	8,2	1,960,214	39,9
1977	5,796,278	13,0	1,753,026	10,6

Kaynak : D.İ.E İstatistik Göstergeleri 1923-1992, Tablo XV-2, s. 294.

Türkiye'nin 1974'den sonraki ihracatına baktığımızda dünya ekonomik krizden fazla etkilenmediği anlaşılıyor. Bununla birlikte ihracat artışı tahminlerin altında gerçekleşmiştir. 1974'ten sonra Türkiye'nin dış ticaretinde ülkeler

³⁵ Yaşa, Memduh, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978 Akbank Kültür Yayınları, s. 374.

bakımından da değişiklik olmuş, bu tarihten sonra Türkiye'nin dış ticaretinde Müslüman ülkelerin payı artmıştır.³⁶

2.3. 1978-1979 Kriz dönemi

1978-1979 yıllar özellikle uluslararası ekonomik ilişkilerimiz açısından “Kriz dönemi” diye adlandırılabilir kadar büyük sıkıntılarla dolu geçmiştir. Aslında bu sıkıntılar birden ortaya çıkmamış, daha öncede de değindiğimiz çeşitli iç ve dış faktörlerin etkisiyle bir anlamda 1974 yılında başlamış ve giderek yoğunlaşarak 1978 yılından itibaren kriz boyutlarına çıkmıştır. Krize neden olan yurtiçi nedenler arasında içe dönek sanayileşme stratejisinde ısrar edilmesi hiç şüphesiz ön planda gelmektedir. Dış etken olarak da OPEC' in ham petrol fiyatlarını 1974 başında beş katın üzerinde artırması, Kıbrıs olayı ve Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişki bulunduğu ülkelerde yaşanan stagflasyon en başta göze çarpanlar arasındadır.³⁷

Kriz içe dönük büyüme modelinin krizi olduğu halde bir ödemeler dengesi krizi gibi, ortaya çıkması, modelin dış kaynağa dayalı bir zemin üzerine oturmuş olmasındandır.

Türkiye ekonomisi kendi kapasitesinin üstünde tüketen bunu da dış destekle sürdüren bir gelişim içinde olmuştur. Dünya konjktürünün olumlu döneminde dış kaynak bulmanın oldukça kolay oluşu, işçi dövizlerinden kaynaklanan rahatlık, sorumsuz iktisadi politikalar, özellikle Türk parasının sürekli olarak aşırı değerlenmiş olması , ekonominin kendi kapasitesinin üstünde bir “Performans” göstermesi sonucunu doğurmuştu. Ne var ki, bir taraftan büyüme modelinin kendi yapısı, diğer yandan dış konjktürdeki olumsuzluk, yolun sonuna yaklaşıldığı haberini veriyordu.³⁸

³⁶ Başkaya, Fikret, A.g.e., s. 181.

³⁷ Tokgöz, Erdinç, *İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)*, Türkiye Ekonomi Kurumu, (Özyurt Matbaacılık), Ankara 1992, s. 190.

³⁸ Serin, Necdet, *Kalkınma ve Dış Ticaret*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1981, s. 122.

Tablo 8: 1978 – 1980 Yılları Arası İthalat ve İhracat Değerleri

YIL	İTHALAT		İHRACAT	
	Değer(000\$)	Değişim %	Değer(000\$)	Değişim %
1978	4,599,024	20,7	2,288,163	30,5
1979	5,069.441	10,2	2,261,157	-1,2
1980	7,909,443	56,0	2,910,122	28,7

Kaynak : D.İ.E İstatistik Göstergeleri 1923-1992, Tablo XV-2, s. 294.

1977'de gerçekleşen dış ticaret açığı 4,043 milyon dolardır. 1978-1979 yıllarında ise sırayla 2,311 milyon dolar ve 2,808 milyon dolar olmuştur.

Dış ticaretimizin dünya ticaret hacmi içindeki payı da 1977'den itibaren azalmaya başlamış. 1978'de % 0,29'a, 1979'un ilk dokuz aylık döneminde ise % 0,22'ye düşmüştür. Dış ticaretin ülke ekonomik içindeki yeri de benzer bir durum göstermektedir. İthalat ve ihracat toplamının GSYİH' ya oranı da 1977 den itibaren düşme göstermiştir. İhracat gelirlerimizin ithalatı karşılamayışı yabancı sermaye girişlerinin ve dış yardımların beklenen ölçülerde gerçekleşmemesi ithalatın genişletilmesini de önlemiş, hatta daralmasına yol açmıştır. İthalat ihtiyacının karşılanamayışı, enerji hammaddesi ve noksanlıklarına yol açarak üretimi düşürmüş, enflasyonun yükselişinde de önemli bir etken olmuştur. Bu arada daha kötüsü yatırım malı ithalatı gerilemiş, böylece ileri ki dönemlerde ortaya çıkabilecek muhtemel sınai üretimi artışlarından ve böylece daha yüksek büyüme hızı ile sanayileşme hedeflerinden uzaklaşmıştır.³⁹

2.4. 1980 Sonrası Dönem

1980'lere kadar Türkiye, tipik dışa kapalı ekonomilerin tüm özelliklerini göstermektedir. Dışa kapalı ekonominin göstergelerinden birisi, ihracatın, ithalatın ve dış ticaret hacminin GSMH' da ki yapının düşük olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin 1980'lere kadar tam anlamıyla dışa kapalı ülkeler kategorisine girdiğini görüyoruz.

³⁹ Dirimtekin, Halil, A.g.e., s. 183-184.

Aslında Türkiye gibi nüfusu ve yüzölçümü büyük olan ülkelerde özellikle iktisadi gelişmenin başlangıç aşamalarında, sanayi ve ihracat ve ithalatın toplam GSMH ve toplam ihracat ve ithalattaki payının küçük ülkelere nazaran daha düşük olması doğaldır. Ancak Dünya da 101 ülkenin gelişme düzeyi ve boyutu göz önüne alınarak yapılan bir mukayeseli yapısal değerlendirmeye göre 1980 öncesinde Türkiye'nin özellikle sanayi malları ihracatının GSMH' deki ve toplam ihracattaki payı itibariyle dünya da en alt sıralarda yer aldığı görülmektedir.⁴⁰

Eğer bir ülke , sınai mamul ihracını adım adım artırarak içerde sanayileşme hızını yükselterek , her aşamada daha ileri teknolojiye sanayilere geçiş için gerekli koşullar hazırlanmadan ekonomisini tam serbest piyasa koşullarına hem de bir dünya bunalımında sokarsa, dış ticaret hadlerinin hızla aleyhe döndüğü bu dönemde dış ticareti liberalleştirme ekonomide yaratacağı fakirleşmeyi düşünmeden ihracat oranını yükseltmeye kalkarsa bunun sonucunda fakirleştiren bir büyüme ortaya çıkar.⁴¹

24 ocak 1980 kararları öncesinde İMF' ye verilen niyet mektubunda Türkiye İMF'nin şartlarını kabul etti ve bu şartların gereği olarak da 24 ocak kararları gündeme geldi. İMF'nin istekleri doğrultusunda aşağıdaki tedbirleri içeren paketlerin uygulamaya konulması karara bağlandı.

- TL nin devalüasyonu
- KİT ürünlerine zam yapılması
- Emisyon artışının, sınırlandırılması
- Tarım ürünlerini destekleme alımlarından vazgeçilmesi
- Devlet bütçesinin küçültülmesi ve yatırımlardan vazgeçilmesi
- Ücret ve maaş artışlarının sınırlı tutulması
- Faiz hadlerinin yükseltilmesi
- Kalkınma hızının düşürülmesi

⁴⁰ Türkan, Erdal, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Ankara 1992, s. 2.

⁴¹ Kazgan, Gülten, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, 1985, s. 149.

- İhracat vergisinin düşürülmesi ve ihracatın özendirilmesi

Bu programla ekonominin kurumsal yapısında ve geleneksel sanayileşme stratejisinde değişiklikler amaçlanmıştı ⁴²

24 Ocak 1980 istikrar programının temel felsefesi ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması idi. Devletin yerini özel sektörün alması, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararların yerine fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmıştı. Bu temel amacın gerçekleşmesi için mal ve faktör piyasa fiyatlarına müdahalesinin kaldırılması gerekiyordu . Bu program ve devamında alınan kararlarla bu yönde mesafe alındığı söylenebilir. ⁴³

Tablo 9: 1980 – 1985 Yılları Arası İthalat – İhracat artış hızları ve ihracatın ithalatı karşılama oranı

Yıl	İthalat	İhracat	İthalat (%)	İthalat	İhracat
1980	7,909	2,910	37	56,0	28,7
1981	8,933	4,703	53	12,0	61,6
1982	8,843	5,746	65	-1,1	22,2
1983	9,235	5,728	62	4,4	-1,4
1984	10,754	7,134	66	16,4	24,5
1985	11,343	7,958	70	5,5	11,6

Kaynak :Hazine ve Dış Ticaret Dergisi Cumhuriyet'in 70.yılı Özel sayısı

Tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı gibi dış ticaret hacminde 1980 yılından itibaren artışlar görülmektedir. 1980 yılında ithalat 7,9 milyar dolar, ihracat 2,9 milyar dolar ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 37 iken 1981 yılında 47,0 oranında yükselerek ithalatı karşılama oranı % 53'lere çıkmıştır.

Yeni ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiştir. Özellikle 1981 yılında Türkiye'nin dış ticareti olağanüstü bir gelişme göstermiştir. İhracat artışı,

⁴² Şahin, Hüseyin, A.g.e., s. 187-188.

⁴³ Kazgan, Gülten, A.g.e., s. 340.

İthalattaki artışın önüne geçmiş, ihracat ve ithalatın gayrisafi milli hasılaya oranı artış göstermiştir. 1982 yılında bu eğilimler devam etmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 65'lere çıkmıştır. 1982 yılında ödemeler dengesi açığında da bir iyileşme meydana gelmiştir. 1983-1984-1985 yıllarında ihracatın ithalatı karşılama oranı önce % 62 sonra % 66 ve % 70 olmuştur.

Bu arada dış ticaretin liberalleştirmeye gidilmesi ile de birlikte ithalatta artış ekonominin sanayileşmesi için gerekli ihtiyaçların da karşılanmasını sağlamıştır.⁴⁴ Türkiye'nin geleneksel olarak dış ticaret yaptığı ülkeler OECD ülkeleridir. Bu ülkelerin Türkiye'nin ihracatında ve ithalatındaki göreve payı 1970-1980 döneminde ortalama % 77,7 ve %68,7 olmuştur. İhracatın ve ithalatın geri kalanı orta-Doğu ülkeleri ve F. Almanya, İtalya, İsviçre ve İngiltere Türkiye'nin başlıca ticari partnerleri olmuşlardır. F. Almanya Türkiye'nin ihracatında ve ithalatında birinci sırayı daima korumuştur. İkinci sırayı zaman zaman ABD, İtalya ve İsviçre almışlardır.

Tablo 10: Ülke Gruplarına Göre İhracat Ve İthalat, 1983-1986

	1983		1984		1985		1986	
	ihracat	ithalat	ihracat	ithalat	ihracat	ithalat	ihracat	ithalat
1 OECD Ülkeleri	2759.7	4481.1	3739.1	5557.9	4106.4	6361.8	4292.3	7304.4
a) AT Ülkeleri	2010.0	2595.9	2731.9	2976.1	2133.5	3546.7	3263.1	4564.9
-B. Almanya	837.8	1052.8	1279.1	1172.5	1391.0	1444.0	1771.9	2183.6
-İngiltere	247.0	440.7	261.0	445.0	538.7	468.2	334.2	518.9
-Fransa	180.4	218.3	200.6	242.5	215.3	513.9	298.7	545.3
-İtalya	422.7	510.3	501.2	630.3	502.2	658.2	579.8	886.0
Diğerleri	322.1	373.8	489.4	486.4	486.3	537.4	606.4	862.8
b) A.B.D	231.7	695.1	368.2	1073.5	506.0	1150.1	549.3	1177.0
c) Japonya	36.9	349.2	36.7	405.5	42.6	506.6	99.0	684.2
d)Diğer OECD Ülke.	481.1	840.9	603.1	1102.2	424.3	1158.4	380.9	878.3
II.İSLAM ÜLKELERİ	2631.4	3702.6	2993.5	3895.1	3408.1	3737.5	2606.4	2137.4
a)Basra körfezi ülke.	1888.5	2612.9	2201.6	2809.0	2715.5	2735.5	1648.7	1554.5
(-İran)	(1087.7)	(1222.1)	(751.1)	(1565.7)	(1078.9)	(1264.7)	(564.4)	(221.3)

⁴⁴ Dirimtekin, Halil, A.g.e., s. 203-204.

(-Irak)	(319.6)	(946.6)	(934.4)	(926.4)	(941.4)	(1136.8)	(533.4)	(768.7)
b)Diğer İslam Ülkeleri.	742.9	1089.7	791.9	1086.1	692.6	1002.0	957.7	582.9
III.SOSYALİST ÜLK.	245.3	802.0	324.0	962.3	368.3	718.8	430.0	966.1
IV. DİĞER ÜLKELER	91.4	249.3	76.2	341.7	75.2	526.0	128.1	696.1
Genel Toplam	5727.8	9235.0	7133.6	10757.0	75.2	526.0	128.1	11104.8

Kaynak: DİE ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ekonomik Rapor, s. 2.

1980'li yıllarda OECD ülkeleri dış ticaretimizde birinci sırayı almaya devam etmişlerdir. Fakat ihracat ve ithalatımızdaki göreceli payları ortalama olarak sırasıyla % 54,1 ve % 57,6 ya düşmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin dış ticaretinde bir ikinci ülkeler grubunun payının büyüdüğünü görüyoruz. 1980'li yılların başından itibaren Orta- Doğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinin dış ticaretimizdeki payları olağan üstü ölçülerde yükselmiştir. 1980 Eylülünde İran-Irak savaşının başlaması ile bu ülkelerle yapılan dış ticaret hacmi suratla genişlemiştir. 1983 yılında İran F. Almanya'yı geride bırakarak Türkiye'nin dış ticarete birinci partneri olmuştur. 1984-1985 yıllarında ise İran ve Irak toplam dış ticaret hacmi dört milyar doları aşmıştır. 1986'dan itibaren İran ve Irak'la dış ticaretimiz gerilemeye başlamıştır.

Türkiye'de 1980-1990 döneminde serbest piyasa ekonomisine geçiş ve Ekonomik ve Sosyal hayatta yeniden yapılanma konusunda sağlanan gelişmeler dünya üzerinde benzer değişimi hedef alan birçok ülke için örnek niteliktedir.

Türkiye'de 1980 yılından sonra uygulanan politikalarla Serbest piyasa ekonomisine geçildi. Döviz giriş ve çıkışlarına tam bir serbesti sağlandıktan sonra bu serbest döviz giriş ve çıkışında ülkenin döviz dengesinin korunmasını mümkün kılacak sistem kuruldu ve işletildi.

İç talebi karşıladıktan sonra, ihracatın devamlı artışına imkan verecek bir üretim kapasitesinin gerçekleşmesi sağlandı.

Sanayide, tarımda çağdaşlaşma yolunda yapısal değişim teşvik edildi. Bunun sonucu olarak artan ihracatta sanayi ürünlerinin payı % 20'lerden % 80'lere yükseldi.

Ülkenin temel alt yapısı çağdaş düzeye çıkarıldı.

Piyasa ekonomisinin tam ve mükemmel çalışmasının gereği olan mali aracı kurumlar kesiminin tüm müesseseleri kurulup işler hale getirildi.

Türk ekonomisinin genel anlamda dışa açılması sağlandı. Yabancı sermayenin Türkiye'ye ilgisinin ve girişinin artması sağlandı.

1980-1990 Döneminde bu gelişmeler sağlanırken, iki konuda darboğaz ile karşılaşıldı ve belirlenen hedefler tutturulamadı. Bu iki konu Enflasyonun düşürülmesi ve gelir dağılımının düzeltilmesidir.⁴⁵ Ekonomide kaynakların etkin dağılımın ve dolayısıyla üretim birimlerinin verimliliğini düşüren yapay dış ticaret engellerinin kaldırılmasının bir yandan ihracatın gelişmesine yardımcı olacağı, diğer yandan imalat sanayinin ithal mallarına karşı rekabet gücünü artıracığı düşünülürdü. 1980 öncesindeki aşırı koruma ve Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin düşük tutulması, uygulaması özünde ihracat potansiyeli bulunan sektörlerden yeterine yararlanılmaması sonucunu doğurmuştu. Türk parasının bu kez değerinin altında tutulması politikası ihracatın hızlı gelişiminde çok önemli bir rol oynadı. İhracat ve yatırım teşviki işlemlerinin DPT bünyesinde toplanması ve uygulanan teşvik politikasına ihracatçıların cevap vermesi ihracatın önemli bir gelişme göstermesine neden oldu. Türkiye'nin dış pazarlara girişi ve bağlantılar kurabilmenin başlangıç maliyetinin, getirilen teşviklerle karşılanması hedef alındı. Ve teşvikler teşebbüs gücünü oluşturup harekete geçirmede etkili oldu. İhracattaki gelişmelere paralel olarak geçmiş dönemlerde döviz sıkıntısından doğan ithalatı kısıtlayıcı yaklaşımlar aşamalı bir biçimde kaldırıldı. 1981 ithalat rejimi ile ithalat kotaları sistemi kaldırıldı. Kota kapsamında ithal edilen malların büyük kısmı liberasyon listesine, geri kalanı ise lisansa bağlı mallar listesine alındı. Ayrıca, İthalat hacminin % 40'ı dolayında olan ve yaklaşık 200 tarife pozisyonu kapsayan Mal grubu "Lisansa Bağlı

⁴⁵ Uras, Güngör, **Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990**, Afa Yayınları, Eylül 1993, s. 24.

Mallar” listesinden “ Liberasyon” listesine aktarıldı. İthalattan alınan damga vergisinin azami oranı % 25’den % 1 düzeyine indirildi. İthalatta tarife dışı engeller yerine, gümrük tarifeleri ve fonlar kullanılmaya başladı. Koruma oranları düşürüldü. Böylece “ Liberal ticaret yapısı” doğrultusunda belli bir ilerleme sağlanabildi. İhracatın belirli bir hacme ulaşmasından sonra ihracata sağlanan parasal teşvikler kaldırıldı. Yerine üretim ve yatırım safhasındaki teşviklerle ihracat kredisi ve sigortası sistemi uygulamaya konuldu. Teşvik sistemi, doğrudan teşvikler yerine dolaylı teşviklere kaydırıldı. İhracat alanında sağlanan olumlu gelişmeler, genellikle kalkınmakta olan ülkeler aleyhine seyreden dış ticaret hadlerine ve gelişmiş ülkelerin korumacı tedbirlere başvurmalarına rağmen gerçekleştirildi.

Türkiye’de 1980 sonrası uygulanan liberal ekonomi politikaları yabancı sermaye girişlerine olumlu katkılarda bulundu. Düzenlemeler ve alınan tedbirler sonucu 1980 yılından 1990 yılı sonuna kadar izin verilen toplam yabancı sermaye miktarı, 6,4 milyar dolara yaklaşmıştı. On yıllık dönemde verilen yabancı sermaye izinlerinin yaklaşık % 60’sı imalat sanayiinde % 38’i ise hizmetler sektöründe oldu.

Özal’lı yıllar olarak da tanımlayabileceğimiz 1980-1990 yıllarında Ekonominin işleyiş mekanizmalarını, planlama, devlet müdahalesi, devlet işletmeciliği ekseninden , piyasa serbestisi ve özel birikim eksenine kaydırmak; ulusal ekonominin dünya ekonomisiyle eklemlenme biçimlerini korumacı ve kontrollü bir eksenden ticaret ve kambiyo rejimlerinde serbestiye dayalı bir piyasa tabanlı entegrasyon eksenine kaydırmak ve nihayet bölüşüm ilişkilerinde emek gelirleri lehinde meydana gelmiş tüm politika parametrelerini ve kurumsal öğeleri değiştirerek bu ilişkileri ulusal ve beynelmilel sermaye lehine yeniden düzenlemek bu dönemdeki yapısal hedeflerin başlıcalarını oluşturur.⁴⁶

1980-1990 yılları arasında uygulanan ekonomi politikaları Türk ekonomisinin yapısını büyük ölçüde değiştirdi. Değişimin en önemli yanı, bürokrasinin idari kararlarıyla yönetilen ekonomik sistemin kendi kendine işler

⁴⁶ Boratav, Korkut, *İktisat ve Siyaset Üzerine Aykırı Yazılar*, BDS Yayınları, Kasım 1990 s. 23.

bir yapıya kavuşturulmasıdır. Bu yıllar arasında “ Kendi içinde kalıplaşmış bir ekonomi” dışı açılmıştır.

İthalat kotalarının kaldırılmasıyla eskiden karaborsa olan içki, sigara satımı da serbest bırakılmıştır. Bunların yanında nihai tüketim ve dayanaklı tüketim mallarının ithalatı da serbestleştirilmiştir.⁴⁷

Seksenli yıllarla birlikte Türkiye’de mali piyasalar da da çok önemli gelişmeler olmuştur. 1980 yılı ve sonrasında adım adım gerçekleştirilen “ mali serbestleşme” yönündeki reformlar büyük ölçüde bankaların hakim olduğu mali kesimde önemli değişmelere yol açmış, bankacılık sektörü, sermaye piyasaları ve dış mali işlemler alanında bir yapı değişikliği gerçekleşmiştir. Bankacılık kesiminin sunduğu hizmetler yaygınlaşmış fon akımları hızlanmış, yeni finansal araçlar ve yeni piyasalar ortaya çıkmıştır.⁴⁸ 1980 sonrasında Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde görülmeyen bir yatırım teşvik politikası izlenmiş ve fakat sistemin işleyişinde önemli yozlaşmalar görülmüştür. “ Yatırımcılara” teşvik primi kaynak kullanımı destekleme fonundan prim ödemeleri orta ve uzun vadeli yatırım kredilerinde vergi, resim ve harç istisnası, gümrük muafiyeti bin inşaat harç istisnası, ulaştırma alt yapıları resmi muafiyete K.D.V ertelemesi, yatırım indirimi, yatırım finansman fonundan yararlanma vb. türlerde teşvik sağlanmıştır.⁴⁹

Dış ticaretimizin örgütlenmesi ile alakalı olarak kamu ve özel nitelikte özel kuruluşlar vardır. Önceleri dış ticaret ile ilgili düzenlemeleri yürütmekle birlikte Ticaret Bakanlığı olduğu halde günümüzde yeni bir iş bölümü düzenlenmesi ile bu görev “ Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığına” devredilmiştir. Dış satım ve dış alım rejimlerinin düzenlenmesi ve bunların uygulanmasında bu kuruluş yetkili ve görevlidir. Ayrıca hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının dış ülkelerde dış ticaret ataşelikleride vardır. Bunlar daha önce dış ticaret bakanlığına bağlıydılar. Dış satım ile ilgili olarak (İhracatı Geliştirme Merkezi'nin) varlığını da belirtmek gerekir. Bu kuruluş dış satımı

⁴⁷ Hiç, Süreyya, *Türkiye Ekonomisi*, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, s. 89.

⁴⁸ Eser, Uğur, *Türkiye’de Sanayileşme*, İmge Kitabevi Ekim –1993, s. 182.

⁴⁹ Aktan, Coşkun Can, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi 1980-1990 Türkiye Deneyimi*, Alfa Yayınları, Temmuz 1992 s. 103.

geliştirmek amacı ile araştırmalar yapmak üzere oluşturulmuş bir kuruluştur. Dış satımın örgütlenmesinde özel kuruluşlarda önemli bir yer tutmaktadır. Dış ticareti gerçekleştirme görevi esas olarak özel kesime verilince, durumun böyle olması çok doğaldır. Dış satım birlikleri ihracatçılar derneği, Ticaret odaları ve Odalar birliği bunlar arasında sayılabilir.⁵⁰ Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile yapılan ticarete bu birliklerin çok aktif olduğu bilinen bir gerçektir.

Türkiye 1985'den sonra ihracatını artırmak için ABD pazarlarından daha fazla pay almak çabasına girmiştir. Fakat, ABD Türkiye'nin ihracat potansiyeli olan tekstil ve hazır giyimde uyguladığı kotaları genişletmeye yanaşmamıştır. Türkiye'nin Batı Avrupa ülkelerine ihracatını da daha fazla artırması mümkün olmamıştır. Türkiye AT'a ortak üye olmasına ve tam üyelik için başvuruda bulunmasına karşılık bu piyasada da ihracat mallarına kısıtlamalarla karşılaşmıştır. Türkiye AT ülkelerine gıda maddeleri, dokuma ve hazır giyim malları ihracatını artırmak istemekte fakat çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın Türkiye'nin topluluğa ihraç edebileceği ürünlerin üreticileri ve ihracatçıları olmaları, topluluğun başta İsrail olmak üzere birçok ülke ile ayrıcalıklı ticaret anlaşması yapması 1989'dan sonra Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme çabasına girmesi Türkiye'nin AT ülkelerine ihracatını artırma şansını azaltmaktadır.⁵¹ Türkiye'nin gelecekte ihracatını artırabilmesi için ihraç ürünlerini de , pazarlarını da çeşitlendirmesi gerekir. Bu konuda Yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa ülkeleri pazarından pay almayla çalışılması akılcı bir çözüm olarak görülmektedir.

⁵⁰ Kuyucuklu, Nazif, **Türkiye İktisadi**, Filiz Kitabevi, 1993 İstanbul, 3. Baskı, s. 566.

⁵¹ Şahin, Hüseyin, A.g.e., s. 292- 293.

Tablo 11: İhracatın Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (Milyon \$)

Ülke Grupları	YILLAR		FARK %
	1996	1997	1997/ 96
O.E.C.D Ülkeleri	14.355	15.317	6.7
AB	11.492.	12.115	5.4
EFTA Ülkeleri	335	401	19.7
Diğer O.E.C.D ülkeleri	2.528	2.801	10.8
O.E.C.D Üyesi olmayan ülkeler	8.767	10.693	22.0
Seçilmiş ülke grupları			
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	2.898	3.756	29.6
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.129	1.278	13.2
Bağımsız Devletler Topluluğu	2.663	3.492	31.1
Türk Cumhuriyetleri	747	900	20.5
İslam Konferansı Teşkilatı	3865	4.001	3.5

Tablo 12: İthalatın Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (Milyon\$)

Ülke Grupları	YILLAR		FARK %
	1996	1997	1997/ 96
O.E.C.D Ülkeleri	30.349	32457	6.9
AB	22.687	24.013	5.8
EFTA Ülkeleri	1.108	1.258	13.5
Diğer O.E.C.D ülkeleri	6.554	7.183	9.6
O.E.C.D Üyesi olmayan ülkeler	12.385	14.201	14.7
Seçilmiş ülke grupları			
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	3.817	4.216	10.5
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	1.185	1.068	-9.9
Bağımsız Devletler Topluluğu	3.025	3.380	11.7
Türk Cumhuriyetleri	294	353	20.1
İslam Konferansı Teşkilatı	5.475	5.151	-5.9

Kaynak: Türkiye İş Bülteni İş Bankası 1997/4: İktisadi Araştırmalar ve Planlama Müdürlüğü, s. 20.

1990 yılında, Sovyetlerin çökmesiyle, Sosyalist sistemden ayrılan ve başta Rusya Federasyonu olmak üzere İktisadi ilişkilerimiz açısından önemli birer saha olarak belirmişlerdir. Şimdiye dek hep Sovyetlerden Türkiye'ye belirli hizmetler verildiği halde , bunun yanında şimdi Türkiye'den de bazı firmalar Rusya Federasyonu ve öteki yerlerde müteahhitlik hizmetleri ve diğer hizmetler vermektedirler. Oradan aldığımız doğal gaz hacminin yükseltilmesi öngörülmektedir. Aynı zamanda İki ülke Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinin başlıca taraflarıdır.⁵²

Rusya Federasyonunun yanında yeni bağımsız olmuş Türk Cumhuriyetleriyle de yeni iktisadi işbirliği olanakları doğmuştur. Şimdi bu olanakların derinlemesine araştırılması gerekmektedir.

2.5. Türkiye Cumhuriyeti'nin Uyguladığı Dış Ticaret Politikalarının Genel Değerlendirmesi

Yapılan çalışmada 1923 yılından 1990'lı yıllara kadar Türkiye'de uygulanan dış ticaret politikaları, ele alınmış dönemler itibarıyla yapılan ithalat ve ihracat kalemleri ve miktarları tablolar aracılığıyla verilmeye çalışılmıştır.

Türkiye Ekonomisi'nde bugün çok sayıda ekonomik problemin bulunduğu bir gerçektir. Yüksek oranlı enflasyon, gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizlik bu problemlerin en önce göze çarpanlarıdır. Bunun dışında dış ticaret ve ödemeler dengesindeki açıklar gittikçe büyümektedir. 1980'li yıllarla beraber günlük kur uygulamalarının sürekli hale getirdiği devalüasyon ile artırılan ihracatın aynı yöntemle geliştirilmesi kolay olamamaktadır.⁵³

Bunun nedenleri;

1. Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda takındığı tavır ve sonrasında Türkiye-İsrail yakınlaşması Ortadoğu ülkelerini tedirgin etmiş ve bunun getirdiği hoşnutsuzluk neticesinde Ortadoğu pazarı eski etkinliğini yitirmiştir. Sürekli devalüasyon içerde ürün fiyatlarına yansımakta bu da rekabet şansının yitirilmesine neden olmaktadır.

⁵² Kuyucuklu, Nazif, A.g.e., s. 586.

⁵³ Tefik, Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm*, İmge Yayınları, Ankara Ocak 1992, s. 234.

1990'lı yıllarla beliren Türk Cumhuriyetleri pazarı ise etkin ve gelişmiş rakiplerle doludur.

2- Dış borçlar seksenaltı milyar doların üstüne çıkmıştır. Böylece Türkiye dünyanın en borçlu ülkelerinden biri haline gelmiştir. İhracat gelirleri ile diğer dış kaynaklı gelirlerin dış borca oranı gittikçe düşmektedir. Öte yandan kamu harcamalarının kamu gelirleriyle karşılanamayışı iç borçlanmayı da artırmıştır. Bu gelişmeler devleti bir kısır döngüye sokmuştur.

3- Serbest piyasa koşulları tam olarak uygulanamadığı gibi karma ekonominin gereği olan plan gibi araçlarda etkili kullanılmamış, ihracatın artırılması amacıyla verilen teşvikler hedefine ulaşamamıştır.

4- Türkiye 1985'ten sonra ihracatını artırmak için ABD pazarlarında daha fazla pay almak çabasına girmiş fakat ABD tekstil ve hazır giyimde uyguladığı kotaları genişletmeye yanaşmamıştır.

5- Türkiye'nin AT ülkelerine satacağı malların aynı zamanda İspanya, Portekiz ve Yunanistan tarafından da üretiliyor ve satılıyor olması Türkiye'nin AT ülkelerine ihracatını artırma şansını azaltmaktadır.

Bütün bu sayılan olumsuzluklara rağmen Türkiye ekonomisinin; içinde bulunduğu koşulların niteliği, ABD ve Avrupa ülkelerinin değişen tavrı karşısında güçlü kalmak zorundadır. 1980'li yıllardan sonra uygulanan ve halk tarafından benimsenmeyen politikalarda ısrar etmek Türkiye'yi hem ekonomik hem de siyasal anlamda büyük sıkıntılara götürmeye adaydır.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının girişim gücü, üreticiliği ve verimliliği hiçte küçümsenir gibi değildir. Bu gücü akıllı politikalarla değerlendiren Hükümetler, bütün halkımızın geleceğini olumlu yönde etkileyebileceklerdir.

3. BÖLÜM

3.1. Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik ve Sosyal Yapısı

Sovyetler birliği, 1980'lerin sonunda Son komünist Partisi Genel sekreteri Gorbaçov'un Glasnost (Açıklık) ve Perestroika(Yeniden yapılanma) girişimleri ile beraber bütün çabalara rağmen ayakta duramaz hale gelmiş ve 1990 başında dağılmaya başlamıştır. SSCB'nin dağılma sürecinin başlangıcı olarak Afganistan bozgunu veya Polonya'da Walesa'nın çıkışını durduramaması kabul edilebilir. Bu dağılma sürecinde hemen hiç aktif rol oynamamasına rağmen, Asya'da ki Türk Cumhuriyetleri de kendilerini bağımsızlığın kucağında bulmuşlardır. Hazırlıksız belki de istemeden gelinen bu durum karşısında, bu devletlerin karşısına çok tercihli denilebilecek dış politika çıkmıştır. Bu tercihler, yeni cumhuriyetlerin zengin kaynaklarını hangi gelişmiş ülkelerle işbirliği yaparak ve nasıl değerlendireceklerine göredir.

Bugün Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni Türk Cumhuriyetlerinin yeniden yapılanma gayretlerinin doğru ve daha sağlıklı anlaşılabilmesi için, öncelikle, bir değerlendirme eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir. Çarlık Rusya'sı Orta Asya ülkelerini ele geçirmek amacıyla ilk askeri üslerini 1856 yılında Aral gölünün doğusunda oluşturmuştur. Bu ülke milletlerinin direnmesi kanlı bir şekilde bastırılmış ve bugün Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olarak adlandırdığımız ülkeler çarlık Rusya'sının birer sömürgesi haline getirilmiştir. Bu ülkeler daha sonra 1917 Bolşevik ihtilali ile komünist bir rejimi kabule zorlanmışlardır. Bugün bağımsızlıktan söz ederken komünist düzenin kurulmasından bu yana geçen 72 yılda değil; 140 yıllık bir geçmişten söz etmemiz gerekir.⁵⁴

SSCB'de yıllarca dini içerikli bütün bayramlar ve gelenekler sistemli bir biçimde yasaklanmıştır. Özel hayatı ilgilendiren olaylar laikleştirilmiş, dini kutlamalar yasaklanmış ya da yapılmaması şiddetle tavsiye edilmiştir. Aynı zamanda sosyal içerikli törenler de " Feodal geleneklere" bağlılığın işaretleri olarak görüldüğü için yasaklanmıştır. Sovyet yetkilileri ; bu gelenekleri gerçekten

⁵⁴ Zaim, Sabahaddin, *Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1993, s. 9.

engelleymedikleri zaman ise gelişme faktörünün bunları yok edeceğini ve sonuçta sadece bir folklor örneği olarak kalacaklarını ummuşlardır.⁵⁵

Bu ülkeler, bağımsızlıklarına henüz kavuşmuş olmanın getirdiği bir takım sancıların yanı sıra; 140 yıllık esaret döneminin ardından yeni ve hiç bilmedikleri bir düzen kurmak durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Hür tartışma ortamından mahrum, basının sansür edildiği, halk bir yana bilim adamlarının dahi rejimce onaylanmayan kitapları okuyamadığı bir ortamdan, sadece adını duydukları demokratik, liberal ekonomik bir ortama geçmişlerdir. Bu hiç de kolay olmayan bur durumdur.⁵⁶

Türk dünyası bugün geniş bir coğrafi alana yayılmış bulunmaktadır. Balkanlarda Bosna'dan başlayıp, Sancak, Kosova ve Türkistan'ın nihayetinde Moğolistan ve Çin'in içlerine kadar hemen kesintisiz bir şekilde uzanan sahada çeşitli Türk boyları yaşamaktadır.⁵⁷ Türk dünyasında Anadolu Türkiye'si dışında iki büyük merkez bulunmaktadır. Bunlardan birisi Türkistan, diğeri de Kafkasya'dır.

Türkistan, Asya katisında orta Asya bölgesinin adıdır. Bu bölgede esas itibariyle üç grup yaşamaktadır. Bunlardan birincisi Türkmen ve Uygurlar, ikincisi Özbek ve Tacikler, Üçüncüsü Kazak ve Kırgızlardır. 18. Asırda Çinlilerin Türkistan'ın doğusunun işgali ile Uygur Türklerinin yaşadığı Kaşgar, Urumçi bölgesi Doğu Türkistan adını almıştır. Güneyde mezar-ı Şerif Bölgesi

Afganistan Türkistan'ı olarak Afganistan sınırları içine alınmış, Doğuda Dengiz imlinin bulunduğu bölge de İran- Türkistan'ı olarak bugünkü İran sınırları içinde kalmıştır.

Türk dünyasının Anadolu Türkiye'sine yakın ikinci önemli bölgesi Kafkasya'dır.

Bu bölgedeki Türkler genellikle Asya'dan Hazar denizi üzerinden Kafkaslara inip yerleşmişlerdir. 4ncü asırdan itibaren Avarlar, bilâhare Hazar

⁵⁵ D'encoyse, Helene Carrere, **Sovyetlerde Müslümanlar**, Ağaç Yayınları, İstanbul Haziran 1992, s. 79.

⁵⁶ Turgut, Mehmet, **Taşkent'e Doğru**, Boğaziçi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s. 150.

⁵⁷ Monteil, Vincent, **Sovyet Müslümanları**, Pınar Yayınları, Mart 1992, s. 15.

Türkleri gelip buralara yerleşmişlerdir. 11. Asırda Oğuz Türkleri bölgeye gelip yerleşmişlerdir. 16. Asırda Safaviler Azerbaycan'a hakim olmuş. 1514'te Çaldıran seferi ile Osmanlı Devleti Kafkasya'ya nüfus etmiş ve Osmanlı Devletinin siyasetinde Kafkasya, genellikle Kırım ile birlikte Mütalâa edilmiştir. 19. Asrın sonunda 186'de bölge Rusların işgaline uğramıştır. Kafkasya'da yaşayan Türk boyları başlıca Dağıstan, Çerkezistan, Abhaza, Karatay ve Azerbaycan olarak muhtelif bölgelerde toplanmışlardır.⁵⁸ Türk İslâm dünyası uzun esaret yıllarında sonra yeniden egemenliğine ve bağımsızlığına kavuşmaya çalışırken, tabiatıyla çeşitli siyasi, iktisadi, Sosyo- Kültürel ve askeri meselelerle karşı karşıya gelmiştir. Bu cumhuriyetlerin yeniden yapılanmalarında en önemli unsurlar şunlardır.

1. İktisadi yapılanma: Marksizm ekonomisinden ayrılıp pazar ekonomisine geçmek .

2. Dini yapılanma: Ateizm den ayrılıp inanç özgürlüğünü seçmek.

3. Siyasi Yapılanma: Azınlık oligarşisinden veya diktatörlükten ayrılıp demokrasiyi benimsemek.

4. Sosyo-Kültürel yapılanma: Enternasyonallikten vazgeçip aslına, kendi öz milli benliğine dönmek.

Bütün bunları gerçekleştirmek için Türk Cumhuriyetlerinin sahip olduğu pozitif imkanları yanında negatif faktörlerde bulunmaktadır. Örneğin iktisadi yapılanma için gerekli olan insan ve hammadde kaynaklarının bolluğu pozitif imkanlar şeklinde belirirken, Ekonomik yapının Sovyetlere bağımlı kılınmış olması, müteşebbis insan ve yönetici kadrolarının olmayışı, çevrenin kirlenmesi ise negatif faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

⁵⁸ Zaim, Sabahaddin, A.g.e. s. 21.

3.2. Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki Siyasal İlişkiler

Türkiye, Türk Cumhuriyetlerini dünyada ilk tanıyan ülke olmuştur. 1990 yılından önce Özbekistan ve Türkmenistan haziran ayında Tacikistan, Ağustosta Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan ise eylülde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. 1991 yılı sonunda önce 17 Aralıkta, Alma Ata anlaşmasıyla, SSCB'nin dağılmasına ve 21 Aralıkta da onun yerine BDT'nin kurulmasına karar verilmiştir. BDT anlaşmasında bu kuruluşun milli bir kimliği ve tüzel kişiliğinin bulunmadığı ve üyesi olan 11 ülkenin çıkarlarını Birleşmiş Milletlerde Rusya Federasyonu delegesinin savunacağı kabul edilmiştir, Baltık ülkeleri ve Gürcistan BDT'ye katılmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, BDT içindeki Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan eder etmez, kasım 1991 de Azerbaycan 21 Aralık 1991 de diğer beş Türk Cumhuriyetlerini, BDT üyesi olan diğer Sovyet Cumhuriyetleriyle birlikte tanımıştır. 14 Nisan 1992 tarihinden itibaren Türk Cumhuriyetlerinde büyük elçilik açılmasına karar verilmiştir. Buna karşılık Türk Cumhuriyetleri de Ankara da büyük elçilik açmışlardır⁵⁹ Kuruluşu müteakip Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Cumhurbaşkanı ve devlet yöneticileri ile Türkiye arasında karşılıklı ziyaretler yapılmıştır. Bu ziyaretler sonucunda altı Cumhuriyetle Türkiye arasında eğitim, iletişim, kültürel ve iktisadi konularda toplam olarak 41 belge imzalanmıştır. Nihayet 30-31 Ekim 1992 tarihinde yapılan zirve toplantıları sonunda "Ankara Bildirisi" imzalanmıştır.

Bildirinin dibacesinde şöyle denilmektedir. Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nur sultan Nazarbayev, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslâm Kerimof, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sefer Murat Türkmenbaşı 30-31 Ekim 1992 tarihinde, Ankara da bir araya gelmişler ve halklar arasında ortak tarih, dil ve kültürden kaynaklanan özel bağları kaydederek, ilişkilerdeki kardeşlik dayanışma ve işbirliği hususunu belirtmişlerdir.

⁵⁹ Zaim, Sabahaddin, A.g.e., s. 46-47.

Bu bildirinin bir özelliği de bu zirve toplantılarının kurumsallaştırılarak sürdürüleceğinin belirtilmesidir. 1992' de yapılan Türk Zirvesi , Türk aleminin bütünleşmeye başlamasının resmi işareti olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde ; Türk Cumhuriyetleri ile resmi temaslar dışında, hatta onların önünde, ilerisinde karşılıklı özel temasların artması, özel Sektörün, gönüllü kuruluşların ve Turizm şirketlerinin karşılıklı ziyaretleri sonucunda konu halk oyuna yansımış, bu yeni kardeş ülkelerin durumu, imkanları ve problemleri büyük bir alâkaya mazhar olmuştur⁶⁰

27 Ocak 1992 tarihli bir kanun hükmünde kararname ile Türk işbirliği ve kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur. Bu kuruluşun amacı " Başta Türk dilinin konuşulduğu Cumhuriyetlere olmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle her sahada işbirliği ilişkilerini yönlendirmek..." dir.

TİKA çok önemli bir ihtiyaca cevap vermek üzere kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Bu teşkilatın ayrı bir tüzel kişiliği vardır. Bütçesi özerktir. Başkanı Dışişleri Bakanına karşı sorumludur.⁶¹ TİKA bölgedeki her ülke ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yapmakta ve raporlar hazırlamaktadır. Bunlardan bazıları araştırmamızın ilerleyen kısımlarında kullanılacaktır.

Türklük dünyasının tarih sahnesine çıkmasının ülkemiz açısından siyasal, kültürel, ekonomik alanlarda ortaya çıkardığı büyük fırsatlar var. Türkiye özveri ve kararlılıkla önündeki bu tarihsel fırsatı değerlendirebilirse bölgesinde stratejik bir merkez olmaya ilaveten ekonomik bir merkez de olabilecek, eko stratejik bir merkez haline dönüşebilecektir.⁶² Ancak Türkiye bu durumu 1990'larda çok iyi algılayabilmiş değil. Çünkü iki bloklu dünya modeline göre kendisini dizayn ettiği için O' alanı, (Türk Cumhuriyetlerini) oralar da Türkiye yi tanımıyordu. Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgal ettiği ve Rusya'nın da Ermenistan'a yoğun bir şekilde destek verdiği bir dönemde yani 1993 Eylülü'nde bir başbakanımız Moskova'da " Biz Kafkasya meselelerine Rusya ile Aynı

⁶⁰ Zaim, Sabahaddin, A.g.e., s. 48.

⁶¹ Sadıklar, Cafer Tayyar, *Dünya ve Türkiye*, Kültür Bakanlığı İkibinli Yıl: lar Dizisi, Ankara, 1995, s. 210.

⁶² T.C. Başbakanlık D.P.T. Dış Ekonomik İlişkiler 3. İzmir İktisat Kongresi, İzmir 1993, s. 211.

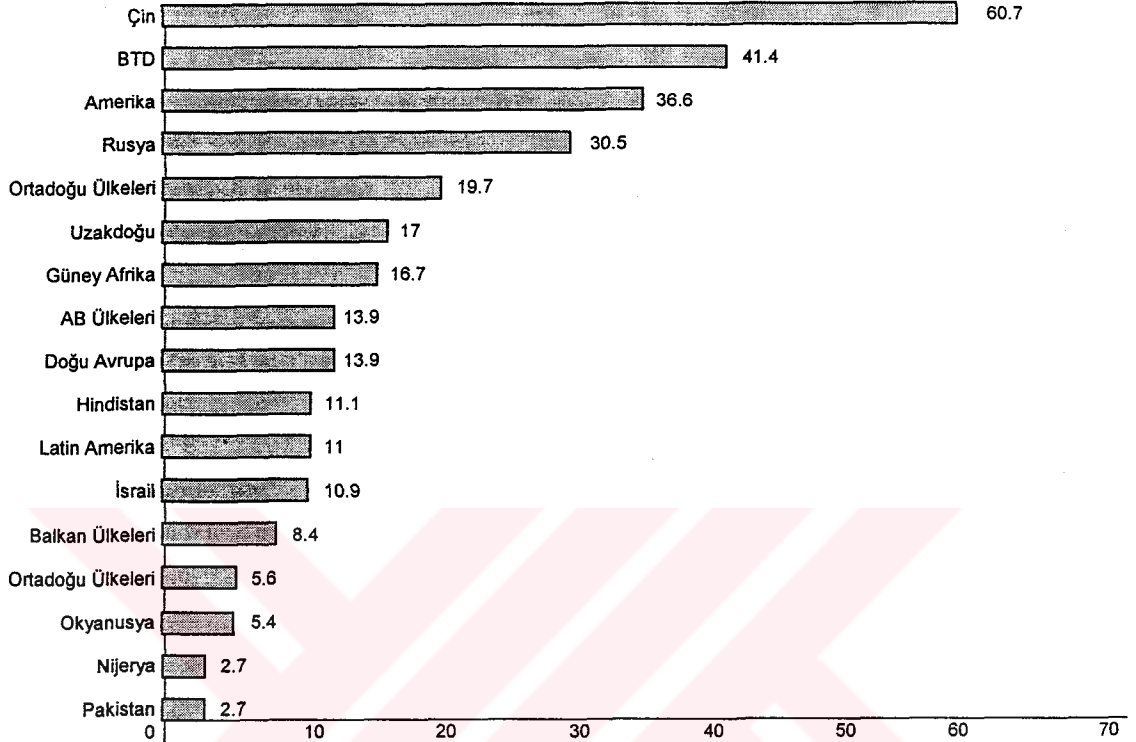
pencereden bakıyoruz” diyebilirdi. Böylesine uluslararası dengeleri bilmeyen yaklaşımlar buralarda çok ciddi yaralar açtı . 1995’lerde Orta Asya’ya yönelik politikalarda iyileştirme çalışmaları hızlanmıştır. İlk atılan adım, iktisadi Koordinasyon kurulu ile Sosyo-kültürel komisyonun kurulması olmuştur. Yeni politikanın en önemli yanını, bölge ülkelerine yönelik sektör analiz çalışma oluşturuyor. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Türk Teknoloji Geliştirme Vakfı gibi özel sektör kuruluşları da bu çalışmaya katılmak amacıyla girişimlerde bulunmaktadır. Sektör analiz çalışması Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’dan oluşan beşer kişilik çalışma grubu belirlenecek. Bu gruplar gidecekleri ülkeye yönelik önce Batılı ülkelerin analizlerini değerlendirecekler, arkasından Türkiye açısından inceleme yapacaklar. Elde edilecek sonuçlar ışığında bu bölgelere yönelik yaklaşım tarzı belirlenecektir.⁶³

Resmi rakamlara göre Türkiye’ nin yaklaşık 4,5-5 milyar dolarlık ticaret hacmi bulunan bu bölge aynı zamanda tüm dünyanın ilgisini çekmektedir. Genç iş adamlarına başta müteahhitlik hizmetleri olmak üzere atılım yapabilecekleri alanlar olarak gördükleri bu topraklara olan yaklaşımlarınının 1998 yılında Türkiye’nin atılım yapması gereken pazarlar hangisidir sorusuna verilen cevapta görmek mümkündür.⁶⁴

⁶³ **Macro Dergi**, Orta Asya ile İlişkilerde Yeni Dönem, Aralık 1997, s. 36-37.

⁶⁴ TÜGIAD (Türkiye Genç İş Adamları Derneği), 1998 Yılı Beklentileri ve Bu Beklentiler Doğrultusunda Öneriler, İstanbul, Aralık 1997, s. 63.

Tablo 13: Türkiye'nin Düşük Düzeyde İhracat Yaptığı ya da Hiç Yapmadığı Pazarlar Arasında 1998 Yılında Atılım Yapması Gerekenler Sizde Aşağıdakilerden hangisi Olmalıdır?

Kaynak: TÜGİAD, Aralık 1997.

Dünya ticaretindeki gelişmeler ve eğilimler yakından izlenerek geliştirilen politikalar kazanılan pazarların daha da büyümesine yol açacaktır. Pazarların özelliklerine göre gelen isteklerin değerlendirilmesi ve ürün geliştirme, ürün farklılaştırma ve ürün çeşitlendirme gibi politikalar ürün/ marka konumlandırma çalışmalarının yapılması durumunda bu pazarda Türkiye, rakiplerine nazaran avantajlı olan durumunu muhafaza edecek ve onlara Pazar payı bırakmayacaktır.

3.3. AZERBAYCAN

3.3.1 Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Yüzölçümü (Km²)	86.600
Nüfus (Milyon, 1991)	
Toplam	
Kent Nüfusu (%)	7.22
Kırsal Kesim (%)	3.89
Nüfus Yoğunluğu (Kişi/ Km²)	3.33
Nüfusun Kompozisyonu (1990,%)	83
Azerbaycan Türkü	78.1
Rus	7.9
Diğer	14.0
Nüfus Özellikleri (1990)	
Ortalama yaşam süresi (Yıl)	71
Bebek ölüm oranı (Bin kişide)	2.3
Nüfus artış oranı (%)	1.2
Çalışan Nüfus (1987. Milyon)	
Toplam	2.446.000
Sanayi (%)	18.6
Tarım (%)	27.1
Gayri safi Milli Gelir (1990.Milyon Ruble)	14.697
Dış Ticaret (Diğer) (1990. Milyon Ruble)	
İthalat	5.757
İhracat	6.430
Kişi Başına Milli Gelir (1990, Milyon Ruble)	2.056
Sosyal Veriler (1988)	
Konut (Kişi Başına M ²)	12.0
Kişi başına et tüketimi (Kg)	38
Kişi başına sebze tüketimi	65
100 kişi Başına Televizyon (Adet)	207

1000 Kişi Başına Buzdolabı (Adet)	170
1000 Kişi Başına Çamaşır makinesi (Adet)	94
Eğitim (1988)	
10.000 Kişide Y. Öğrenim Öğrenci Sayısı	141
10.000 Kişide Y. Öğrenimli uzman sayısı	25
Üye olduğu Birlikler ve Üyelik Tarihleri	
İMF	03.01.1992
IBRD	03.01.1992
UN	02.03.1992
<p>Önemli Şehirleri:</p> <p>Başlıca şehirleri: Sumgait, Kuba, Ali bayramlı, Lenkeran, Binkeçevin, Teziap, Şeki, Haffalan, Gence, Şuşa ve Bakü'dür</p> <p>Dili: Azeri Türkçe si</p> <p>Para Birimi : Ruble- Manat</p> <p>Doğal Kaynakları: Tarımsal alanlar, Petrol, Doğal gaz ve ve Demir</p> <p>Temel Tarımsal Ürünler: Üzüm, Pamuk, Tütün, Sebze ve Meyve</p> <p>Temel Sanayi Dalları: Petro- Kimyasallar, Tekstil, Elektronik ve metal işleme</p>	

Kaynak : Türkiye Azerbaycan Dostluk Derneği Tanıtım Dizisi Yayın N0: 3,s. 8-9.

3.3.2 Ekonomik Yapı

3.3.2.1. Azerbaycan'ın İktisadi Geçmişi

Azerbaycan'da iktisadi gelişme ve kapitalist kesimin ortaya çıkışı XIX Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Çarlık Rusya'sının emperyalist politikaları ile ilgili engellemesine rağmen; yerel girişimciler tarafından çeşitli sanayi, ulaştırma ve ticaret dallarında işletmeler tesis edilmiştir.

Ticaret ve sanayiinin başlıca gelişme merkezi Bakû olmuştur. Aynı dönemde iç ve dış ticaretin dinamizm kazandığı başlıca diğer şehirler ise Gence, Şeki, Şuşa ve Şemahiydi . 1870 yılında Bakû bölgesinde çalışmakta olan 467 petrol tasfiye işletmesinden 25' i Azerilere aitti.

1880' li yıllarda petrol üretimi 10 milyon Put (1 Put= 16,3 Kg) iken, bu miktar 1893 yılında 20 milyon puta, 1896 da ise 32 milyon puta ulaşmıştır. Petrol taşımacılığının % 80'inin Hazar denizi üzerinden gerçekleştirilmesi vesilesiyle, Petrol Gemisi filolarının Azeri firmalı elinde bulundurulmasına da önem verilmiştir.

Azerbaycan'da balıkçılık ve balık ürünleri sanayide XX Yüzyılın başlarında gelişmeye başlamıştır. Yabancı sermayenin sektörde ufak çapta yer almasına rağmen, sermayenin büyük çoğunluğu Azeriler tarafından temin edilmiştir.

1898 yılında Bakû'da" Kafkasya iplik işletme A.Ş" ismiyle kurulan fabrika 5 sene gibi kısa bir süre içinde bölgenin en büyük işletmesi haline gelmiştir.

Azeri girişimcilerince, elektrik, sanayi.,matbaa basım işleri,un fabrikaları, müteahhitlik hizmetleri, çeşitli makinalar ve sondaj işlemleri gibi olanlarda da yatırımda bulunmuştur.

1913 yılında kurulan Bakû Ticaret Bankası'nın temel amacı Azerî girişimcilerini her yönden desteklemek, petrol, pamuk, balık, un, pirinç,makine üretimi ve ekonominin diğer sahalarında finansman sorununu gidermektir.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında XX,Yüzyıl başlarında Azerbaycan'da çarlık Rusya'nın sınırlayıcı kurallarına ve sömürgeci tutumuna rağmen, ulusal önem taşıyan büyük işletmeler ortaya çıkmıştır. Bu husus da Azeri halkının hayat standardını artırarak, kültürel gelişmeye ve öğretim seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuştur⁶⁵

3.3.3.2. Ekonomik Yapı

13 iktisadi bölgeye ayrılan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin en mühim bölgesini içine alan Bakû, Sumgait ve Apsenon " İktisadi Bölgesi" teşkil eder. Bu bölge Cumhuriyetinin en önemli sanayi, nakliyat, ticaret, ilim, basın-yayın merkezidir. Bölge ülkenin elektrik üretiminin yarısını, yakıt ihtiyacının % 93'ünü

⁶⁵ Mihmandarlı, Nuran, İstanbul Ticaret Odası KEİB/BDT Araştırma Dizisi, Yayın No: 28, 1992, s. 7.

karşılar. Tüm sanayi kuruluşlarının % 40'ı ve sanayi kesiminde çalışanlarında % 65'i bu bölgede bulunur⁶⁶

Azerbaycan dağları, ovaları , çok zengin mineral suları , nehirleri , gölleri, Hazar boyunca uzanan 325 Km'lik sahil şeridi, birçok iklim tipinin bir arada yaşaması ve zengin tarih hazinesi ile turizm potansiyeli oldukça yüksek bir ülkedir. Ancak bu yüksek potansiyel yeterince değerlendirilememiştir. Yatırımların geliştirilmesi ile tatil, plaj, av, yayla, kaplıca, sağlık, kültür, ticaret ve spor turizmi alanlarında imkanları harekete geçirilebilir niteliktedir.

Azerbaycan, Türkistan ülkeleri ile Türkiye arasında köprü vazifesi gören bir ülke konumundadır. Bu nedenle ülkenin demir, deniz, kara ve havayollarının geliştirilmesi ile ekonominin dışa açılması, sağlanabilecektir. Nahçıvan- Türkiye

Demiryolu- hattı iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinde ve Azerbaycan ürünlerinin dış piyasaya çıkartılmasında önemli rol oynayacaktır. Ülkede gelişim karayollarına ilave olarak 1992'de hizmete giren Nahçıvan- Türkiye karayolu bağlantısı iki ülke ilişkilerinin gelişiminde önemli katkılar sağlayacaktır. ⁶⁷

Azerbaycan hava ulaşımı bakımından da Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında köprü konumundadır. Türkiye ile Azerbaycan arasında hava ulaşım alanında ki düzenlemeler ekonomik ve kültürel ilişkileri gelişmesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Türkiye- Nahçıvan karayolunun açılmış olması Nahçıvan Bâkü hava ulaşımının da önemini artırmıştır.

Azerbaycan başta demir, alüminyum, kurşun, çinko, bakır ve altın olmak üzere çeşitli madenler bakımından oldukça zengindir. Ayrıca taşocakları ve inşaat malzemeleri açısından da zengin kaynaklar bulunmaktadır. ⁶⁸

Azerbaycan ekonomisinde petrol, doğal gaz üretimi ile tarım önemli yer tutmaktadır. Azerbaycan 1940 yılında Sovyetler Birliği ihtiyacının % 76'sını karşılamaktaydı. Daha sonraları bu oran % 2'lere kadar düşmüştür. Burada

⁶⁶ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Ansiklopedisi, Ek Cilt, Çağ Yayınları, s. 279.

⁶⁷ Azerbaycan Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkiler Açısından Değerlendirilmesi, T.O.B.B Yayın No: 295, Ankara, s. 17.

⁶⁸ Bozdoğan, M. Ali, Aydınların Dergisi Gençlik, Türk Dünyası Azerbaycan, Yıl: 7, Sayı: 73, 15 Mart -15 Nisan s. 28.

Batı Sibirya Kazakistan'da yeni petrol yataklarının bulunmasının yanı sıra Azerbaycan'ın bilinen petrol rezervlerinin yaklaşık 1 milyar ton dolayında olduğu tahmin edilmektedir.

Azerbaycan'da 1991 yılında başlayan ve giderek hızlanan bir enflasyon vardır. 1992 yılı enflasyon oranı (Aralık 1991- Aralık 1992 Arası) % 836 arasındadır, Önceki yıllarda ülkenin para birimi Ruble iken daha sonra Manat' a geçilmiştir. 01.07.1993 tarihinde 10 ruble = 1 Manat paritesi kabul edilmiştir. 1992 yılı ortalaması 1\$ = 14,0 Manat iken 1994 yılı Ağustos ayında 1\$= 1046,0 Manat olmuş. 1994 yılı kasım ayında ise 1 \$= 2866,0 Manat olmuştur.

3.3.3. Doğal Kaynaklar

3.3.3.1. Petrol

Azerbaycan'da zengin petrol yatakları mevcuttur. Petrol, pamuk üretimi ile birlikte ülkenin ekonomik temelini oluşturmaktadır. Bölgede ki petrol rezervleri ülkeyi kısa sürede petrol zengini ülkeler arasına sokacak niteliktedir.

Bâkü petroleri kısır topraklarla birbirinden ayrılmış birkaç bin metre kalınlığında ve birbirini takip eden tabakaların üst üste yığılmasından meydana gelmiştir.⁶⁹

Yaklaşık olarak yılda 15 milyon ton olan petrol üretimi 5 bin metre derinlikten çıkarılmaktadır. Bu yatakların bugünkü işletme temposu ile kullanılması halinde yüzyıldan fazla yetebileceği tahmin edilmektedir. Üretilen petrolün % 65'i denizden çıkarılmaktadır. Petrol üretimi ile birlikte Azerbaycan'da petrole bağlı çeşitli sanayi dalları gelişmiştir. Petrol makineleri üretimi sentetik etil, izopropil spritleri, plastik maddeler ve modeller sentetik katranlar, mineral gübre, bitki koruma maddeleri iyot, kauçuk oto lastiği Vs. üretimi gibi.

Üretilen petrol Hazar Denizi'nden vapurlarla diğer sahil limanlarına , yük vagonlarıyla başka ülkelere , Bâkü ve Batum arasında döşenmiş boru hattıyla Batum'a gönderilmekte, bu limandan da 3. Ülkelere ihraç edilmektedir. Petrolün

⁶⁹ Akyol, Taha, *Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi*, Burak Yayınevi, 2. Baskı, Nisan 1994, s. 264.

Akdeniz'e inmesi arada Ermenistan'ın bulunması nedeniyle mümkün olmamaktadır. Azerbaycan'da 1996 yılının Ocak-Nisan aylarında 2.995.3 bin ton petrol verildi.⁷⁰

3.3.3.2. Doğal Gaz, Madenler ve Elektrik Enerjisi

Azerbaycan'da petrolün yanı sıra enerji kaynağı olarak doğal gaz da bulunmaktadır. BDT'nun diğer üyelerinin sahip oldukları doğal gaz miktarının yanı sıra Azerbaycan'daki fazla bir şey ifade etmese de ülkenin her yanında enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin maden kaynakları ise Bakır, demir, kobalt, kurşun, alüminyum, kömür, nitrayyumsülfat, göl ve kaya tuzları az miktarda altın ve gümüşdür. Ülkenin elektrik enerjisi başlıca Bakû ve Gence'de ki termoelektrik santrallerinden temin edilmektedir. Mingeçaur ve varvarinsk termoelektrik santralleri Kafkasya ötesinin en büyük santralleridir.⁷¹

3.3.4. Tarımsal Yapı

Azerbaycan'ın 8.642.000 hektar olan toplam arazi varlığının, 1993 yılı itibariyle % 51.5'ine tekabül eden 4.456.000 hektarlık bölümünü tarıma elverişli alanlar oluşturmaktadır.

Azerbaycan'da örgütlü bir tarım alt yapısı mevcuttur. Üretim sevroz adı verilen Devlet üretme çiftlikleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Toprakların verimli olmasından dolayı teknik bitki adı verilen pamuk, ve tütün üretimi yıldan yıla artmakta ve ekonominin sürükleyici gözü olarak değerlendirilen pamuk üretimine tahsis edilen topraklar genişletilmektedir.

⁷⁰ Tika, *Avrasya Bülteni*, Sayı: 60, Temmuz 1996, s. 7.

⁷¹ Mihmandarli, Nuran, A.g.e., s. 11-12.

Tablo 14: Kolhoz ve Salhozlardaki Tarımsal Üretim Değeri (1983 Fiyatlarıyla milyon Manat)

Yıllar	Toplam	Ülke Toplam Tarım Üretimi (%) Değer içindeki Payı	Bitkisel Üretim		Hayvansal Üretim	
			Değer	%	Değer	%
1990	230.9	64.9	172.9	74.9	58.0	25.1
1991	220.3	61.7	165.7	75.2	54.6	24.8
1992	157.7	58.0	119.6	75.8	38.1	24.2
1993	119.0	53.0	91.5	76.9	27.5	23.1

Kaynak : T.O.B.B Azerbaycan Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi Yapısı, s. 23.

Azerbaycan' da tahıl üretimi ekim alanındaki artışa karşı ortalama verimde düşüşler meydana gelmiş pamuk üretiminde de hızlı azalma meydana gelmiştir.

Azerbaycan tarımsal üretimindeki genel düşüşlerin nedeni, savaş durumunun da yol atığı ekonomik koşullardır. Ülkede girdi fiyatları enflasyona paralel yükselirken ürün alım fiyatları enflasyona göre ayarlanmamaktadır. Verilen fiyatlar ürün maliyetini karşılayamamakta, ödemeler gecikmekte hızlı enflasyon üretim yapmayı anlamsız kılmaktadır.

Tablo 15 : Azerbaycan' da bitkisel üretim miktarı (1000 ton)

Ürünler	1985	1990	1991	1992	1993
Tahıllar	1297.8	1413.6	1346.4	1337.2	1143.2
Pamuk(Kütlü)	787.8	542.9	539.7	336.3	284.5
Tütün	60.0	52.9	57.3	49.4	44.6
Patates	219.7	185.2	179.2	156.0	151.5
Sebze	872.2	856.2	505.3	555.1	486.2
Bostan	48.6	67.5	61.9	50.1	44.7
Üzüm	1789.6	1796.4	1125.6	607.0	410.1
Meyve	346.4	367.4	498.3	400.9	346.5
Çay Yaprağı	31.7	30.7	26.6	22.6	24.0

Kaynak : A.g.e., s. 27.

Azerbaycan'da üretilen bitkisel ürünlerin büyük bölümü sulanan alanlardan elde edilmektedir. Ülke tarımındaki üretimlerin gerilemesine paralel olarak sulanan alanlardan elde edilen üretimin değeri de gerilemiş 1981- 1985 dönemi ortalaması 1983 yılı fiyatlarıyla 174 milyon Manat iken bu değer 1993 yılında 73.7 milyon Manat'a düşmüştür.

Azerbaycan'daki pamuk ekimi sulanan toprakların yaklaşık üçte biri üzerinde gerçekleştirilmektedir. Hektar başına verim 7.8 kental olup ince ve uzun elyafli çeşitler yetiştirilmektedir. Bakû, Gence Şemahi ve Nuha'da bölgelerinde ise tütüncülük yapılmaktadır, Azerbaycan'ın tütününün işlenmesi ve üretilen içkilerin şişelenmesi ve satılması konusunda 29 Ekim 1991 tarihinde Azer-Türk ortak şirketinin ana sözleşmesi imzalanmıştır. % 50 hissesi Tekel'e ait olan şirketin amacı Türk sigaraları üretmek, pazarlamak ve üretilen içkilerin şişelenmesi ve satılması işini yürütmektedir.

Dünyadaki 11 iklimden sekizinin Azerbaycan'da bulunması Tarımsal ürünlerin çeşidini artırmaktadır. Sadır Abad bölgesinde yılda 70 bin ton Nar elde edilmekte ve bunun büyük bir kısmı Nar suyu olarak işlenmektedir. Ayrıca çok miktarda elma, armut, kavun, karpuz, çilek, kiraz, ceviz, fındık, badem gibi ürünlerde üretilmekte ve bunları bir konserve haline getirilmesi için gerekli tesislerde kurulmuş bulunmaktadır.⁷²

3.3.5. Hayvancılık

Hayvancılık ülke ihtiyacını giderecek şekilde gelişmiştir. 15 milyon sığır ve beş milyonda koyun mevcuttur. Sovyet rejiminin hayvancılık politikası doğrultusunda iki milyon civarında domuzda beslenmektedir. Ülke de çayır ve mera alanları ile yem bitkilerine geniş alanlar ayrılmıştır. Azerbaycan'daki hayvan varlığını (Domuz hariç) önemli bir bölüm halkın elinde bulunmaktadır.

Azerbaycan'da toplam hayvan varlığı giderek azalmak göstermektedir. 1986-1994 dönemin de bu azalma büyükbaş hayvanlarda % 20.0 domuzda % 78.6 küçükbaş hayvanlarda % 18.9 ve kümes hayvanlarında % 57.7 düzeyinde olmuştur. Burada önemli olan nokta kolhoz ve Solhozlarda her türdeki hayvanlarda azalma olmasına karşılık halkın elindeki büyükbaş ve küçükbaş

⁷² Mihmandarlı, Nuran, A.g.e., s. 14.

hayvan varlığında artış olmasıdır. Kalhoz ve Solhozlardaki hayvan varlığının azalmasında yem bitkilerde üretim alanlarının tahıllar lehine, donatılmasında önemli etkisi olduğu düşünülmektedir.⁷³

Azerbaycan'da bitkisel ürünler üretiminde olduğu gibi, hayvansal ürünler üretiminde de son yıllarda önemli gerilemeler görülmüştür. Bu gerileme 1990- 1993 döneminde et üretiminde % 48.7, süt üretiminde % 21.7, yumurta üretiminde % 33.0 ve kirli yapağı üretiminde % 45 dolayındaki bölümünü büyükbaş hayvan eti % 30'a yakın bir bölümünün ise kümes hayvanları eti oluşturmakta, küçük baş hayvan eti üçüncü sırada yer almaktadır. Domuz eti üretimi, ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra hızla azalmıştır.

1981 yılına kadar Tarım Bakanlığına bağlı olarak çalışan tavukçuluk işletmeleri bu tarihte Başbakanlığa bağlı olarak kurulan " Azerbaycan Tavukçuluk Sanayi Devlet Şirketi" Tarafından yönetilmeye başlamış 1980'de 2.000 ton olan yıllık tavuk eti üretimi, bu yeni düzenleme ile 1987'de 40.000 tona ulaşmıştır. 1988'de yeniden Başbakanlık bünyesine alınarak müstakil hale getirilmiştir.

Ülke'de uygulanan ekonomik sistemin gereği olarak, kolhoz ve solhozlarda üretilen tarım ürünleri(Kolhozlardaki özel alanlarda üretilen hariç) devlet tarafından satın alınmakta ve ülke içi dağıtımı devlet mağazaları kanalıyla yapılmaktadır. Köylülerin kendilerine ait alanlarda ürettikleri ürünler mahalli pazarlarda satılmaktadır. Ancak seksenli yıllarda, ekonomik sistemin değişmesi nedeniyle, bazı kolhoz ve kolhoz ortakları bir kısım ürünlerini serbest pazarda değerlendirmeye başlamışlardır. Bunda son yıllarda devlet alımı fiyatlarındaki artışın enflasyonun çok gerisinde kalmasının önemli rolü vardır.

Devlet teslim edilen ürünler, yalnız miktar olarak değil, oransal olarak da büyük gerileme göstermiştir. Devlet ve kooperatif mağazalarında tarım ürünleri satışları çok azalmıştır. Benzer azalma tarım dışı ürünlerde de görülmüştür.⁷⁴

⁷³ Azerbaycan Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkiler Açısından Değerlendirilmesi, T.O.B.B Yayın No: 295, Ankara, s. 34.

⁷⁴ T.O.B.B., A.g.e., s. 48.

3.3.6. Sanayi

Azerbaycan'da sanayi sektörü: Ağır sanayi, hafif sanayi ve gıda sanayii olarak üç ana sektör şeklinde sınırlandırılmaktadır. Ağır sanayi; yakıt-enerji, metalürji, makine, kimya, orman ürünleri ve yapı malzemeleri sanayini içermektedir.

Hafif sanayinin temelini; dokumacılık, dikiş, deri, kürk ve kundura sanayinden oluşur. Azerbaycan sanayinin yaklaşık olarak yarısını ağır sanayi, beşte birini hafif sanayi ve üçte birini gıda sanayi meydana getirmektedir. Sanayinin yarısını oluşturan ağır sanayi genelde ara Malatya ve yarı mamul üretmektedir.

Ağır sanayinin temelini petrol sanayi oluşturmaktadır. Ham petrol, mazot, petrol ürünleri ve doğal gaz bu sanayinin başlıca ürünleridir. Dünya'da üstün kaliteli olarak kabul edilen Azerbaycan petrolünün 2/3'ü denizden çıkartılmaktadır. Yapılan bir hesaplama göre Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin % 47,7'si hazar denizinde % 62,2'si Kür- Aras ovasında % 10,6'sı Abşeron yarımadasında ve % 6,7'si Siyezen- Guba bölgesinde bulunmaktadır.

Ülkenin yakıt enerji ve ağır sanayinin gelişiminde elektrik enerjisi önemli rol oynamıştır. Elektrik enerjisi üretiminde ülkede bol olan doğal gaz mazot ve hidroenerji kullanıldığından maliyet düşük olmaktadır. Azerbaycan elektrik sistemi, Kafkasya ötesininin en güçlü elektrik sistemi kabul edilmektedir.

Azerbaycan'da demir-Çelik sanayi toplam sanayinin % 4'e yakını oluşturmaktadır. Ülke, dağılan Sovyet Cumhuriyetleri arasında çeliğin arıtılması ve hazır demir-Çelik araçları üretiminde beşinci, çelik boru üretiminde ise üçüncü sıradadır. Makine imal kompleksi içinde petrol gaz ekipmanları dalı oldukça gelişmiştir. Büyük şehirlerde başlayan makine imal sanayi, son yıllarda küçük ve orta büyüklükteki şehirlere yönelmiştir. Makine imal sanayi; elektrik motorları, cihazları, otomatikleştirme ve tele mekanikleştirme sistemleri, buz dolapları, klimalar ve elektrikli aletler alanında da gelişmektedir. Ağır sanayi

içinde kimya sanayii, makine imal sanayii ve Yakıt- enerji sanayisinden sonra üçüncü sırada yer alır. Toplam sanayi üretimi içindeki payı % 7 dolayındadır.⁷⁵

Kimya sanayinin gelişmesinde en önemli etken, bu sanayiın temel hammaddesi olan petrolün bol olmasıdır. Kimya ve Petro-Kimya ürünleri arasında sülfirikasit, kauçuk, etil alkol, iyot , brom, zehirli kimyasal maddeler, otomobil lastikleri , mineral gübreler ve eczacılık kimyası ürünleri yer almaktadır.

Azerbaycan'da eski bir sanayi kolu olan hafif sanayi fazla gelişmemiştir. Hafif sanayi, pamuk temizleme, pamuk, ipek ve yün kumaş üretimi, halı dokuma, trikotaj ve ayakkabı üretimini içermektedir. Pamuk ve ipek kozası hammaddesini işleyerek iplik ve bez dokuma yapılmakta, daha ileri aşamalara gidilememektedir. Bakû'da kürk üreten çeşitli kuruluşlar, Bakû'da kürk üreten çeşitli kuruluşlar, Bakû ve Alibayramlı'da doğal ve yapay deri üreten fabrikalar vardır.⁷⁶

Sanayi dalları içinde önemli sayılabilecek bir dal da gıda sanayidir. Bu sanayi genelde yerli hammadde temeline dayanmaktaysa da ülke ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Gıda sanayinin en büyük kolu şarapçılıktır. Bunu konserve sebze, meyve suyu ve balık konserveleri izlemektedir. Gıda sanayiinin öteki kolları çay, süt, yağ, et ve su ürünleri işleme alanlarıdır.

Dünya standartlarına göre oldukça kaliteli olan Azerbaycan halıcılığının gelişme potansiyeli oldukça yüksektir. Ancak Teknolojik yetersizlik, Pazar darlığı ve üretilen halıların dünya fiyatlarına göre ucuza satılması, halıcılığın gelişimini engellemiştir. Azerbaycan halıcılığına yeterli teknolojik yatırım yapılarak üretilen halıların dünya pazarlarına çıkartılması, Türk işadamları için çok verimli bir yatırım alanı olabilir.⁷⁷

⁷⁵ Tika, *Avrasya Dosyası*, Sayı: 54, Nisan 1996/1, s. 7.

⁷⁶ Mihmandarlı, Numan, 372.7, A.g.e., s. 18.

⁷⁷ T.O.B.B, A.g.e., s. 56.

Tablo 16: Azerbaycan Sanayiinin Temel Göstergeleri

	1985	1990	1991	1992	1993
Üretim değeri (1983 fiyatlarıyla Milyon Manat)	167.0	165.0	173.0	132.0	123.0
Çalışan İşçi Sayısı (1000)	446.2	408.4	395.5	372.6	369.2
Alt hizmet İşçileri (1000)	372.7	338.3	324.5	303.7	304.1
Temel Üretim fonları (Milyar Manat)	30.9	38.1	38.7	37.9	41.2

Kaynak: Azerbaycan'da Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye İle İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, s. 57.

3.3.7. Dış Ticaret

Azerbaycan dış ticaretini daha çok bağımsız devletler topluluğu ile yapmaktadır. Fakat Türkiye, İran ve Almanya'nın da yabancı sermaye ortaklığı şeklinde Azerbaycan'ın ticaret ortakları arasında önemli bir yeri bulunmaktadır.⁷⁸ Nitekim 1993 yılı itibariyle B.D.T ile olan ticaret hacmi 745 milyon dolar iken 3 üncü ülkeler ile 592 milyon dolar düzeyinde olmuştur. 1993 yılı itibariyle Azerbaycan'ın B.D.T ülkeleriyle dış ticaretinde 1. sırayı Rusya almakta, bu ülkeyi Ukrayna, Türkmenistan ve Kazakistan izlemektedir.

Azerbaycan'ın B.D.T dışında kalan ülkelerle dış ticaretinde, 1993 yılı itibariyle dış alımda Türkiye, dış satımında İran ve toplam dış ticaret hacminde İran ön sırada yer almıştır. 1993 yılında toplam dış alımın % 43.8'i toplam dış satımın % 72.8'i Türkiye ve İran ile gerçekleşmiştir.

⁷⁸ Power Ekonomi Dergisi , Ağustos 1997, s. 106.

Tablo 17: Azerbaycan'ın Üçüncü Ülkelerle Dış Ticareti (1993 Yılı) (1000 \$)

Ülkeler	Dışalım	Dışsatım	Dışsatım- Dışalım
Türkiye	63634.8	60569.1	-3065.7
İran	42017.3	192747.2	+150729.9
Almanya	18756.6	4246.1	-14510.5
ABD	10820.2	3436.7	-7383.5
İsviçre	9733.8	3171.4	-6562.4
İtalya	8654.0	13257.6	+4603.6
Avusturya	7469.2	5618.6	-1850.6
İsrail	1790.0	7.4	-782.6
Fransa	1394.2	1962.1	+567.9
Yunanistan	21.9	23093.2	+23071.3
Çin	2854.0	-	-2854.0
Japonya	255.2	-	-255.2
Hindistan	192.6	-	-192.6
Avustralya	-	516.7	+516.7
Pakistan	-	149.8	+149.8
Bangladeş	-	12.5	+12.5

Kaynak: T.O.B.B A.g.e., s. 50.

Azerbaycan'ın 1994 yılı ilk sekiz aylık dış ticaret rakamları incelendiğinde bu dönemde ülkenin yaklaşık 170 milyon dolar dış ticaret açığı verdiği görülür. Bu dönemde B.D.T ülkelerine dış satımı 215,2 milyon dolar ve bu ülkelerden dış alımı 407,1 milyon dolar olmuş dolayısıyla 191, 9 milyon dolar dış ticaret açığı vermiştir. Aynı dönemde 3 üncü ülkelere dış satımı 255,5 milyon dolar ve bu ülkelerden dış alımı 233,3 milyon dolar olup dış ticaret fazlası 22,2 milyon dolardır.

Azerbaycan'ın dış alımında tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri önemli yer almakta buna karşılık lif, pamuk ve deri dışında tarım ile ilgili önemli dış satım ürünü bulunmamaktadır.

**Tablo 18: Azerbaycan'ın Başlıca Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi Ürünleri
Dış Alımı (1993 Yılı)**

Ürünler	Diğer Ülkelerden		BDT Ülkelerden	
	Miktar(Ton)	Değer(1000\$)	Miktar(Ton)	Değer 1000\$)
Et ve Et mamulleri	-	-	21.900	5.982
Tahıl	395.190	16.559	92.200	7.127
Şeker	44.464	15.146	14.000	2.168
Tereyağı	15.207	15.796	9800	7.076
Un	72.778	7.265	192.400	31779
Bitkisel Yağ	4-622	4.489	-	-
Makarna Vs.	11.318	3.182		
Alkolsüz İçkiler	-	2.755		
Tütün Mamulleri	-	4.863		
Giyim-Trikotaj	-	7.412		1.973
Kumaş	-	4.490		

Kaynak: T.O.B.B. A.g.e., s. 52.

3.3.8. Türkiye İle Ticareti ve Türkiye ile Yapılan Sözleşmeler

Azerbaycan'ın dış ticareti ile ilgili rakamlar, bu ülkenin daha evvel merkeze bağlı olarak dış ticaretini gerçekleştirmesinden ve Türkiye'de de Sovyetler Birliği başlığı altında toplanmasından dolayı ancak 1992 yılından beri ayrıca tespit edilmeye başlamıştır.

Tablo 19: Türkiye Azerbaycan Dış Ticareti 1992 (6 Ay) ABD \$

İthalat	9.697.224.33
İhracat	30177.640.01
Ticaret Hacmi	39.874.864.34
Ticaret Dengesi	+20.480.415.68

Kaynak : Nuran Mihmandarlı, T.O.B.B, Ankara 1992, s. 26.

Azerbaycan'ın başlıca mal gruplarına göre Türkiye'ye İhracatı Şu Şekildedir.

Tablo 20: Türkiye'ye İhracatı

	ABD \$
Kamyon- Otobüs Dış Lastikleri	14.273.13
Vücut losyonları	21.983.01
Petrol Koku	28.481.23
Çeşitli Motorlar	37.843.44
Alaşımız Dökme Demir	Ham 51.583.13
Deri	Bakır Alaşımızları, 412.749.15
Bakır Teller ve Levhalar	Pamuk ve Pamuk 1.331.185.31
Elyafı	6.050.822.41

Türkiye'nin başlıca mal grupları itibariyle Azerbaycan'a ihracatı ise ; (1992)

Tablo 21: Türkiye'den İthalatı

Ticari ve Siyasi gazeteler	3.774.54
Türk Kültürü üzerine Türkçe eserler	234.00
Ekmek ve Particilik Makinalar	45.707
Ayakkabı	83.532.94
Kolonya	11.5.654.94
Radar, Telsiz, Uzaktan kumanda cihazları	185.918
Ayakkabı, dikiş, tuğla makineler ve Çeşitli diğer makineler	1.171.723.971.
Şeker	810.800.96
Hazır Giyim	1.503.754.91
Yağ	2.461.503.94
Buğday	8.048.540.96
Un	11.383.966.96

Kaynak: Yatırımcı ve girişimciler için Avrasya el kitabı s.52

Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracatı çeşitli ham maddelerden oluşurken, ithalatı ise gıda ürünleri, tekstil ve deri mamulleri ile ayakkabı gibi hafif sanayi ürünleri olan tüketim mallarını kapsamaktadır.

Tablo 22: Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatı- Azerbaycan'dan İthalatı

	1993	1994	1995
İthalat TL Milyar	37.1	271	1005
İhracat TL Milyar	758	3.753	769
İthalat TL Milyon	34	9	22
İhracat \$ Milyon	68	132	16

Kaynak: D.İ.E Seçilmiş Ülkelere İthalat ve İhracat 1996, s. 520.

Tablo 23: Azerbaycan'ın 1996 Yılında Türkiye ile ticareti aşağıdaki gibidir.

1. İthalat

Ürün	Miktar	Değer (ABD \$)
Tavuk Eti	2.801 Ton	2.762.610
Peynir	919 Ton	1.368.550
Patates	46.252 Ton	5.484.410
Soğan	10.734 Ton	879.330
Buğday	5.419 Ton	1.374.870
Pirinç	5271 Ton	1.762.290
Un	71.939 Ton	15.215.530
Soya Yağı	5.216 Ton	6.740.870
Margarin	4.663 Ton	4302.660
Küp ve Toz Şeker	15.495 Ton	5.493.110
Çikolata Ürünleri	287.1 Ton	909.760
Madeni Yağlar	1.229 Ton	1.178.080
Kamyon Lastikleri	8.735 Adet	2.136.580
Akümülatör	232.957 Adet	1.684.060
Binek Otomobil	2.047 Adet	14.031.730

Tablo 24: Azerbaycan'ın 1996 Yılında Türkiye ile ticareti aşağıdaki gibidir.

2. İhracat

Ürün	Miktar	Değer
Madeni Yağlar	2736 Ton	766.250
Ham Deri	-	5.400.080
Pamuk	9.489 Ton	12.985.720
İplik	3.783 Ton	7.078.000
Pol. Etilen	10.431 Ton	7.273.260
Ham Alimünyum	427 Ton	356.370
Pamuklu Mensucat	-	853.630

Kaynak: Avrasya Dosyası- Tika Sayı- 81-82 Ağustos- Eylül 97/1 S-3

1996 yılı Eylül Ayı itibariyle Azerbaycan Dış Ekonomik ilişkiler Bakanlığı tarafından ülke ihracatına devlet desteği sağlanması konusunda bir fonun kuruluş çalışmaları sürmekteydi. Söz konusu fon dış ticarete verimliliğin artırılması ve dış ticaret dengesinin sağlanması amacına yöneliktir.⁷⁹

Azerbaycan Cumhuriyeti yabancı yatırımları kurmak amacıyla " Dış Sermayenin korunması Yasası" nı kabul etmiştir.

Cumhuriyet Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti arasında 1 Kasım 1992 yılında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imza edilmiştir. Bu anlaşmanın II. Maddesine göre " Akit taraflar, ülkelerinde ithalat ve ihracata uygulanan gümrük, vergi, resim, harçlar ve diğer işlemlerle ilgili olarak birbirlerine en çok kayırlı ülke prensiplerini uygulayacaklardır."

Bu maddenin istisnaları olarak

- Sınır ticaretini kolaylaştırmak için komşu ülkelere tanınan imtiyazlar.

⁷⁹ Tika, Avrasya Dosyası, Eylül 1996/2, s. 7.

- Gümrük birliği ve serbest ticaret bölgesi gibi taraf oldukları ya da olabilecekleri anlaşmalardan doğan imtiyazlar.
- Gelişme yolundaki ülkeler ile ticari ve ekonomik ilişkiler alanında akdedilen özel düzenlemelerle sağlanan imtiyazlara, tatbik edilmeyecektir." şeklinde sayılmıştır.

Anlaşmanın III. Maddesinde ikili ekonomik işbirliğini geliştirmek, çeşitlendirmek amacıyla gerekli bilgi alışverişlerini kolaylaştırma ve iş adamlarının temaslarının teşvik edilmesinden bahsi edilmektedir. Toplam 12 maddeden oluşan bu anlaşmanın VII Md'de ise muhtemel iş birliği konuları sayılmıştır. Bunlar ;

- Tarım Ürünlerinin işlenmesi
- Hafif Sanayi tesisleri kurulması
- Petrokimya
- Petrol arama, üretim endüstri alanlarında işbirliği
- İnşaat Sektörü
- Ulaştırma ve Telekomünikasyon
- Madencilik
- Turizm 'dir

Türkiye'nin Azerbaycan'da birçok alanda yatırım imkânları bulunmaktadır.

Türk iş adamlarının Azerbaycan'da yapacakları yatırımın verimli şekilde sonuçlanması, dış ticareti olumsuz yönde etkileyen şartların giderilmesi ile yakından ilgilidir. Azerbaycan'la dış ticaretin gelişmesi ve Türk ihracatçılarının bu pazarda kalıcı temeller oluşturabilmesi için Türk Exımbank İhraç/proje Kredilerinin devamlılığının sağlanması ve yaygınlaştırılması gerekli bulunmaktadır. Exımbank proje kredilerinin tahsisinde gerek yatırım ve gerekse üretim ve hizmet aşamalarında Türkiye kaynaklı ürünlerin girdi olarak kullanılacağı pazarlara öncelik tanınması , iki ülke arasında ticaretin kalıcı olmasına yardım edecektir.

3.4. KAZAKİSTAN

3.4.1. Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Yüzölçümü (Km²)	: 2.717.000
Nüfus (Milyon 1991)	
Toplam	: 16.691
Kent Nüfusu (%)	: 57.00
Kırsal Kesim (%)	: 43.00
Nüfus Yoğunluğu (Kişi/Km ²)	: 6.1
Nüfusun Kompozisyonu (1990, %)	
Kazak Türkleri	: 39.7
Rus	: 37.8
Alman	: 5.8
Ukraynalı	: 5.4
Diğer	: 11.3
Nüfus Özellikleri (1990)	
Ortalama Yaşam süresi (Yıl)	: 68.7
Bebek ölüm oranı (Bin kişide)	: 25.9
Nüfus artış oranı (%)	: 0.94
Çalışan Nüfus (1987, milyon)	
Toplam	: 6.862.000
Sanayi (%)	: 21.9
Tarım (%)	: 20.7
Gayri Safi Milli Gelir (1990 milyon Ruble)	: 46.332
Dış Ticaret (Cumhuriyetler arası dış ticaretin dışında kalan)	
İthalat	: 3.517
İhracat	: 907
Kişi başına Milli gelir (1990 Milyon Ruble)	: 2.706

Üye Olduğu Birlikler ve Üyelik Tarihleri

IMF	: 27.04.1992
IBRD	:
NIS	: 21.12.1991
UN	:

Önemli Şehirleri: Combul, Çimkent, Türkistan, Karaganda, Semipalatinsk, Kökçetav, Kustanay, Turgay, Gurvey, Baykonur, Eski başkent Alma-Ata ve yeni Başkent Akmola.

Dili: Kazak Türkçesi

Para Birimi : Ruble

Doğal Kaynakları: Krom, Wolfram, Çinko, bakır, altın, demir, kömür, Petrol ve doğal gaz

Temel Tarımsal Ürünler: Buğday, Pamuk ve et.

Temel Sanayi Dallarını : Metalürji, Hafif sanayi, Petro- Kimyasallar ve Tekstil

Kaynak: Türkiye- Azerbaycan Dostluk derneği Tanıtım Dizisi Yayın No:5,s. 8-9

3.4.2. Ekonomik ve Sosyal Yapı

Kazaklar bugün Kazakistan olarak bilinen bölgede yaklaşık M.Ö. 1. yüzyıl sonlarında itibaren yerleşmiş olan Türk ve Moğol kabilelerinden gelmektedirler. Kazakların İslâm'ı kabulleri 7. yüzyıl ile 9. yüzyıl arasındadır. Fakat İslâm'ın Kazakların çoğu tarafından kabulü 19. yüzyılda gerçekleşti. Kazakistan'da 1924'e kadar Arap alfabesi, 1924-1928 Arap harfleri ve değişikliğe uğramış alfabe 1929-1938 Latin alfabesi, ilk alfabe 1938-1940 Latin harfleri 2. Alfabe 1940 Kril harfleri (1959'da hafifçe değiştirilmiştir.)⁸⁰ Şu anki alfabe Kazakça'nın ifade edilmesi için mükemmel addedilmektedir. Türk Cumhuriyetlerinde ekonomik hayat tarıma dayalı olmakla birlikte Kazakistan'da durum biraz daha farklıdır. Ekonominin önde gelen kesimi sanayidir. Fakat çalışan nüfusa baktığımızda Endüstrinin ihtiyacı olan işgücünün önemli bölümü Rus ve Ukraynalı işçilerle azınlıklardan karşılanmaktadır. Kazakistan, BDT

⁸⁰ Akiner, Shirin, **Sovyet Müslümanları**, İnsan Yayınları, İstanbul, Ocak 1995, s. 256.

içinde sağlık, bilim, eğitim ve sanat sektöründe de hatırı sayılır bir paya sahiptir.⁸¹

Devlet Başkanı Nazarbayev kazak Türklerinin kalbinde büyük bir lider olarak yer tutmuştur. Bunu sağlayan en büyük olay, lisan meselesi olmuştur. Hem Sovyetlerin uzun zamandır takip ettiği kültürel baskı ve asimilasyon siyaseti, hem de kazak nüfusu kalabalık bir Rus göçmen nüfusunun Kazakistan'da yerleşmiş olması sebebiyle Rusça, Kazakistan Cumhuriyeti'nin resmi dili olarak kullanılıyordu. Bu kazakları son derece rencide eden bir durumdu. Nazarbayev, Eylül 1989'da aldığı bir karar ile Kazakistan'da resmi dilin Kazak Türkçe si olduğunu ilan etti. Bu durum kazak Türkleri tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır.

Nazarbayev ülkesinin serbest Pazar ekonomisine geçmesi için gerekli kararı ve tedbirleri aldıktan sonra bunu gerçekleştirmek için iç ve dış geziler yapıp, halkının serbest Pazar ekonomisinin gereği olarak toprak, iş ve mülk sahibi olabilmesi için gerekli kanuni değişiklikleri yapmıştır. Devlet Başkanı ülke madenlerinin ve petrolünün kazak hükümeti tarafından kontrol edilmesi ve ana payın Kazakistan'da kullanılmasını sağlamıştır. Zira daha önceki ekonomik sistemde, bilhassa Rusların, Kazakistan'ı sömürme şekli dünya tarihinde eşine rastlanmayan ölçüde adaletsiz ve çirkin boyutlara ulaşmıştı.⁸²

3.4.4. Tarımsal Yapı

Ülkenin büyük bir bölümü çöl ve spetlerden oluşmakla beraber, Kazakistan eski Sovyetler Birliğinde yer alan ekilebilir arazinin % 35'ine sahiptir. Üretilen başlıca tarım ürünleri ise hububat çeşitleri pamuk ve pirinçtir.

Tablo 25: 1990 Yılı Tarım Raporu

Ekilebilir Arazi (Milyon Hektar)	35.5
Hububat Üretimi (Milyon Ton)	28.5
Pamuk (Bin ton)	315.0

Kaynak: Çarıkçı Emin A.g.e., s. 174.

⁸¹ Turanlı Rena, İstanbul Ticaret Odası, KEİB/ BDT Araştırma Dizisi No: 3, s. 14.

⁸² Yalçinkaya Alâeddin, A.g.e., s. 433-434.

Kazakistan'da ekilen toprakların 2,4 milyon hektarı sulanmakta geriye kalan 32 milyon hektarın da doğal bağış koşullarında üretim yapılmaktadır. Tarım ürünleri üreticisi ve ihracatçısı olan ülke topraklarının 23 milyon hektarı ormanlıktır. Ormanlarda çok sayıda av hayvanları vardır.

Başlıca tarımsal ürünleri buğday, baklagiller, patates, pamuk, ayçiçeği, şekerpancarı, pirinç, arpa, yulaf, çavdar ve meyvedir. Ülkenin sahip olduğu geniş çayır ve otlaklar, sığır ve koyun besiciliğinin gelişmesine yol açmıştır.

Ayrıca, keçi, domuz ve kümes hayvancılığı bakımından tüm Cumhuriyet içerisinde birinci sırada yer almaktadır. Cumhuriyetin kuzeyindeki 5 çiftlikte kürk üretimi yapılmaktadır⁸³

3.4.5. Doğal Kaynaklar ve Enerji

Zengin maden ve Endüstriyel hammadde yataklarına sahip Kazakistan, eski SSCB'nin toplam mineral kaynaklarının % 60'ına sahiptir. Başlıca tabii kaynakları Altın, Bakır, Polimetallik cevherler, Nikel, Kaya Tuzu, Kaya Kumu, Demir, Krom, Kromlu demir yatakları, Gümüş, Kurşun, Volfram ve çinkodur.

Kazakistan BDT'ninve hatta dünyanın 3. Büyük kömür yataklarına sahiptir. Kömür yataklarının önemli bölümü Çimkent ve Akmolinsk yöresinde bulunmaktadır. Ayrıca 50 milyar ton kok kömürü kapasitesine sahip Karakarga kömür sahası Kazakistan'ın en büyük rezervlerinden birini oluşturmaktadır. Kazakistan'ın petrol yatakları açısından da şanslı olduğunu belirtmek gerekir.

Kazakistan'da ilk petrol üretimi çalışmaları 1989 yılına rastlamaktadır. Embanef'te başlatılan çalışmalar sonucu kalitesi son derece yüksek petrol elde edilmiştir.

Mangışlakneft, Kazakistan'ın petrol üretiminin % 66'na yakın kısmını karşılamaktadır. Bu bakımdan Cumhuriyetin en büyük petrol birliği Arısklakneft'dir. Bu birlik Mangışlak adasında, Güzen ve 2 hetibai'nin petrol yatakları üstünde kurulmuştur. Bu petrol kuyularında, üretime 1960'ların ortasından itibaren geçilmiştir. 1981'de Aktobinskneft üretim kuruluşu,

⁸³ Bozdoğan, Mehmet Ali, *Türk Dünyası Aydınların Dünyası Gençlik Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 74, 15 Nisan - 15 Mayıs 1998 s. 58-59.

Aktoubinks bölgesinde yeni bir petrol rezerv alanı olan Zhanachol ve Kenkiak petrol alanını içine alarak kuruldu.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin en yeni petrol kuruluşu " Tengizreftegaz" birliğidir. Bu birlik, prove, Koulseripetkrol kuyuları ile Gouriev bölgesindeki yeni petrol kuyularının yer aldığı Tengiz üzerinde kurulmuştur.⁸⁴

Tablo 26: Kazakistan ve Bazı Bdt Üyelerinde Petrol Üretimi

	Yıllar (Milyon ton)			Yıllar itibariyle (%)		
	1980	1985	1989	1980	1985	1989
1- BDT	603	595	607	100	100	100
2- Kazakistan	19	23	25	3	4	4
3- Rusya	547	542	552	91	91	91
4- Ukrayna	8	6	5	1	1	1
5- Azerbaycan	15	13	13	2	2	2
6- Türkmenistan	6	6	4	1	1	1
7- Gürcistan	3	1	-	1	-	-
8- Özbekistan	1	1	3	-	-	-

Kaynak : Turanlı Rena A.g.e., s. 20.

Tablodan da anlaşılacağı gibi Kazakistan, petrol üretiminde Rusya'dan sonra gelmektedir. Kısa dönemde petrol ve doğal gaz üretiminde önemli bir aşamaya gelen Kazakistan'ın gelecekte bu konuda ulaşması beklenmektedir.

Madenler açısından da son derece zengin olan Kazakistan BDT'nin bakır rezervlerinin yaklaşık % 74'ünü elinde bulundurmaktadır. Balkaş gölü kıyısındaki Kounradsk'de, Batı Kazakistan'daki Dzezkazgan ve Başçokul'da zengin bakır madenleri mevcuttur.

Kazakistan dünyanın rezervlerine sahip sayılı ülkelerden biridir. Yıllık altın üretimi yaklaşık 500 tondur. SSCB' dağılmadan önce elde edilen altının tümü Moskova tarafından idare edilmekteydi.

Bakır ve altında başka, Kazakistan'da maden ve metallere, kurşun, çinko, gümüş, kolay, kromit, nikel, kobalt, titan, tungsten, fosforit, asbest de

⁸⁴ Turanlı, Rana, A.g.e., s. 20.

üretilmektedir. BDT üyeleri içinde , bakır, çinko, kurşun ve tungsten üretiminde başı çeken Kazakistan , demir cevheri üretiminde de 3. Sırada bulunmaktadır.⁸⁵

Kaynak bakımından zengin bir ülke olan Kazakistan'a gelişen ekonomi ile birlikte yabancı yatırımlar artmaktadır. Mobil şirketi dünyanın en büyük petrol alanı olan ve 1999'da günlük üretiminin 700.000 varile ulaşması beklenen Tengiz petrol alanında % 25'lik pay almıştır. Chevron şirketi toplamı 20 milyon doları bulacak 40 yıllık bir yatırım yapacak, bunun 1,5 milyar dolarının 5 yıl içinde gerçekleştirecektir. Yeniden kazanılabilir rezervleri ile 5 milyar Dolar değerindeki altın madeni Vasilkovskoye'nin gelişimi Kanada'nın Teck ve İngiltere'nin Bakyrchik Gold PLÇ şirketinin liderliğindeki konsorsiyumun Almaata'ya 85 milyon dolar ödeme çıkarma işlemleri içinde 360 milyon dolar yatırım sözü alınmış bulunmaktadır.⁸⁶

3.4.6. Sanayi

Kazakistan Cumhuriyeti daha çok hafif endüstriyel ürün kollarında gelişme göstermektedir. Bunlar arasında, demir-dışı metalürji, demir metalürji, kimya, petrol ve petrol-kimya endüstrisi, petrol ve gaz üretimi endüstrisi makine - inşaa endüstrisi, hafif endüstri ve inşaat malzemeleri endüstrisi sayılabilir.

Demir-dışı metalürji endüstrisi, Kazakistan Cumhuriyeti'nin, endüstriyel üretiminin toplam hacminin % 11.2'sini oluşturmaktadır. Kazakistan'da önde gelen 34 kuruluş, bu endüstri kolunda faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşlarda 12'si çinko üretimiyle ilgilidir. Demir metalürji sektörü ise Cumhuriyeti'nin ticari üretiminin toplam değerinin yaklaşık %6'sına sahiptir. 1987 yılı itibarıyla bu kesimde çalışanların toplam istihdam hacmi içindeki payı %3'e kadar yükselmektedir. Demir metalürji endüstrisinde, 9 metalürji kuruluşu, bir maden işletmesi tekeli ve metalürji endüstrisinin yapımına ait 10 kuruluş faaliyet göstermektedir.

Karagan'da metalürji işletmeleri, sac da dahil olmak üzere tüm demir metallere, madeni levha üretiminde ihtisaslaşmışlardır. İşletmelerde üretilen

⁸⁵ Turanlı, Rana, A.g.e., s. 21.

⁸⁶ Tika, *Avrasya Dosyası*, Sayı: 71, Aralık 96/2, s. 1.

ticari ürünlerin öteki Cumhuriyetlere ve kısmen de dışarıya 1 yıllık satış hacmi Bir milyar rubleyi aşmaktadır.

Kazakistan Cumhuriyeti'nde kimya ve petro-kimya endüstrisinde faaliyette bulunan 30'dan fazla kuruluş vardır. Bu kuruluşlar, petrol rafine ederler ve motor yağı, dizel yakıt, havagazı, fuel-oil, asfalt yağı...vs. üretiminde bulunurlar. Kazakistan'da faaliyette bulunan 155 makine-yapım kuruluşu toplam endüstriyel üretimin % 16'sını oluşturmaktadır. Makine endüstrisinin temel çıktıları arasında tarım makine ve donanımı, traktörler ve yapay yeni makinaları sayılabilir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nde yapım malzemeleri endüstrisi 16 ayrı dalı kapsayan büyük ve kompleks bir endüstridir. Bu endüstri, Kazakistan'ın endüstriyel üretiminin % 5.9'unu durağan varlıklarının %74'ünü ve toplam istihdamın da % 9.7'sini oluşturmaktadır.

Yapı malzemeleri endüstrisi yıllık olarak 770.00'ton asbest, kağıt endüstrisi için porselen hamuru, radyatör ve konvektörlerin 2.000.000 kw'nı 9.4 milyon ton çimento 700 milyon konvensiyonel oluklu asbest levha, 8.400km. konvensiyonel oluklu asbest boru, 134 milyon m² kiremit, 1.5 milyon m² çatı malzemesi, 800.000 m³ ısı yalıtım aleti ve paneller üretilmektedir.

Kazakistan, yapım malzemeleri endüstrisi, yapım maliyet ve malzemelerindeki kullanım miktarını azaltıcı ve kaliteyi geliştirici yeni malzemelerin prefabrik yapı ve parçalarının üretilmesi yönünde köklü dönüşümlere gitmektedir.⁸⁷

3.4.7. Dış Ticaret

Kazakistan, hem Cumhuriyetler arası hem de diğer ülkelerle olan ticaretinde açık vermiştir. Ülke, dış ticaretini başta Rusya Federasyonu olmak üzere yoğun olarak birliğin diğer Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmektedir. Tarım ve Sanayi ürünleri toplam ihraç kalemleri içerisinde % 22'lik payla önemli bir yer tutmaktadır.

⁸⁷ Turanlı, Rona, A.g.e., s. 29.

Tablo 27: Kazakistan Ekonomisinin Durumu

Kazakistan	1995	1996	1997
Büyüme (%)	8.9	1	2
Enflasyon (%)	180	40	25
İhracat (milyon \$)	5.000	veri yok	veri yok
İthalat (milyon \$)	3.800	"	"
Cari Denge (milyon \$)	320	830	850
Bütçe Dengesi (%6 S.YİH)	2.3	4	veri yok

- 1997 yılı rakamları tahminidir.

Kaynak : Power Ekonomi Dergisi, s. 104.

Sadece doğal gaz, petrol ve petrol türevleri ihracatına dayanmak istemeyen ülke pazarlamasını yapabileceği 280 değişik malın üretimini gerçekleştirmektedir. Kazakistan parlamentosu 1990 yılı sonunda mülkiyet, dış ticaret, yabancı sermaye, serbest ticaret bölgeleri, bankaları ve bankacılık faaliyetleri, serbest ekonomik faaliyetler konularında bir dizi ekonomik kanun çıkartılmıştır. Cumhuriyette ayrıca bir Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı ve Dış Ticaret Bankası kurulmuştur. Ülkede 700 dış ticaret şirketi, birlik, dernek ve konsorsiyum mevcuttur.⁸⁸

Tablo 28: 1994 yılı Başlıca İTHALAT Ürünleri

İTHALAT ÜRÜNLERİ	1.000 US \$
Ham deriler, paslar	10.516
Demir dışı metal, metal sanayi mamulleri	9.375
Demir çelik sanayi mamulleri	3.189
Kimya sanayi mamulleri	2.641
Hububat	1.834
Lastik-plastik sanayi mamulleri	1.785
Deri kösele mamulleri	462
Sanayi bitkileri	447
Yakıt maddeleri	428
Makine sanayi mamulleri	249
Diğer	1.379
TOPLAM :	32.305

Kaynak: MÜSİAD Araştırma Raporları, 19- Pamuk İpliği 1996, s. 45.

⁸⁸ Türkiye-Azerbaycan Dostluk Demeği, A.g.e., s. 12.

En önemli ihracat maddesi pamuk olan Kazakistan'da Kamu sektörü, ekonominin % 90'ına hakimdir. Özelleştirme çalışmaları devam etmektedir. Kazakistan diğer Cumhuriyetlere kıyasla bankacılık ve finans kuruluşları bakımından daha ileridedir. Ulusal Kazakistan Bankası'nın yanında dördü özel banka olmak üzere 160 ticari bankadan oluşan bir bankacılık sistemi oluşmuştur.⁸⁹

Tablo 29 : 1994 yılı Başlıca İhracat Ürünleri

İHRACAT ÜRÜNLERİ	1.000 US \$
Gıda sanayi ürünleri	21.892
Makine sanayi mamulleri	21.066
Dokumacılık mamulleri	19.906
Diğer sanayi mamulleri	19.530
Elektronik makine cihazları	12.356
Taşıt araçları malzeme parçaları	8.803
Kimya sanayi mamulleri	8.774
Deri kösele mamulleri	4.921
Demir çelik sanayi mamulleri	4.843
Cam seramik, tuğla sanayi mamulleri	3.529
Diğer	6.066
TOPLAM :	131.696

Kaynak: MÜSİAD Araştırma Raporları, 19- Pamuk Birliği 1996, s.45.

⁸⁹ Sadıklar Cafer Tayyar, A.g.e., s. 211

3.4.7. Kazakistan'ın Türkiye İle Dış Ticareti ve İşbirliği Alanları

Tablo 30 : Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatı

TÜRKİYE'NİN KAZAKİSTAN'A İHRACATI	1992	1993 OCAK-MAYIS
	1.000 \$	1.000 \$
Ayçiçeği tohumu yağı	897	252
Şekerli mamüller	536	318
Bisküviler	179	322
Sebze ve meyveler	55	135
Çeşitli gıda müstahsarları	20	44
Bira	18	240
İlaç	1.402	6.005
Müstahsar boyalar ve vernikler	42	69
Parfümeri	17	21
Sabun	729	192
Muhtelif kimyasal maddeler	9	220
Binek oto dış lastikleri	87	16
Plastikler ve mamülleri	432	295
Ham postlar, deriler ve köseleler	303	286
Deri eşya	1.310	1.096
Postlar ve kürkler	319	187
Ağaç ve ahşap eşya	11	23
Bez ayağı	29	200
Sentetik ve suni filamentler	3	61
Sentetik ve suni devamsız lifler	109	25
Halılar	409	479
Özel dokunmuş mensucat	0	216
Giyim eşyası	303	1.795
Dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya	445	956
Ayakkabılar	385	353
Taş, alçı, çimento maddelerden eşya	7	0
Seramik mamülleri	468	461
Cam eşya	35	109

Demir-Çelik ve Demir-Çelik ürünleri	467	230
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	92	5
Adi metallere çeşitli eşya	253	107
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler	2.990	2.385
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parça.	398	1.204
Motorlu kara taşıtları ve bunların aksam ve parça.	3.348	608
Optik alet ve cihazlar	1.719	3
Saatler ve bunların aksam ve parçaları	0	23
Mobilyalar	1.578	2.760
Çeşitli mamul eşya (çıtçıt, düğme vb.)	9	218
TOPLAM :	19.412	21.919

Kaynak : Yardımcı ve Girişimciler için Avrasya el kitabı TİKA Yayınları, s.56.

Türkiye'nin Kazakistan'a ihraç ettiği Ürünlerin başlıcaları hayvansan ve bitkisel yağlar, gıda Sanayii ürünleri suni plastik maddeler, deri giyim eşyaları, halı- kilim, giyim eşyaları, demir çelik mamülleri, makineleri ve aksam ile parçaları, elektrik ve elektronik cihazlar ve aksamlar binek otomobiller, tıbbi alet ve cihazları ile diğer sanayi ürünleridir.

Tablo 31: Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı

TÜRKİYENİN KAZAKİSTAN'DAN İTHALATI	1992	1993
	1.000 \$	OCAK-MAYIS
	1.000 \$	1.000 \$
Dondurulmuş sığır sakatı	52	0
Koyun bağırsakları	178	156
Pirinç (Çeltik)	0	684
Mineral maddeler	327	762
Mineral yakıtlar	303	1.127
Kristal polistren	91	124
Ham postlar, deriler ve köseleler	1.636	4.271
Ağaç ve ahşap eşya	121	13
Dokunmuş mensucat	58	65

Pamuk	1.084	530
Porselenden ev eşyası	11	0
Demir-çelik	1.113	4.886
Bakır ve bakırdan eşya	1.833	3.964
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	104	0
Çinko ve Çinkodan eşya	3.586	387
Nükleer reaktörler	0	32
Oyuncaklar	14	0
TOPLAM :	10.511	17.001

Kaynak: A.g.e., s.57.

Türkiye'nin Kazakistan'dan ithal ettiği başlıca ürünler ise Ham Pamuk, işlenmiş koyun, sığır ve keçi derileri, madeni yakıtlar, demir çelik mamulleri, elektrolitik bakırdır.

Türkiye ile Kazakistan arasında 35 anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Acil yardım, kültürel konular yanında ekonomik konularda da önemli gelişmeler beklenmektedir. Türk Büyükelçiliği Mart 1992'de çalışmaya başlamış, Kazakistan Büyükelçiliği de 29 Ekim 1992'de Ankara'da açılmıştır. Kazakistan'ın uluslararası teşekküllere üyeliği için, Türkiye büyük gayret göstermiştir.⁹⁰

İşbirliği alanları olarak da şunlar sayılabilir :

1. Kömür, bakır, çinko, petrol, petrol ürünleri ham deri ihracı ve takası, şeker, bitkisel yağ, fındık, mısır ve diğer tarımsal ürünler, giyim eşyası, ev aletleri, çeşitli ekipman ithali ve takası
2. Hazar Denizi'nde liman inşası
3. Kargo taşımacılığı ve demiryolu kapasitesinin artırılması
4. Hareket halindeki araçlar için radyo-telefon sistemi
5. Hafif sanayi ve gıda projesinde işbirliği
6. Mevcut tesiste ofset kağıt üretimi

⁹⁰ Diyanet Vakfı Yayınları, Türkiye Dışındaki Türklerin Milli, Manevi ve Siyasi Meseleleri Panel, s. 69

7. Mobilya üretimi
8. Konut ve otel inşası
9. Çimento dahil inşaat malzemeleri üretimi
10. Hurdalardan inşaat demiri üretimi
11. Kömür ihracı ve kömür çıkarmada modernizasyon
12. Metal üretim tesislerinde kapasite artırma
13. Akümülatör üretimi

Kazakistan'da Yabancı yatırımcılar, direk askeri uygulamalardaki ürünlerin üretimi dışındaki her alanda iş yapabilmektedirler, Devlet Başkanı Nazarbayev bir yandan Yabancı sermayeyi ülkeye çekme, bir yandan da özelleştirmenin gerçekleştirilebilmesi için hukuki temelleri atması neticesinde ülke içinde 52 bin özel şirket, 400 binden fazla iş adamı faaliyet göstermeye başlamıştır. ⁹¹ Ülke içerisindeki yabancı yatırımları düzenleyen "Yabancı Yatırımlar Kanunu" Yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi için yapılmış bir kanundur. Buna göre, yabancı yatırımcılara bazı ayrıcalıklar sağlanmıştır.

"Yabancı yatırımcıların hisseleri yüzde 30'un üzerinde ise ve tüzel kişiler mal ve hizmet üretiminde faaliyet gösteriyorsa 5 yıl kâr vergisinden muaf tutulacaklar ve daha sonraki 5 yıl içinde indirimli vergi vereceklerdir. Ayrıca Kazakistan Maliye Bakanlığı'nın sağladığı düzenle, yabancı katılımdaki tüzel kişilere, hızlandırılmış amortismanı kullanma fırsatı verilmiştir. ⁹²

Türk iş adamları Kazakistan'a ilk giren yabancı iş adamları arasında yer alıyor. 1990 yılından 1995 sonuna kadar Türk Firmalarının Kazakistan'a yaptığı sermaye ihracı toplam 131.2 milyon dolar düzeyinde kayıtlı olmayan yatırım çıkışları da hesaba katılırsa gerçek rakamın 300-500 milyon doları bulunduğu tahmin ediliyor. Türk şirketleri en çok madencilik, enerji, telekomünikasyon, elektronik, tekstil, gıda, turizm, bankacılık ve gayrimenkul alanında faaliyet gösteriyor. ⁹⁵

⁹¹ Tika, *Avrasya Dosyası*, Sayı: 8 Mayıs 94/1, s. 2.

⁹² Tika, *Yatırımcı ve Girişimciler İçin Avrasya El Kitabı*, s. 12.

⁹⁵ *Power Ekonomi Dergisi*, Ağustos 1997 s. 104.

3.5. KIRGIZİSTAN

3.5.1. Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Yüzölçümü (km²)	:	198.500
Nüfus (Milyon - 1991)	:	
Toplam	:	4.40
Kent Nüfusu (%)	:	40.00
Kırsal Kesim (%)	:	60.00
Nüfus Yoğunluğu (Kişi / km ²)	:	22
Nüfus Kompozisyonu (1990 %)	:	
Kırgız Türkleri	:	52.4
Rus	:	21.5
Özbek Türkleri	:	12.9
Ukraynalı	:	1.5
Tatar Türkleri	:	1.1
Diğer	:	10.6
Nüfus Özellikleri (1990)	:	
Ortalama Yaşam Süresi (Yıl)	:	68.5
Bebek Ölüm Oranı (Bin Kişide)	:	29.9
Nüfus Artış Oranı (%)	:	2.2
Çalışan Nüfus (1987 Milyon)	:	
Toplam	:	1.450
Sanayi (%)	:	20.3
Tarım (%)	:	28.3

Önemli Şehirler : Oş, Cololabad, Karagöl, Talas, Narin, Tokmak, Çalışan Ata, Karakol, Issık Köl, Narin ve Başka + Bişkek

Dili : Kırgız Türkçesi

Para Birimi : Ruble

Doğal Kaynaklar : Hidroelektrik, kömür, altın, civa ve uranyum.

Temel Tarımsal Ürünleri : Pamuk, yün, ipek, sebze ve meyve, saman, kenevir

Temel Sanayi Dalları : Metalorji, tarım ve iş makineleri, tütün işleme, elektronik, tekstil, şeker rafinerisi ve deridir.

Kaynak: Türkiye - Azerbaycan Dostluk Derneği Tanıtım Dizisi No : 7.

3.5.2. Ekonomik ve Sosyal Yapı

Çin kaynaklarında Kırgızların adı "kie-kau" olarak geçmektedir. Kelimenin ne anlama geldiği kesin olarak bilinmemekle beraber Kırgız adının "kırk" ve "yüz" kelimelerinin birleşmesinden oluştuğunu öne sürerler yanında "kırmızı yüz" anlamına geldiğini savunanlar da vardır.

Efsanelere göre Kırgızlar, "kırk kız" ve "dağları gez" anlamına gelen Kırgız'dan gelmektedir.

Toplam yüzölçümü 198.500 km² olan bu ülkenin nüfusu 1994 verilerine göre, 4 milyon 472 bindir. Ülkede Kırgız Türkçe'si resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında en yaygın dil Rusça'dır.⁹⁴

Kırgızlar 17. Yüzyılın ortalarında İslam'ı kabul etmeye başladılar. Meslekleri göçebe hayvancılık yapmak olduğundan epeyce mesafelere göç etmekteydiler.

Kırgızca Merkez Türk Dilleri grubuna dahildir. Altay diliyle de bazı ortak özellikleri vardır. Kırgızların sürekli göç etmesi nedeniyle Lehçeleri de farklı gelişme çizgisine sahiptir. Farsça'dan ticaret ve tarımla ilgili, Arapça'dan özellikle din ve düşünce ile ilgili kelimelerin yanı sıra Rusça'dan da çoğunluğu Sovyet döneminde olmak üzere bir çok kelime almıştır.⁹⁵

Kırgızistan evvelce Türkistan Cumhuriyetine bağlı iken Sovyetlerin bölme politikası sonucu bağımsız Cumhuriyet olmuştur. 1991 de yapılan seçimle Kırgızistan ilimler akademisi başkanı olan Asker Akayev Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Kırgızistan da eğitim seviyesi çok yüksektir. Okuma yazma oranı yüzde yüzdür. 9 üniversitesinde 60 bin öğrenci vardır. Tahsil her seviyede devlet tarafından karşılanmaktadır. 1992 de çıkartılan yeni kanunlarla karşılanmaktadır. 1992 de çıkartılan yeni kanunlarla özel okul ve üniversite

⁹⁴ Ülger, Kaya İrfan, **Başak Dergisi**, T.C. Ziraat Bankası Müfettişleri Derneği Yayın organı Sayı: 93. Mayıs - Haziran 1997, s. 25.

⁹⁵ Akiner, Şırın, A.g.e., s. 279-280.

eğitimine izin verilmiştir. Kazakistan'da 1727 kütüphanede 25 milyon kitap, 33 müze vardır. 128 gazete yayınlanmaktadır.⁹⁶

Cumhurbaşkanı Akayev'in ilk işlerinden biri ülkeyi merkeziyetçi ekonomik sistemden kurtularak liberal bir ekonomi düzeyine nasıl geçileceği hususunda araştırma yapmak olmuştur. Gerçekleştirdiği reformlar ve akılcı iç ve dış politikada halkının sevgisini ve güvenini kazanan Akayev, Kırgız Türklerinin geleceğe daha güvenle bakmasını sağlamıştır.

Akayev, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak yaptığı yurt dışı gezilerle ülkesi menfaatine çeşitli ülkelerle anlaşmalar imza etmiştir. Bilhassa Türkiye ile her sahada işbirliğini kapsayan ekonomik, kültürel, sosyal, ticari ve teknik anlaşmalar imzalayan Akayev, ülkesinin kalkınması için enerjik bir şekilde çalışmaktadır.⁹⁷

Kırgızistan'ın su kaynakları hidroelektrik santralleri için elverişlidir. Kömür , altın, civa ve uranyum gibi madenler ekonomik işletmeye hazırdır. Pamuk, yün, ipek, sebze, meyve ve kenevir temel tarım ürünlerini oluşturur. Ana sanayi dalları metalürji, tarım ve iç makineleri tütün işleme, elektronik, tekstil, şeker rafinerisi ve deridir. Petrol ve doğal gaz kaynakları enerji sektörünün gelişmesini sağlayacak zenginliktedir.⁹⁸

Tarıma dayalı olan bir ekonomisi olan Kırgızistan'da tarım kesiminde çalışanların genel çalışanlara oranı yüzde 32 sanayide çalışanların oranı ise binde 27'dir.⁹⁹

3.5.3. Doğal Kaynaklar ve Enerji

Kırgızistan'da civa, kurşun, volfram, altın, antimon, nadir elementler, kalay, çinko, bakır, kömür, asbest, vollaştanit, inşaat malzemesi girdileri ve gübre hammaddesi girdileri gibi maden türleri bulunmaktadır.

Ülkede bir çok maden rezervi tespit edilmiş fakat henüz çıkarılmasına başlanmamıştır. Bunlar arasında altın, gümüş, demir cevheri, titan ve kıymetli

⁹⁶ Zaim, Sahahaddin, A.g.e., s. 71.

⁹⁷ Yalçinkaya, Alâeddin, A.g.e., s. 438.

⁹⁸ Sadıklar, Cafer Tayyar, A.g.e., s. 217.

⁹⁹ Ülger, Kaya İrfan, A.g.e., s. 25.

taşlar bulunmaktadır. Ülkede sahip olunan yeraltı kaynaklarının işleyerek değerlendirilmesi, yönetiminin sanayi perspektifleri arasında yer almaktadır.

Dağlık bir bölgede yer alması ve büyük nehirleri sayesinde ülkede önemli ölçüde hidroelektrik üretimi yapılmaktadır. Çok sayıda hidroelektrik santrali vardır ve üretilen elektrik enerjisinin önemli bir kısmı Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'a nakledilmektedir.¹⁰⁰

Tablo 32: Kırgızistan'da Doğal Kaynakların Kullanımı

Doğal Kaynakların Kullanımı	1992	1993	1994
Elektrik (milyon kw)	11.9	11.1	12.8
Petrol Türevleri (ton)	113.000	87.600	88.200
Doğalgaz (milyar metreküp)	70	40	40

Kaynak: Avrasya Dosyası - TİKA Sayı 36 - Temmuz 95, s.7.

1996 yılında Kırgızistan ekonomisinde tarım kesiminin ağırlığı, milli gelire katkısı istihdam ve ihracattaki payları bakımından büyüktür. Tarım kesiminde ise, ekilebilir arazi alanının kısıtlı olması yüzünden, hayvancılık alt kesiminin büyük bir payı vardır.

1 milyon hektarın üzerinde bir arazi parçasında sulu tarım yapılabilmektedir. Ülke topraklarının yüzde 7 gibi çok az bir kısmı işlenebilir olduğu için, ekilebilir arazilerinde yaklaşık yüzde 70'in üzerindeki bir kısmı sulanabilmiştir. Sulana konusunda oldukça iyi, ileri bir sisteme sahip olan ülkede takriben 30 bin km'lik sulama kanalları vardır.¹⁰¹

Ekilebilir arazilerin başında gelen Narin Vadisi, ülkede pamuk yetiştiriciliğinin en önemli merkezi durumdadır.

¹⁰⁰ Türkiye Azerbaycan Dostluk Derneği, A.g.e., s. 11.

¹⁰¹ İncekara, Ahmet, İstanbul Ticaret Odası, **BDT. KEİB Araştırma Dizisi**, Yayın No: 1992-29, s. 16.

Tablo 33 : Tarımsal Başlıca Üretimi (1.000 Ton)

Ürünler	1985	1986	1987
Hububat	1.477	1.633	1.909
Pamuk Tohumu	58	68	73
Patates	307	329	287
Sebze	446	512	491
Üzüm	27	63	36
Meyve	76	196	89

Kaynak: İ.T.O. BDT-KEİB Araştırma Dizisi 1992-29.

Çuy, Talas ve Issık göl vadilerinde tütün tarımı yapılmaktadır. Sulama ile ürün çeşitliliği de sağlamıştır. Ayrıca, kenevir, buğday, şeker pancarı, mısır ekimi yapılmaktadır. Hububat üretimi 1998 yılında 1.581.000 ton olmuştur.

Eldeki tarım alanındaki işletmelerin kolhoz ve solhozlar şeklinde iyi bir biçimde örgütlenmişlerdir. Ülkede, özelleştirme ve toprak mülkiyeti ile ilgili çalışmalara tarım kesiminde başlandığı belirtilmektedir.

Hayvan varlığı içinde ise, küçükbaş hayvan stoku önemli paya sahiptir. Buna paralel olarak Kırgızistan'da yılda 38.600 ton yün elde edilmektedir. Bu miktarın yarısı ülkede işlenmekte, diğer yarısı ise ihraç edilmektedir. 1998 yılı itibariyle yon üretimi 38.600 ton, et üretimi 133.000 ton, şeker üretimi 415.000 ton pamuk ise 74.000 ton olmuştur.¹⁰²

3.5.5. Sanayi

Sanayi, ekonomideki yeri bakımından tarımdan sonra gelir. Kırgızistan sanayi iyileşme sürecinin henüz başında sayılabilir. Ancak, tarım ve yeraltı maden kaynaklarına dayalı bazı sanayilerin kurulup geliştirildiği görülmüştür.

Özellikle, tarıma dayalı sanayilerden gıda sanayi önemli aşamalar kaydetmiştir. Pamuk, yün ve ipek işleyen fabrikalarla olmakla birlikte kapasite, teknoloji ve verimlilik bakımından oldukça yetersizdir.

¹⁰² Incekara, Ahmet. A.g.e., s. 17.

1989 yılı itibariyle Kırgızistan'da çamaşır makinası, elektronik motorlar, pencere camı, elektrikli ütü, hayvancılık aletleri, şeker, kasetçalar gibi sınai ürünleri üretimde önemli mesafeler katetmiştir.

Kırgızistan'da sanayi kesiminin milli gelir içindeki payı 1990'da 31.8 iken 1991'da bu pay, yaklaşık yüzde 50'ye ulaşmıştır. Sanayi, örgütlenme ve idare bakımından 1991 Mart ayında kurulan sanayi Bakanlığınca yönlendirilmektedir. Sanayi Bakanlığı'na bağlı başlıca sektörler, tüm madenler, makine üretimi, hafif sanayi, kimya, yakıt ve elektrik enerjisi sanayileridir. Sanayi Bakanlığı yanında 2 yarı bağımsız kuruluş vardır :

1) Kırgızistan Hafif Sanayi Kurumu

2) Genç Enerji Sektörünün İdaresi, Devlet Enerji Holding Şirketi'nce yapılır.

Makine üretimi sanayii, esasen 5 alt sektöre ayrılmaktadır :

1) Tezgah üretimi.

2) Tarımsal Makine ve aletler.

3) Alet Edavat sanayii.

4) Cihaz sanayii.

5) Otomotiv sanayii.

1991'de makine sanayi toplam üretim değeri, cari fiyatlarla 2.302 milyon ruble olmuştur. Bu, bütün sanayi üretiminin yüzde 17.6'sıdır.

Hafif sanayi kesiminin, Kırgızistan ekonomisinde büyük yeri vardır. bu alanda 125 Adet şirket veya fabrika şeklinde üretim birimi bulunmaktadır. Hafif sanayi kesiminde yer alan başlıca 3 alt kesim vardır. bunların üretim yüzdesi şöyledir : Tekstil yüzde 26.2, konfeksiyon 8.6, ayakkabı ve kürk 2.2 Tekstil Sektöründe 12 fabrika ve bir holding vardır. üretimin bir bölümü ihraç edilmektedir. Mesela, saf yünden iplik veya iplikli yün gibi.

Kürk ve konfeksiyon sektöründe 25 fabrika vardır. en büyükleri başkent Bişkek'tedir. Kırgızistan'da yerli kürk hammaddesini işleyen 2 fabrika

bulunmaktadır. Koyun derisinden kürk üretecek bir fabrika hizmete yeni girmiştir. Hamdan işleyen fabrikalardan İtalya'ya domuz derisi ABD'ye keçi derisi ihracatı yapılmaktadır.

Frunze deri fabrikasından da Türkiye'ye kösele ihracı yapılmaktadır. Ayrıca ham ve yarı mamul deride gönderilmektedir. Deri eşya sanayinde faaliyetini sürdüren 10 fabrikanın dışında Tokmak kentinde 1 deri fabrikasının yapımı sürdürmektedir. Oldukça büyük kapasite ile günlük 60 ton sığır derisi, 4 bin koyun derisi ve 1.000 domuz derisi işleyecek olan fabrika 52 bin m² kapalı alana sahip olacaktır. Fabrika, Kırgız-Türk Limited Şti. tarafından kurulmaktadır.

Kırgızistan, elektroteknik, radyo-elektronik, tekstil ve deri, demir dışı metal sanayii gibi malları ile dünya ekonomisinde yer almak istemektedir.¹⁰³

3.5.6. Dış Ticaret

Kırgızistan'ın gerek BDT, gerekse, birlik dışı dış ticaretine baktığımızda her iki bakımdan da 1987 yılı itibariyle açık verdiği görülür.

Küçük bir ekonomiye sahip olmasına rağmen, yüksek oranlı ithalat ve ihracatı vardır. Dış ticareti büyük ölçüde birliğin diğer ülkeleriyle gerçekleştirmektedir.¹⁰⁴

1988 yılı için, toplam dış ticaret hacminin net maddi üretime oranı yüzde 64'tür bu olan, ülke ekonomisinin, Birlik bazında önemli oranda dışa açık olduğunu ifade etmektedir. Zira bu hacmin yüzde 55'i Cumhuriyetler arası ticareti, kalan yüzde 9'u da, diğer ülkelerle olan ticaret hacmini oluşturmaktadır. Aslı dışa açıklık göstergesi olan ihracatın toplam ülke üretimine oranı yüzde 19'dur. Diğer taraftan ithalatın toplam ülke tüketimine oranı ise daha yüksek olup, yüzde 26'ya ulaşmaktadır. Bu durum Kırgızistan'ın büyük oranda ithalata bağımlı olduğunu göstermektedir.

Gelecek yıllarda Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin, farklı gelişmişlik düzeyleri ve coğrafi konumları gereği kendi aralarında dış ticaret ilişkilerini daha ağırlıklı biçimde devam edecekleri beklenebilir. Nitekim 1988 yılı itibarıyla

¹⁰³ İncekara, Ahmet, A.g.e., s. 20.

¹⁰⁴ Bilge, Suat, **BDT ve Türkiye Avrasya Etütleri**, Tika, 1995 / 4, s. 80.

Kırgızistan dış ticaretinin GSMH'ya oranı yüzde 46 olup, bunun yüzde 40'ını birlik içi yüzde 6'sını diğer ülkelerle ticaret oluşturmaktadır.

Kırgızistan'ın Birlik dışı ülkelere yaptığı ihracat sanayi ağırlıklı olup, bunun içinde de gıda sanayi ön sırada gelmektedir.

1991 yılında ihracatta önemli bir gerileme göze çarpmakta, bunun da sanayi malları ihracatında olduğu görülmektedir. Sebebinin, ülkede fiyatların serbest bırakılması ile, üretimin daha ziyade içi pazara yönelmesi sonucu olması mümkündür. Aynı gelişmeler, ithalat için de söz konusudur. 1991'de yüzde 75'lik bir gerileme vardır. ithalatın gerilemesi de, Cumhuriyet döviz imkanlarının sınırlı olması ve ayrıca karşılıklı ticaret işlemlerinin (barter veya countertrade) zorluğundan kaynaklanmaktadır.

3.5.7. Türkiye İle Ekonomik İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti arasında bağımsızlıktan sonra, başta Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakan düzeyinde olmak üzere çeşitli düzeylerde karşılıklı ziyaretler yapılmıştır. Kırgız Cumhuriyeti ile Türkiye arasında 29 Mayıs 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan Ekonomik ve Ticari İşbirliğine dair protokol "çerçevesinde başlayan ekonomik ve ticari ilişkiler bu güne kadar artan bir hızla gelişme göstermiştir. Bu ilişkiler, yaklaşık 200 Türk firmasının ticari faaliyette bulunması ile beklenen seviyeye ulaşmıştır. 200 firmanın yaklaşık 100'ü Türk-Kırgız ortaklığı veya Türk firması olarak Kırgızistan'da ofis ve işyeri açmış durumdadır. Firmalarımızın bu ülkede yüklediği işlemlerin veya yaptıkları yatırımların toplam tutarı, yaklaşık 250 milyon ABD dolarına ulaşmıştır.¹⁰⁵

Protokol de karşılıklı ticaretin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, yün, pamuk gibi tarım ürünlerinin, kürk hammaddesinin işlenmesi ve mamul madde haline getirilmesi, hafif sanayi maddeleri; kağıt, seramik ve porselen, çimento kiremit, boya, cam mamullerinin işlenmesi, hafif sanayi tesislerinin modernizasyonu ve yeni tesislerin inşası, mineral hammaddelerinin ve demir dışı metallerin çıkartılması ve işlenmesi ilaç hammaddesinin işlenmesi, bina

¹⁰⁵ Ülger, Kaya İrfan, A.g.e., s. 34.

inşaatı, petrol arama ve çıkartılması, turizm alt yapısını kurulması ve büyük lpekyolu Projesi'nin gerçekleştirilmesi ile telekomünikasyon alanlarında işbirliğinin gerçekleştirilmesi gibi hükümlere yer verilmiştir.

Kırgızistan'da faaliyet gösteren firmalarımız, genellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerdir. Yaklaşık 20 Türk girişimci ekmek fırını işletmek de, 50 girişimci mağaza işleterek toptan ve perakende ticaret yapmaktadır. Altın madenciliğinde Kanada ve Amerikan firmalarına bir Türk firması taşeronluk yapmaktadır. Üstlenilen işin maliyeti yaklaşık 160-200 milyon ABD dolarıdır.

Tablo 34 : Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatı

TÜRKİYE'NİN KIRGIZISTAN'A İHRACATI	1992	1993 OCAK-MAYIS
	1.000 \$	1.000 \$
Rafine zeytinyağı	12	29
Şeker mamulleri	0	21
Eczacılık ürünleri	1.288	336
Şampuan	0	18
Haşarat öldürücüler	332	0
Plastikler ve mamulleri	1	8
Deri giyim eşyası	112	1.627
Sentetik ve suni flametler	14	68
Halı	0	11
Örme eşya	26	219
Dokumaya elverişli maddelerden diğer eşya	27	3
Demir çelikten eşya	10	0
Nükleer reaktörler (kazanlar)	9	757
Mobilya	0	293
TOPLAM :	1.831	3.390

Kaynak: Yatırımcı ve Girişimciler İçin Avrasya El Kitabı.

Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ettiği ürünlerin başlıcaları ilaçlar (dezenfekte ve haşarat öldürücüler vb.), giyim eşyalarıdır.

Tablo 35 : Türkiye'nin Kırgızistan'dan İthalatı

TÜRKİYE'NİN KIRGIZİSTAN'DAN İTHALATI	1992	1993 OCAK-MAYIS
	1.000 \$	1.000 \$
Canlı hayvan (boğa)	0	260
Süzme bal	73	0
Koyun bağırsağı	18	0
Kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri (Antimuan oksit)	0	39
Ham postlar , deriler	495	286
Ağaç ve ahşap eşya	12	10
Merinos kırma yapağı	0	97
Pamuk	784	22
Örme mensucat	39	0
Örme giysiler	21	184
TOPLAM :	1.442	898

Kaynak: TİKA, Yatırımcı ve Girişimciler İçin Avrasya El Kitabı, s. 60.

Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithal ettiği ürünlerin başlıcaları ham pamuk, işlenmemiş koyun, sığır, keçi derileri ve tabii baldır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde aşağıdaki sıralanan yabancı yatırım çeşitlerine izin verilmektedir.

- 1) Ortak müessesede pay
- 2) Yabancı müesseseler
- 3) Hisse senetleri ve başlıca senetler almak
- 4) Parasal yatırımlar
- 5) Bilimsel ve teknolojik üretim
- 6) Kültür faaliyetleri

7) Kırgızistan Cumhuriyeti'nde yasak olmayan ekonomik faaliyetler.

Yabancı yatırımcılar Kırgızistan Cumhuriyeti'nden parasal destek olarak kredi, belirlenen düzene göre senet ve borç alma yetkisine sahiptirler. Yabancı yatırımcılara, ilan edilen karara göre ek vergi muafiyeti uygulanmaktadır. Yabancı yatırımcının, yatırım için gerekli bütün girdileri gümrükten muaftır.

Kırgız hükümeti, ekonomilerinin yabancı sermayeye hayati önemde ihtiyaç olduğunu belirtmektedir.

Türkiye'de yerleşik faaliyet gösteren firmalar, bankalar vs. Kırgızistan'da temsilcilik açabilmektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ İncekara, Ahmet, s. 37.

3.6. ÖZBEKİSTAN

3.6.1. Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Yüzölçümü (km²)	:	447.000
Nüfus (milyon - 1991)	:	213
Kent nüfusu (%)	:	50
Kırsal kesim (%)	:	50
Nüfus yoğunluğu (kişi / km²)	:	47
Nüfusun kompozisyonu (1990, %)	:	
Özbek Türkleri	:	68.7
Rus	:	10.0
Tatar Türkleri	:	4.2
Kazak Türkleri	:	4.2
Tacik	:	3.9
Karakalpak Türkleri	:	1.9
Nüfus Özellikleri (1990)	:	
Ortalama yaşam süresi (Yıl)	:	69.2
Bebek ölüm oranı (Bin kişide)	:	33.5
Nüfus artış oranı (%)	:	2.8
Çalışan Nüfus (1997, milyon)	:	
Toplam	:	6.077.000
Sanayi %	:	16.3
Tarım %	:	32
Gayri safi Milli Gelir (1990, Milyon Ruble)	:	32.430
Cumhuriyetler arası Ticaret (1990, Milyon Ruble)	:	
İthalat	:	11.862
İhracat	:	8.169
Dış Ticaret (diğer) (1990, Milyon Ruble)	:	
İthalat	:	2.797
İhracat	:	1.182
Kişi başına milli gelir (1990, Milyon Ruble)	:	1.579

Üye olduğu birlikler: BDT, BM, AGİK, İKT, ECO Başta olmak üzere NATO hariç bütün uluslararası kuruluşlara üyedir.

Önemli Şehirler : Semerkant, Buhara, Fergane, Hive, Hokand, Andican, Namangon, Urgenç ve Başkent Taşkent.

Para Birimi: Sum

Doğal Kaynaklar: Petrol, doğalgaz, kömür, altın, bakır, gümüş, wolfram, tügensten.

Başlıca Tarım Ürünleri: Pamuk, buğday, sebze-meyve ve ipekçilik.

Temel Sanayi Dalları: Tarım ve tekstil makineler, kimyasal ve metalurjidir.

Kaynak: Türkiye - Azerbaycan Dostluk Derneği Tanıtım Dizisi Yayın No: 6.

3.6.2. Özbekistan'ın Ekonomik ve Sosyal Yapısı

Özbekistan Cumhuriyeti'nin temelleri Altınordu Devleti'ne kadar dayanmaktadır. Cengiz Han'ın torunlarından Batu han tarafından kurulan Altınordu Hanlığı (1227 - 1502)'in başına IX. Han olarak 1313'de geçen Özbek Han'ın askerlerine o dönemde Özbekler denmekteydi. Daha sonraları bu Türk Topluluğu Özbekler olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁰⁷

XVIII. Y.Y. başlarında bölgeye seferler düzenlemeye başlayan Ruslar, 1860'lardan sonra Buhara ve Hi ve hanlıklarına üstünlüklerini kabul ettirip Hokand Hanlığını ilhak ettiler. 1917'de Sovyet Devriminden sonra Rusların egemenlik sahası gittikçe arttı.

Özbekistan SSCB'nin dağılmasından sonra 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etti. 21 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldı. 29 Aralık 1991'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimine iki aday katılmıştır. Demokratik Parti adına (31 Ağustos 1991'de Özbekistan Komünist Partisi kendisini lağvederek Demokratik Parti adını almıştır.)

İslam Kerimov, Erk Partisi adına da Muhammed Salih, Kerimov oyların %86'sını olarak yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Özbekistan'ı ilk tanıyan

¹⁰⁷ T.C. Başbakanlık Dış Tic. Müsteşarlığı Ek. Arş ve Değ. Gen. Müd., İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler, 1 Kasım 1996, s. 93-107.

ülke Türkiye olmuştur.¹⁰⁸ Özbekistan'ın bağımsızlığı 130 devlet tarafından tanınmış bunlardan 120 ülke ile diplomatik ilişki kurulmuştur.¹⁰⁹

Yaklaşık 22 milyon nüfusu ile en kalabalık Orta Asya ülkesi olan Özbekistan, eski adıyla Maveünnehir olan Amuderya ve Siderya nehirleri arasında bulunmaktadır. Kuzeyinde Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneyinde Afganistan ve Türkmenistan'la sınır komşusudur.

Kuzeybatı ve güneybatı kesimi Kızılıkum Çölü ile kaplıdır. Doğu ve Güneydoğu kesimi Batı Tienşan ve Alay-Hisar Sıradağları ile çevrilidir.

Yeryüzü su kaynaklarının azlığı nedeni ile ülkede su temini hayati önem taşımaktadır. Özbekistan'ın üçte ikisinde su kaynakları çok kısıtlıdır. Sadece, dağlık olan doğu bölgesinde geniş bir akarsu ağı bulunmaktadır. Ülkede irili ufaklı göller mevcut olup, bu göllerin en büyüğü Aral Denizidir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Özbekistan'da diğer BDT ülkelerinde olduğu gibi üretimde etkin olmayan kaynak kullanımı, yüksek oranda tekeli ekonomik yapılanma, artan bütçe açıkları, dış ticaretin sınırlı sayıda ülke ile yapılması ve kontrollü fiyat mekanizmasından sonra fiyatların serbest bırakılması ile meydana gelen istikrarsızlık gibi pek çok ekonomik sorunla karşılaşmıştır. Ancak var olan zengin doğal kaynaklar sayesinde Özbekistan, piyasa ekonomisine geçişte yaşanan bu şoktan nispeten daha az etkilenmiş, dış ticarete yeni ortaklar bulmak sureti ile Uluslararası piyasalara uyum sağlamada epey mesafe kat etmiştir.

Özbekistan Hükümeti piyasa ekonomisine geçişte Cumhurbaşkanı İslam Kerimov tarafından formüle edilen beş prensip geliştirmiştir.

Bunlar; ekonomik reformların politik etkilerden uzak ve herhangi bir ideolojiden bağımsız olması, devletin reformlara öncülük etmesi, reform sürecinde halkın refah seviyesinin mümkün olduğunca olumsuz etkilenmemesini sağlanması, kanun ve mevzuatların yeni anayasaya uygun

¹⁰⁸ Yalçınkaya, Alaeddin, A.g.e., s. 441.

¹⁰⁹ Bozdoğanlı, M. Ali, *Aydınların Dergisi Gençlik*, Yıl: 7, Sayı: 75, Mayıs 15 Haziran 98, s. 39.

olarak düzenlenmesi ve reform sürecini adım adım evrim yolu ile gerçekleştirilmesi şeklindedir.¹¹⁰

Yeni dönemde Özbekistan Cumhuriyeti'nin ekonomik reformlarda temel amacının pamuk üretimi ve ihracına dayalı olan ülke ekonomisini, ülkede var olan moda ve enerji kaynaklarını da harekete geçirerek, yiyecek arzını, sağlık ve eğitim gibi sosyal harcamaları artırarak piyasa ekonomisine geçiş sürecinde halka mümkün olduğunca az sıkıntı vermek olduğu söylenebilir. Yabancı sermayeye bu dönemde Özbekistan tarafından büyük önem verilmektedir. Özbekistan'da eğitim, bilim ve kültüre çok önem verilmektedir. Okur - yazar oranı çok yüksektir. 1920 yılında kurulan Taşkent Üniversitesi yanında Semerkant, Andican, Nukus ve diğer illerde toplam 55 üniversite ve yüksek öğretim kurumu mevcuttur.

3.6.3. Doğal Kaynaklar ve Enerji

Özbekistan'da Kuramın Sıradağlarında bakır, çimento, kurşun, Tungsten ve Molibda yatakları, Kızılkum Çölü'nde ise altın bulunmuştur. Bir yılda yaklaşık 60-70 ton altın elde edilen Özbekistan, dünyanın en büyük on altın üreticisi ülkeleri arasında yer almaktadır. 27 altın, 6 gümüş yatağı keşf edilmiştir. Altın yatakların 16'sı işletilmektedir. Ülkede var olan 900 bakır rezervinin yalnızca ikisi işletilmektedir. Yıllık 80.000 ton civarında üretim gerçekleştirilmektedir. Sağlanan bakırın %90'ı BDT ülkelerine ihraç edilmektedir. Doğalgaz üretimde ise dünyanın en büyük 10 doğalgaz ihracatçısı ülke arasında yer alan Özbekistan yıllık 47 milyar m³ üretim gerçekleştirmektedir. Doğal gaz büyük ölçüde Özbekistan sanayisinin enerji girdisi olarak kullanılmaktadır. Doğal gazın ihracatı ise Buhara dan Urallar a kadar uzanmakta olan doğalgaz boru hatları ile yapılmaktadır.

Petrol üretiminde ise, mevcut üretim ülke ihtiyaçlarına kâfi gelmektedir. Bu nedenle Özbekistan, mevcut petrol rafinerilerinin kapasitelerini artırmak ve yeni petrol rafinerileri kurmak zorundadır. Kokdumulah'ta, Minbulak Chinaz ve Fergana vadisinde bulunan petrol rezervlerinin kullanıma geçmesi ile Özbekistan'ın petrol ihraç eden bir konuma gelmesi beklenmektedir. Elektrik

¹¹⁰ T.C. Başbakanlık Dış Tic. Müst. Ek. Arş. ve Deg. Gen. Müd., A.g.e., s. 99.

enerjisi üretiminde de dünyanın otuz büyük elektrik üreticisi ülke arasında yer almakta olan ülke Orta Asya'nın ana elektrik dağıtıcısı durumundadır. 1995 yılı elektrik üretiminin %74'ü doğalgaz, %15'i su, %7'si de petrol ve kömürden elde edilmektedir. Kömürde ise ülke ihtiyacının üçte ikisi yurt içinden, kalanı Rusya'dan temin edilmektedir.¹¹¹

3.6.4. Tarım ve Hayvancılık

Özbekistan'ın geniş bir bölümü kaplayan düz ve çöl karakterindeki yörelerde tuzlu veya alkali, tipik çöl toprakları hakimdir. Dağlık alanlarda ve dağ yamaçlarında daha çok kahverengi orman toprakları bulunmaktadır. Kara ikliminin hakim olduğu ülkede toplam yüzölçümünün üçte ikisini Kızılkum Çölü kaplamaktadır. Önceleri çok önemli olan kuraklık sorununu çözmek amacıyla devlet denetiminde büyük sulama projeleri gerçekleştirilmiştir. Halen 4.2 milyon hektarlık alan 170.000 km'lik kanallarla sulanmaktadır.

Dünyanın 3.büyük pamuk üreticisi olan Özbekistan'da, toplam tarımsal üretimin yüzde 40'ını oluşturan pamuk, kollektif ve kamu çiftliklerinde üretilmektedir. Ancak işlenmemiş pamuğun en büyük bir kısmı Moskova ile Bağımsız Devletler Topluluğu nun Avrupa kıtasında yer alan diğer sanayi şehirlerine gönderilmektedir.

Yoğun sulu tarımın gereği olarak kullanılması zorunlu olmakla birlikte, Sovyet döneminde çok aşırı düzeyde tarımsal ilaç kullanımı, sulu tarım yapılan ülke topraklarının %90'ında toprak kirlenmesine neden olmuştur. Yapılan bazı çalışmalarda kimyasal ilaç kullanımının gerekli olan dozun altı katına kadar ulaştığı bildirilmiştir. Ayrıca kimyasal gübre kullanımda da çok aşırı düzeylere ulaşılmıştır. 1980-1987 yılları arasında Özbekistan gübre kullanımında Hollanda'dan sonra dünyada ikinci olmuştur. Bu nedenlerle ülkenin sulu tarım yapılan topraklarında etkisini daha uzun zamanda gösterecek (ağır metal birikmesi de dahil) önemli bir kirlenme sorunu bulunmaktadır.¹¹²

¹¹¹ T.C. Başbakanlık Dış Tic. Müs. Ek. Arş. Ve Deg. Gen. Müd., A.g.e., s. 113.

¹¹² Özbekistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı Ne Türkiye İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, T.O.B.B. Yayın No: 300, Ankara, 1995 s. 8.

Pamuk dışındaki tarımsal ürünler ise; tahıl, meyve, sebze, badem, pirinç ve ipektir. Tahıl üretimi tüketim ihtiyacının ancak dörtte birini karşılayabilmektedir.

Ülkenin iklim ve bitki örtüsü sığır, koyun ve keçi beslemeye elverişlidir. Kazakistan ile birlikte, Bağımsız Devletler Topluluğu içinde sığır yetiştiriciliğinde önde gelen ülkelerden biridir. Ülke genelinde büyük ortaklar mevcuttur. Astragan kürk koyuncululuğu gelişmiş olup, yılda 1 milyondan fazla astragan elde edilmektedir. Aral Gölü kıyısında balıkçılık ve havyar üretim yapılmaktadır.

3.6.5. Sanayi

Endüstriyel üretim büyük ölçüde tarımsal hammadde işlenmesin bağlı olup, çok sayıda sebze, meyve, balık ve hayvan ürünleri işleme tesisi vardır.¹¹³

Bunun yanı sıra direkt veya dolaylı olarak tarımla ilişkili biçerdöver, tekstil makineleri gibi makine üretimi de sanayide önemli bir yer tutmaktadır. ham pamuk üretiminin %12'si, koyun derisi üretiminin %20'si ve ipek üretiminin %60'ı yöresel olarak işlenebilmektedir.

Ülke Orta Asya'nın en önemli makine ve ağır donatım üreticisidir. Pamuk tarımında kullanılan makinelerin büyük çoğunluğu Özbekistan'da üretilir. Ayrıca pamuk üretimine bağlı kimya sanayii Fergana bölgesi, Nevai, Hokand, Namangah ve Ardican'da toplanmıştır. En önemli hafif sanayi ürünleri, pamuk ve ipekli kumaştır. BDT'nin kaza üretiminin yarısından fazlası bu ülke tarafından karşılanır.¹¹⁴

3.6.6. Dış Ticaret

Özbekistan'ın sosyal ve ekonomik açıdan kalkınması amacıyla; ticari faaliyetlerin teşviki, tüketim malları, gıda ürünleri, tıbbi malzeme, makine, makine yedek parçaları ve ilaç gibi önceliği olan malların iç piyasa da temininin sağlanması, modern teknoloji ve deneyiminin ülkeye transfer edilmesi, ihracat potansiyelini geliştirmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.¹¹⁵

¹¹³ Uludağ, İlhan, T.O.B.B., **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Grupların Sosyo-Ekonomik Analizi ve Türkiye İle İlişkileri**, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 305.

¹¹⁴ Avşar, B. Zakir ve Solak, Ferrah, A.g.e., s. 176.

¹¹⁵ Mumcu, Zehra, İstanbul Ticaret Odası, **KEİB/BDT Arş. Dizisi**, Yayın No: 1992/26, s. 27.

Genelde Özbekistan'ın dış ticaret işlemleri banka aracılığı ile Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'nca bağlı devlet şirketleri ile yürütülmektedir. Dış ticaret yapabilme birikimine ve yeteneğine sahip şirket yok denecek kadar azdır.

Özbekistan'ın Dış ticaretinde Çin ve Türkiye'nin payı artarken BDT'den yapılan ticaret %90'lardan %60'lara düşmüştür. 1994 yılında Başlanan dış ticaretin liberalleştirilmesi neticesinde ihracat kotası ve lisansa tabi olan ürünlerin sayısı 70'ten 4'e indirilmiştir, ancak pamuk ve doğalgaz sınırlamaya tabi mallar arasında kalmıştır. 1995 yılında bazı ürünlerin ihracat vergileri de azaltılmıştır. Dış ticaretin büyük bir kısmı devlete ait dış ticaret şirketleri tarafından yapılmaktadır.

Özbek ekonomisi dış ticarete bağımlı bir ekonomik yapıya sahiptir. 1993 yılında ihracatın milli gelire oranı %50, ithalatın milli gelire oranı ise %60 olarak gerçekleşmiştir. İhracat ve ithalatın da en önemli ortak Rusya Federasyonu ve Kazakistan'dır. Bu ülkelere yapılan ihracatta en büyük pay pamuk ve enerji bu ülkelerden yapılan ithalatta en büyük pay ise makine ve gıda ürünleridir.¹¹⁶

Özbekistan'ın ihracatında İsviçre, İngiltere, Hollanda, Kore ve Türkiye'nin, ithalatında ise Kore, Almanya, Macaristan ve İsviçre'nin belli başlı ortaklar olarak Özbekistan'ın dış ticaretinde önemlerini sürdürdükleri görülmektedir.

Son üç yıllık dış ticaret verilerinin değerlendirilmesinde; BDT dışındaki ülkelerle olan dış ticaret oranının, toplam dış ticaret içinde hızla artmaya başladığı görülmektedir. Diğer yandan, dış ticaret yapısında son yıllarda değişmeye başlamış, Özbekistan petrol ve buğday üretiminde artışların meydana gelmesi ile birlikte bu maddelerin ithalatı önemli ölçüde azalarak dış ticaret dengesinde düzelmeye meydana gelmiştir.

3.6.7. Türkiye İle Dış Ticareti ve Ekonomik İlişkileri

Bağımsızlığın ilanını takiben Türk Şirketleri Özbekistan'ın ekonomik yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur. Kültürel yönden benzer özellikler taşımamız nedeniyle dışa açılmak isteyen iş adamlarımız ve yatırımcılarımız

¹¹⁶ Mumcu, Zehra, A.g.e., s. 282.

için Özbekistan cazip bir pazar oluşturmuştur. Müşavirliğimizin faaliyete geçtiği Ekim 1992 tarihinden bu yana teknik işbirliği, inceleme ticaret ve yatırım görüşmeleri amacıyla birçok heyet ziyarette bulunmuştur. 1992 ve 1993 yıllarında Hükümetimizce Özbekistan'a sağlanan ve bu yıllarda tümüyle kullanılan hububat ve şeker ihracına yönelik krediler ve Türk Eximbank kredileri yardımıyla dış ticaretimiz fazla vermiştir. 1995 yılından sonra Türk firmaları Özbekistan piyasasına çok aktif olarak girmişler, özellikle gıda ve tekstil mamulleri piyasasında söz sahibi olmuşlardır.¹¹⁷

Tablo 36: Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatı

TÜRKİYE'NİN ÖZBEKİSTAN'A İHRACATI	1992	1993 OCAK-MAYIS
	1.000 \$	1.000 \$
Siyah çay	0	23.778
Hububat	28.594	15.063
Margarin	0	4.417
Şeker ve şeker mamulleri	12.596	6.788
Kakao ve kakao müstahzarları	118	331
Pastacılık ürünleri	376	137
Meşrubat ve alkollü içecekler (bira)	110	477
Mineral yakıtlar	0	18
Kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri	0	12
İlaçlar	4.328	18.980
Parfümeri	7	217
Albüminoid maddeler	1	6
Haşarat öldürücüler	843	10.208
Plastik ve mamulleri	31	170
Ham postlar, deriler	95	10
Deri eşya	0	9
Kağıt ve karton	0	60
Sentetik ve suni filamentler	13	152

¹¹⁷ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, A.g.e., s. 93.

Sentetik ve suni devamsız lifler	20	106
Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları	243	1.406
Giyim eşyası	869	5.725
Dokumaya elverişli diğer hazır eşya	339	415
Ayakkabı ve ayakkabı aksamı	25	4.606
Demir ve çelikten eşya	54	161
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	23	20
Adi metallere çeşitli eşyalar	0	553
Nükleer reaktörler (kazanlar, makinalar)	2.430	5.609
Elektrikli makine ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları	137	588
Motorlu kara taşıtlar ve bunların aksam ve parçaları	2.390	21.144
Optik alet ve cihazları ve bunların aksam ve aksesuarları	577	1.488
Mobilyalar	208	580
Çeşitli mamul eşya	12	1
TOPLAM :	54.439	123.235

Kaynak: Yatırımcı ve Girişimciler İçin Avrasya El Kitabı, Tika, s.60.

Özbekistan Türkiye'den satın aldığı malların başlıcaları hububat, şeker ve şeker mamulleri, ilaçlar, motorlu nakil vasıtalarının aksam ve parçaları az miktarda da elektrik ve elektronik cihazlar ve aksamlarıdır.

Tablo 37: Türkiye'nin Özbekistan'dan İthalatı

TÜRKİYE'NİN ÖZBEKİSTAN'DAN İTHALATI	1992	1993 OCAK-MAYIS
	1.000 \$	1.000 \$
Hayvansal menseli ürünler (koyun bağırsağı)	64	29
Kimya sanayi ve buna bağlı ürünler	0	499
Organik kimyasal ürünler	214	55
Ham postlar, deriler, köseleler	260	214
Ham ipek	0	458
Pamuk	19.913	13.483
Dokunmaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya	42	90
Demir çelik ve demir çelikten eşya	20	8
Bakır ve bakırdan eşya	251	36
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	248	101
Mil yatakları	7	0
TOPLAM :	21.019	14.973

Kaynak: Yatırımcı ve Girişimciler için Avrasya El Kitabı, Tika. s.21.

Özbekistan'ın Türkiye'ye sattığı ürünlerin başlıcaları; Ham pamuk işlenmemiş alüminyum, demir dışı mamuller ve az miktarda da Ham deridir (koyun, keçi ve sığır)

Türkiye' de 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz bu ülke ile dış ticaret hacminin gelişmesini sınırlamıştır. Ayrıca Türk firmaları Özbekistan'da ticari faaliyet yerine yatırım faaliyetinde bulunmayı tercih etmişler ve bunun sonucu olarak dış ticarete önemli gelişmeler olmazken özellikle tekstil sanayiinde Türk firmalarının yatırım faaliyetlerinde gelişmeler gözlenmiştir.¹¹⁸

Bununla birlikte unlu mamuller, plastik, ilaç sektörlerinde de Türk Şirketlerinin yatırımları mevcuttur. Kültürel ve tarihi bakımından bu ülke ile olan yakınlığımız nedeniyle batılı şirketler, Özbekistan piyasasına Türkiye kanalıyla

¹¹⁸ T.O.B.B. A.g.e., s. 71.

girmeyi tercih etmektedirler. Nitekim IBM, Stemens, Iveco, Hoechst gibi firmalar faaliyetlerini Türkiye'deki büroları aracılığıyla yürütmektedir. Diğer taraftan Türk inşaat şirketleri Özbekistan piyasasında son yıllarda faaliyetleriyle büyük ölçüde aktivite kazanmışlardır. 12.04.1993 tarihinde ise Türk Özbek iş konseyi kurulmuştur. İş konseyi ilk toplantısını 30 Mart 1994'te yapmış ve Özbek kanadından 30 firma katılmıştır. Toplantıda ikili ilişkilerde sorunlar ve işbirliği imkanları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. ¹¹⁹

¹¹⁹ T.C. Başbakanlık Dış. Tic. Müş., A.g.e., s. 132.

3.7. TÜRKMENİSTAN

3.7.1. Seçilmiş Bazı Demografik, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Yüzölçümü (km²)	:	488.000
Nüfus (Milyon – 1991)		
Toplam	:	4
Kent Nüfusu (%)	:	45
Kırsal Nüfus (%)	:	55
Nüfus Yoğunluğu (Kişi /km ²)	:	9
Nüfusun Kompozisyonu (1990, %)		
Türkmen	:	68.4
Rus	:	12.6
Özbek Türkleri	:	8.5
Kazak Türkleri	:	2.9
Diğer	:	7.6
Nüfus Özellikleri (1990)		
Ortalama Yaşam Süresi (Yıl)	:	65.2
Bebek Ölüm Oranı (Bin Kişide)	:	56.4
Nüfus Artış Oranı (%)	:	2.6
Çalışan Nüfus (1987, Milyon)		
Toplam	:	1.18
Sanayi (%)	:	11.2
Tarım (%)	:	35.4
Gayri Safi Milli Gelir (1990 Milyon Ruble)	:	7.344
Cumhuriyetler Arası Ticaret (1990, Milyon Ruble)		
İthalat	:	2.924
İhracat	:	2.470
Dış Ticaret (Diğer 1990, Milyon Ruble)		
İthalat	:	686
İhracat	:	173
Kişi Başına Düşen Milli Gelir (1990, Milyon Ruble)	:	2.002

Üye Olduğu Birlikler ve Üyelik Tarihleri		
İMF	:	26.01.1992
IBRD	:	
NIS	:	27.12.1991
UN	:	02.03.199
GATT	:	Gözlemci Üye

Önemli Şehirleri: Merv, Taşavuz, Köhne, Urgenç, Çelekev, Kızılarcad, Tecev, Kerki, Darvaca ve Başkent Aşkabad

Dili: Türkmen Türkçesi

Para Birimi: Manat

Doğal Kaynakları: Doğalgaz, petrol, iyot-brom, sodyum-sülfat ve tuzlardır.

Temel Tarımsal Ürünler: Buğday, pamuk, sebze-meyve ve hayvansal ürünler

Temel Sanayi Dalları: Tekstil, kimyasallar, elektrik, doğalgaz ve petrol sanayi

Kaynak: Türkiye Azerbaycan Dostluk Derneği Tanıtım Dizisi Yayın No: 4.

3.7.2. Ekonomik ve Sosyal Yapı

Rusların Türkmenlerin yaşadıkları toprakları ele geçirmeye yönelik ilk girişimi 1717'de başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen 1920'de bütünüyle Sovyet egemenliği altına girmiştir. Türkmen adının tarih sahnesine çıkışı 10. Yüzyıla rastlanmaktadır. Bu ad genel bir adlandırma olarak yerleşik hayata geçmiş Türkler için, ağırlıklı olarak da Müslüman olan Oğuz boyları için kullanılmıştır. Bu günkü dar anlamıyla ise Türkmenistan'da yaşayan halkı ve İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da ki Türkmen boylarına mensup alanları adlandırmak için kullanılmaktadır. Batısında Hazar Denizi, kuzeyinde Kazakistan ve Özbekistan, doğusunda Özbekistan, güneydoğusunda Afganistan, güneyinde İran ile çevrilidir.

Türkmenistan'ın nüfusu, yüzölçümüne göre oldukça azdır. Nüfus 1970-79 arasında %25'luk seviyededir. Nüfus piramitleri incelendiğinde 10-19 yaş grubunda bulunan nüfusun azalmaya başlaması doğurganlık çağı nüfusunun da azalacağını göstermektedir. 25-35 yaş grubunda ise bir yığılma söz konusudur.

İler ki yıllarda çalışma çağı nüfusu olacak bu yaş gruplarının üretici nüfus olmaları beklenmektedir.¹²⁰

Türkmenistan bağımsızlık sonrası ekonomik yapılanmada karşılaştığı güçlükleri aşabilmiş değildir. Halen dış ticaretinin %70'e varan bölümü eski Sovyet Cumhuriyetleriyle yapılmaktadır. Dış ticareti şu anda daha çok mal takası şeklinde gerçekleşen ülkenin petrol, doğalgaz gibi temel ihraç ürünlerini dünya fiyatlarından pazarlayabilmesi durumunda önemli ölçüde refaha kavuşacağı görülmektedir.

Halkın yarısından fazlasının kırsal kesimde yaşaması ve çalışan nüfusun %42'sine yakınının tarım sektöründe yer alması dolayısıyla ülke milli gelirinin %47'lik kısmı da tarımdan gelmektedir. Yarım milyon hektar arazi sulanmakta olduğundan, sulu tarım ön sıradadır. Topraklarının büyük çoğunluğu çöl olmasına rağmen (4/5), pamuk üretimi önemli bir yer tutar.

Türkmen Türkçesi nin yoğunluklu olarak (%98.5) konuşulmasıyla beraber SSCB hakimiyeti altında kalan bütün bölgelerde Rusça'da konuşulmaktadır.

Türkmence 1928'e kadar Arap Alfabesiyle, sonra 1939'a kadar da Latin Alfabesiyle yazıldı. 1939'da Kiril Alfabesi kabul edildi. Ancak, bağımsızlık sonrası 12 Nisan 1993 tarihinde alfabe yeniden Latin harflerine dönüştürüldü. Türkmenistan'da eğitime çok önem verilmektedir. Zorunlu eğitim 10 yıldır. Dokuz üniversitede 41.800 öğrenci bulunmaktadır.

Vatandaşlar 18 yaşında milletvekili seçebilme 21 yaşında ise seçilebilme hakkını kazanmaktadır. Aday gösterme hakkı, kamu kuruluşlarına, orta ve yüksek öğretim kurumlarına, seçmen toplantıların ve askeri birliklere aittir. Türkmenistan Komünist Partisi Aralık 1991'de yapılan 25. Kongresiyle kendisini feshetmiş ve bu partinin yerine Türkmenistan Demokrat Partisi Kurulmuştur. Partinin Genel Başkanı Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı'dır.¹²¹

¹²⁰ Solak, Ferruh ve Avşar, B. Zakir. *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s. 191.

¹²¹ Andican. A. Ahat, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları, İstanbul, Ekim 1996, s. 139.

3.7.3. Doğal Kaynaklar ve Enerji

Bitki örtüsü bakımından oldukça fakir olan Türkmenistan, zengin mineral kaynaklarına sahiptir. Yeraltı kaynaklarından en önemlisi tabii gaz ve petroldür. Ülkenin bilinen doğalgaz rezervlerinin 2.700 milyar metreküp olduğu tahmin edilmekte ve yıllık üretimi yılda 100 milyar metreküpe yaklaşmaktadır. Öte yandan ülkenin Balkan yöresiyle, Hazar denizi kıyılarında zengin petrol yatakları bulunmaktadır. Petrol üretimi eski SSCB'nin toplam üretiminin %1'i civarındadır. Doğalgaz nakli eski SSCB döneminden kalma köhne boru hatlarıyla gerçekleştirilmektedir.

Ülke, doğalgaz ihracatının yanı sıra doğalgaz ve diğer kaynaklardan ürettiği yıllık 15 milyar kwh elektriğin de %40'ını diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine satmaktadır.¹²²

Bunun dışında kükürt, potasyum, kurşun, çinko, civa, krom, iyot, brom, sodyum sülfat, barit, bentonit başlıca yer altı zenginlikleridir. Petrol Çeleken Yarımadası'nda, Nebit Dağı'nda, Kum Dağı'nda, Ekerem'de, Gotartepe'de ve Aşkabad'ın 200 km kuzeyindeki Mıdar ve Goyun mevkiinde çıkarılır. Doğal gaz üretimi daha önemlidir. Doğalgaz, Çeleken, Nebitdağ, Kızılkum, Barsagelmez, Bayramali, May, İslim, Karaçöp, Tecen gibi bölgelerden çıkarılmaktadır.¹²³

Ülkede kurulu gücü 2.500 MW olan ikisi termik ikisi de hidroelektrik santral olan dört santral vardır. Enerji üretiminin %40'ı diğer Cumhuriyetlere ve Afganistan'a ihraç edilmektedir.

3.7.4. Tarım ve Hayvancılık

Türkmenistan milli gerinin %47.7'si tarım sektöründen elde edilmektedir. Oranın bu denli yüksek oluşu Türkmenistan'da tarım dışı sektörlerin fazla gelişmediğini açık şekilde göstermektedir. Türkmenistan 53⁰-63⁰ doğu boylamları ile 36⁰-43⁰ kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Türkiye ile hemen hemen aynı enlemler arasında yer alan Türkmenistan topoğrafik olarak daha çukur bir arazi üzerinde bulunmaktadır. Türkmenistan'a iklim bakımından

¹²² Solak, Ferruh ve Avşar, B. Zakir. A.g.e., s. 194.

¹²³ Pekcan, Erdoğan. İstanbul Ticaret Odası KİEB / BDT Araştırma Dizisi, Yayın No: 5, 1992, s. 18.

Türkiye’de en fazla benzerlik gösteren yer İğdir Ovası’dır. Ülke sıcaklık ve havadaki oransal nem itibariyle Şanlıurfa iline de önemli benzerlik göstermektedir. Buna karşılık yıllık ortalama yağış Şanlıurfa ilinin yarısından daha az bazı yıllar 1/3’ü kadardır.

Türkmenistan’da toprakların tarımda kullanımını engelleyen en önemli sorun kuraklıktır. Kuraklıktan sonra üretimi sınırlandırıcı ikinci önemli faktör toprakların büyük bir kısmının su ve besin maddelerini tutma kapasitesinin düşük olmasıdır. Nitekim ülke topraklarının %66.1’i kumlu yapıda olup 324.934 km² alan kaplamaktadır. Türkmenistan’da sulu tarım yapılan alanlarda verim azalmasına neden olan tuzluluk ülke genelinde üçüncü önemli sınırlayıcı faktör olarak görülmektedir. Toprakların %11.8’i şiddetli tuzlu ve %13.4’ü orta tuzludur.¹²⁴

Türkmenistan’ın en önemli su kaynağını Amu Derya (Ceyhan) nehri oluşturmakta, bunun dışında diğer bazı nehir ve çaylarda bulunmaktadır. Türkmenistan toplam su kaynağının %88’ini Amu Derya’nın suları oluşturmakta; sulama suyunun yaklaşık olarak %90’ı da Amu Derya’dan sağlanmaktadır.

Türkmenistan’da da tarımsal üretimin büyük bölümü Kolhoz ve Solhoz’larda yapılmaktadır. Solhozlar devlet tarım işletmeleridir ve Atanmış bir müdür tarafından yönetilir.

Türkmenistan’da meyve-üzüm üretim alanları gittikçe artmıştır. Son 25 yıllık dönem içerisinde ise tahıl verim düzeyinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Türkmenistan’da ekili alanlarının %45.2’inde pamuk yetiştirilmektedir. Tahıllar içinde buğday, arpa ve dane mısır, yem bitkileri içinde ise yonca, surgam ve sudan otu önem taşımaktadır. Tarla tarımı tamamen mekanizedir. Toprak orta verimliliktedir. Aşırı sıcaklık ve düşük nem yüksek verimi engelleyici en önemli faktörlerdir. Ülkede uzun lifli mısır tipi pamuk çeşitleri (ipek pamuk) ile Amerikan çeşidi Ak pamuk yetiştirilmektedir. Ayrıca renkli pamuk çeşitleri üzerinde çalışmalar yürütülmektedir ve çok sayıda renkli pamuk çeşidi ıslah edilmiştir. Buğday üretimi ülke ihtiyacını karşılayamadığından ithal edilmektedir. Ülkenin yıllık buğday ihtiyacı yaklaşık 900.000 tondur. Şu anda hedef yıllık üretimin 1.5

¹²⁴ Güneş, Turan, *Orta Asya’daki Dönüşüm*, Yeni Türkiye, Mayıs-Haziran 1997, s. 919.

milyon tona çıkartılmasıdır. Sebze üretiminde ise, en büyük payı domates, karpuz, kavun, soğan ve lahana almaktadır. ¹²⁵ Türkmenistan tarımında hayvancılığın önemli bir yeri vardır. Ülke hayvan varlığının büyük bir bölümünü koyun ve keçi oluşturmaktadır. Sığır varlığının yaklaşık 308 bin başı devlete ait kuruluşlarda, geri kalanı ise şahısların kendi mülklerinde olduğu ilgililerce ifade edilmektedir. Sığır popülasyonunun yaklaşık %40 dolayındaki kısmını sağmal inekler oluşturmaktadır.

Ülke tarımının gelişmesinin sağlanması hiç şüphesiz tarım sektörüne ayrılan sermaye ile yakından ilgilidir. Bu alanda, son yıllarda, ülkenin ekonomik sıkıntıların etkisiyle de önemli gerilemeler görülmüştür. Türkmenistan tarımında mekanizasyon, mevcut verilere göre çok gelişmiş durumdadır. Bununla birlikte tarımsal mekanizasyonda önemli sorunlar da bulunmaktadır. Hektara düşen beygir gücü, Dünya ortalamasının 4.4 katı, Türkiye ortalamasının 3.0 katıdır.

Tarıma yönelik yabancı yatırımlarda son yıllarda artış kaydeden Türkmenistan, hububat üretiminde de dışarıdan tohum almaktadır. Hollanda Şirketleri Aşgabat yakınlarında sera kurmaktadır. Ancak Hollanda, Türkmenistan'a tarım sektörü için henüz kredi açmış değil. Arjantin firmaları ise bir şeker fabrikası kuruyor. Ayrıca İsrail kökenli Merhal Şirketi, 1994 yılı içinde 150 hektar şeker pancarı ve 300 hektar domates ekimi yapmış , aynı şirket birde Salça Fabrikası kuruyor. ¹²⁶ Rusya'nın Erel Şirketi, Türkmenistan'a değeri 4 milyon Doları bulan kış buğdayı tohumu satmıştır. Kuraklığa çok dayanıklı ve yüksek kaliteli olduğu bildirilen bu tohumlukların özel tohum üretme çiftliklerine gönderilerek çoğaltılacağı ve bu çalışmaların neticesinde ülkenin tahıl ithal eden ülke konumundan çıkarak tahıl üreten ülke konumuna geleceği belirtilmiştir. Tarım ve Gıda Bakanlığı, 1998 yılı içinde tahıl ekimi için ayrılan toprak alanınının 1997 yılında kullanılan alandan 30 bin hektar daha az yani 450 bin hektar civarında olduğu açıklanmıştır. Bununla birlikte hektar başına ulaşılmak istenilen , 1997 yılında gerçekleşen 2.6 tonluk üretimin daha da artırılmasıdır.

¹²⁵ Türkmenistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayii'ni Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, T.O.B.B. Yayın No: 290 Ankara 1994 s. 19.

¹²⁶ Tika, Avrasya Dosyası, Sayı: 8 Mayıs 1994/1, s. 3.

Bakanlığa göre ülkenin yıllık un ihtiyacı 720 bin tondur. 1996 yılı içinde devlet bütçesinden un ve tahıl alımı için 800 milyon dolarlık bir harcama gerçekleştirilmiştir.¹²⁷

3.7.5. Sanayi

Türkmenistan eski SSCB'nin en geri kalmış Cumhuriyetlerinden biridir. Bu durum önceki dönemde merkezi ve bağımlı üretim politikaları nedeniyle ortaya çıkmıştır. O dönemde gerekli birçok gıda ürününü ve temel ihtiyaç maddesini dışardan sağlayan Türkmenistan'da merkezden yapılan planlamayla petrol, doğalgaz ve pamuk üretimine ağırlık ve öncelik verilmiştir. Ülkenin bağımsızlığına kavuşmasından sonra doğal kaynakların kullanımında bazı değişikliklerin yapılması, tüketim açığı gösteren ürünlerin ülkedeki üretimini gerçekleştirilmesi yönünde yeni politikalar ve programlar hazırlanmaya başlanmıştır. Petrol, doğalgaz ve pamuk üretimi bu günde eskiden olduğu gibi Türkmenistan sanayi ve ekonomisindeki en önemli unsurlardır.

Tablo 38: Türkmenistan'da Sanayi Üretiminin Yıllara Ve Değişik Üretim Dallarına Göre Dağılımı (%)

Sanayi Dalları	1980	1985	1990	1991	1992
Toplam Sanayi Üretimi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Enerji Kaynakları Üretimi	24.4	28.6	25.8	33.5	57.8
Otomotiv Sanayii Üretimi	5.6	5.8	5.1	0.3	2.3
Kimya-Ağaç Sanayii	4.8	5.3	5.6	3.4	3.3
İnşaat Sanayii Üretimi	5.8	6.5	5.9	4.0	3.8
Şişe Cam Sanayii	0.4	0.3	0.3	0.2	0.3
Hafif Sanayii Üretimi	44.6	39.2	42.3	41.3	19.5
- Pamuk İşleme	30.1	25.1	27.5	28.2	14.5
- Yün İşleme	4.1	4.3	4.9	3.1	1.2
- Deri İşleme	2.0	1.7	1.0	0.8	0.4

Kaynak: Türkmenistan Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri açısından Değerlendirilmesi. TOBB s.22

¹²⁷ Tika, *Avrasya Dosyası*, Sayı: 88 Aralık 1997/1, s. 2.

Tabloda da görüldüğü üzere, özellikle enerji kaynakları üretiminin payı 1992 yılında belirgin biçimde artarken, hafif sanayi üretiminin payı belirgin biçimde azalmıştır. Gıda sanayi üretimi ise %13-14 düzeyindeki payını korumaktadır. Ülkenin en önemli sanayi iş kolları petrol üretimi, yan dalları ve çırçır fabrikalarıdır. Son yıllarda petrol rafinerileri, doğal gaz çıkarılması, kimya sanayii, makine imalatı, azotlu gübre, halı ve tekstil ürünleri üretimindeki artış sanayi sektöründe bir canlanma olduğunun işaretini vermektedir. Ülkede petro kimya sanayi oldukça gelişmiş durumdadır. Türkmenbaşı ve Çarçev rafinerileri en büyük rafinerilerdir. Bunların dışında çimento, cam, ayakkabı, gıda gibi sektörlerde bulunmaktadır. Ülkenin kentlerinde ayna, vantilatör, hamur yoğurma makinesi, gaz aletleri, halı ve ayakkabı fabrikaları önemli faaliyet göstermektedir. Taşkent demir yolunun son durağı olan Kransnovodsk'de (Türkmenbaşı), metalurji, petrol rafinerisi, gemi yapımı ve tamiri, balıkçılık, balık ve et konservesi gibi sanayi dalları, bulunmaktadır.

Tablo 39: Türkmenistan'ın Yıllara Göre Sanayi Ürünleri Dışalım ve Dışsatım Değerleri (Milyon A.B.D. Doları) *

Sanayi Ürün Türü	DIŞALIM			DIŞSATIM		
	1989	1990	1991	1989	1990	1991
Toplam Sanayi Ürünleri	430.8	397.1	846.3	196.5	148.3	1186.8
-Petrol, Gaz San. Ürünleri	-	-	-	5.4	29.9	1052.1
-Demir Metalurji	37.8	12.6	-	-	-	-
-Demirdışı Metalurji	0.2	0.1	-	-	0.3	-
-Kimya-Petrokimya Ürn.	22.5	24.7	-	0.8	6.9	8.5
-Makine İmalat	115.5	110.4	-	1.0	2.3	0.2
-Orman, Ağaç, Kağıt Ürn.	10.5	6.8	-	-	-	-
-İnşaat Malzemeleri	2.9	2.9	-	0.2	-	-
-Hafif Sanayi Ürünleri	94.0	83.9	-	171.6	97.4	116.3
-Tarımsal Ürünler	56.5	60.3	-	1.3	0.9	4.3
-Gıda Sanayi	87.9	89.0	-	0.8	4.7	-

* Eski S.S.C.B. dışındaki ülkelerle Kaynak: T.O.B.B., A.g.e.

Kafkasya ve Ukrayna'nın yakınında şu an yıllık 12 milyar m³ doğal gaz tüketen ancak bu tüketimin artması olasılığı çok olan Güneydoğu Avrupa Pazarı var. Bu gün tamamen Rusya'nın denetiminde olan bu Pazar Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'de oluşmaktadır. Rusya'nın çabaları bu pazara Türkmenistan ve İran doğal gazının girişini sınırlamaya yöneliktir. Bundan dolayı bu iki ülkenin Avrupa ile bağlantısı olacak doğal gaz boru hatlarının Türkiye üzerinden geçmesine karşı çıkıp Transkafkasya-Rusya-Avrupa alternatifi üzerinde ısrar etmektedir. Tablodan da Türkmenistan'ın Petrol ve Gaz ürünleri Sanayinde ne kadar ciddi bir rakip olduğu anlaşılabilir.¹²⁸

Tarıma dayalı sanayi işletmelerinden yıllar içerisinde özellikle gıda ürünleri üretimi yapan sanayi kolları gelişme göstermiştir. Türkmenistan'ın tarımsal ürünleri özellikle gıda ürünleri dış ticaret açığının giderilmesi çabaları bu artışın nedeni sayılır. Söz konusu dış ticaret açığı aşağıdaki tablonun incelenmesinde de anlaşılabilir.

Tablo 40: Türkmenistan'ın 1992 yılı Bitkisel Besinler Dışalım ve Dışsatım Miktarı ve Farkları

Ürünler ve Birimleri	DIŞALIM			DIŞSATIM			
	B.D.T. Ülk.den	Öteki Ülk.den	Toplam	B.D.T. Ülk.ne	Öteki Ülk.re	Toplam	Fark
Patates(ton)	1812	54299	56111	1109	-	1109	-55022
Sebze(ton)	396	20	416	88887	-	88887	80470
Meyve(ton)	100	847	947	7510	-	7510	6563
Turunçgil(ton)	7500	8388	15888	-	-	-	-15888
Bahçe Ür.(ton)	-	-	-	39129	-	39129	-39129
Makarna(ton)	-	296	296	-	-	-	-296
Şeker(ton)	7662	36173	43835	-	-	-	-43835
Çikolata(ton)	4246	-	4246	-	-	-	-4246
Çay(ton)	13737	250	13987	-	-	-	-13987
Sebze kon(bin kutu)	1955	-	1955	61	-	61	-1894
Meyve kon(bin kutu)	3825	-	3825	30	-	30	-3795
Salça(bin kutu)	1125	-	1125	277	-	277	-848
Margarin(ton)	2136	-	2136	-	-	-	-2136

¹²⁸ Aydın, Turan, *Avrasya Etüdüleri*, Tika Yayınları, Ankara 1995/4, s. 50.

Bitkisel yağ(ton)	-	-	-	30923	-	30923	30923
Un (ton)	27530	26000	53530	-	-	-	-53530
Unlu Mamuller(ton)	29380	1000	30380	-	-	-	-30380
Alkollü iç.(fıçı)	-	-	-	2000	-	2000	2000
Şarap(fıçı)	5000	-	5000	22400	-	22400	17400
Şampanya(fıçı)	122050	-	122050	-	-	-	-122050

Kaynak: T.O.B.B. A.g.e.

3.7.6. Dış Ticaret

Türkmenistan dış ticaretini yoğun olarak birliğin diğer Cumhuriyetleri ile gerçekleştirmektedir. Birlik içinde yıllardır uygulanan iş bölümü sonucu diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi sadece belli sanayilerin geliştiği Türkmenistan'da da ihtiyaçların çoğunluğu ithalat yolu ile sağlanmaktadır.

Türkmenistan diğer cumhuriyetlerden hafif sanayi ürünleri, işlenmiş metal, gıda sanayi ürünleri, diğer dünya ülkelerinden de gıda sanayi ürünleri ithal etmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki imkan negatif görünümündedir. 1990 yılında ihracatı sadece 60 bin tonluk kimyevi gübre, 47 bin ton çimento ve 6.4 milyon rublelik makine ekipmandan ibaret olup, ithalatın tüketime oranı bir kaç kalem hariç %100 görülmekte, ihracatın üretime oranı da çimento da %4, kimyevi gübrede %31 ve makine ekipman konusunda %97, diğer kalemlerde ise 0 seviyesindedir.

Türkmenistan'ın yine 1990 yılında başlıca maddeler itibariyle üretimi ve diğer cumhuriyetler ile ticareti içinde ağırlıklı maddelerin incelenmesinde tarımsal ürün olarak,

- Süt ve ürünleri üretimi 208.7 bin ton,
- Yumurta 221.1 milyon adet,
- Un 412.2 bin ton,
- Ayçiçek yağı 104.3 bin ton,
- Meyve,üzüm dahil 182.2 bin ton,
- Alkollü içki 369.5 milyon Ruble'lik üretim görülmekte.

Sanayi ürünlerinde,

-Hafif sanayi ürünü olarak 347.7 milyon Rublelik,

-Hazır giyimde 145.5 milyon Rublelik,

-Pamuklu kumaşta 32.1 milyon metrelik,

-Tirikotajda 11.3 milyon adet üretim bulunmakta.

Cumhuriyetler arası ihracatındaki en önemli kalemler içinde,

-Tarımsal ürünler 279.1 milyon Rublelik,

-Balık ve konşervesi 58.7 bin tonluk,

-Ayçiçek yağı 76.5 bin tonluk,

-Meyve, üzüm dahil 32.1 bin tonluk yeri işgal etmekte,

Sanayi ürünlerinde

-Hafif sanayi ürünleri 74.2 milyon Rublelik,

-Pamuklu kumaş 18.2 metre,

-Hazır giyim 19.8 milyon Ruble olarak Cumhuriyetler arası satış söz konusudur. İthalatı itibariyle diğer cumhuriyetlerden belli başlı alımlar içinde;

-Tarımsal ürünler 515.6 milyon Ruble,

-Süt ve ürünleri 341.6 bin ton,

-Un 95.5 ton,

-Şeker 109.2 bin ton,

-Alkollü içkiler 43.9 milyon Ruble.

Sanayi ürünü olarak;

-Hafif sanayi ürünü 635.8 milyon Ruble,

-Pamuklu kumaş 56.3 milyon metre,

-İpek kumaş 23.1 milyon metre,

-Hazır giyim 119.3 milyon Ruble, ithalatı bulunmaktadır.¹²⁹

Ev eşyaları konusunda da 344.3 milyon Rublelik ithalatı yanında 62.9 bin adet radyo teyp, 52.4 bin adet televizyon, 49.9 bin adet çamaşır makinesi, 26.8 bin adet buzdolabı 11.4 milyon Rublelik de porselen ürün alımı tespit edilmiştir.

Önemli kalemleri oluşturan kömür, kağıt, kereste ve her türlü kumaş konusunda yıllık ortalama itibariyle 1980'li yılların sonlarından ithalat-ihracat ve denge tetkikinde;

-Kömür ithalatı 645 bin ton olup ihracat bulunmamakta

-Kağıt ithalatı 20 bin ton olup ihracat bulunmamakta

-Kereste 22.000 m³'le ithalat görülmekte

-Her türlü kumaş konusunda ise, 90 milyon metrelik ithalat karşısında 25 milyon metrelik ihracatı ile denge 65 milyon metrelik açık vermektedir.

Türkmenistan Devlet Gümrükler ofisinin 1996 yılı Eylül ayında yaptığı açıklamalara göre ülkenin dış ticaret hacmi ilk altı aylık dönemde 1 milyar 493 milyon dolar olmuştur. (Bu değer 950.3 milyon doları ihracat) Türkmenistan ilk altı ay boyunca 62 ülke ile ticaret yapmıştır. Ticaret yapılan belli başlı ülkeler ve ticaret hacimleri şöyle;

Rusya (639.6 milyon dolar) ABD (109.1 milyon dolar), Ukrayna (103.3 milyon dolar), Türkiye (80 milyon dolar) ve İran (47 milyon dolar) ile ilk on ülke arasında bulunmaktadırlar.

1996 yılı itibariyle doğalgaz, pamuk, petrol ürünleri ve elektrik enerjisi hala cumhuriyetin temel ihracat kalemlerini oluşturmaktadır. Belirtilen dönem içinde toplam ihracat hacminin yüzde 62.4'ü kadar doğal gaz ihraç edildiği belirtilmektedir.

114.5 bin ton pamuk lifi (toplam ihracatın %18.9'u), aralarında Bulgaristan, Avusturya, Fransa, Almanya, Hong Kong, İran, İtalya, İsviçre, Rusya, Türkiye, İngiltere, ABD ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin de bulunduğu

¹²⁹ Pekcan, Erdoğan, A.g.e., s. 23.

toplam 29 ülkeye ihraç edilmiş, petrol ürünlerin toplam ihracat içindeki payı ise %7.6 olmuştur.

Türkmenistan, ayrıca iç talebe cevap vermek üzere çeşitli ürünlerde ithal etti. İlk altı ayın ithalat hacmi 543 milyon dolar oldu. İthalat kalemleri ve toplam ithalat içindeki oranları şöyle: inşaat malzemeleri (%12.3), un (%7.9), Buğday (%3.6) petrol ürünleri (%3.6).

ithal edilen diğer ürünler arasında ise; gıda maddeleri (et, yağ ve şeker) çeşitli tüketim malları ve tıbbi malzemeler bulunuyor.

Ocak-Haziran 1996 dönemine ait dış ticaret işlemlerinde devlet işletmelerinin payı ihracatta %98, ithalatta %86.4 olarak gerçekleşti.¹³⁰

3.7.7. Türkiye İle Ekonomik İlişkileri ve İşbirliği Alanları

Tablo 41: Türkiye'nin Türkmenistan'dan İthalatı

TÜRKİYE'NİN TÜRKMENİSTAN'DAN İTHALATI	1992	1993 OCAK-MAYIS
	1000 \$	1000 \$
Mineral yakıtlar	1.174	931
Deriler, köseleler, postlar, kürkler	511	622
Ağaç ve ahşap eşya	11	0
Pamuk	19.483	35.086
Demir ve çelik	0	66
Elektrikli makine ve cihaz aksamı	2	0
TOPLAM :	21.181	36.705

Kaynak: TİKA, Yatırımcı ve Girişimciler İçin El Kitabı.

Türkmenistan Türkiye'ye ham pamuk, koyun, keçi ve sığır ham derileri ve motorin ağırlıklı olmak üzere tablo görülen özellikleri satmaktadır.

¹³⁰ Tika, Avrasya Dosyası, Sayı: 64, Eylül 1996/1, s. 1.

Tablo 42: Türkiye'nin Türkmenistan'dan İhracatı

TÜRKİYE'NİN TÜRKMENİSTAN'A İHRACATI	1992	1993 OCAK-MAYIS
	1.000 \$	1.000 \$
Süt ürünleri	0	5
Değirmencilik ürünleri	1.641	4.797
Hayvansal ve bitkisel katı yağlar	0	3
Şeker ve şeker mamulleri	0	30
Hububat	52	151
Meşrubat, alkollü içkiler	220	9
Tütün	0	59
Mineral maddeler	0	5
İlaç	0	156
Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasallar	0	38
Parfümeri kozmetik ürünleri	31	31
Muhtelif kimyasal maddeler (Haşarat öldürücüler)	1.772	15
Plastikler ve mamulleri	1.123	139
Kauçuk ve kauçuktan eşya	32	12
Ham postlar, deriler ve köseleler	535	0
Deri eşya	104	107
Kağıt ve karton	1	27
Sentetik ve suni flamentler	135	0
Halılar ve diğer yer kaplamaları	0	34
Giyim eşyası	333	519
Perde, yatak örtüsü vb. hazır eşyalar	1	58
Ayakkabılar	78	119
Şemsiye, güneş şemsiyesi, bastonlar	0	76
Seramik mamulleri ve teçhizatı	29	108
Cam ve cam eşya	1	98
Demir çelik ve demir çelikten eşya	51	502
Bakır ve bakırdan eşya	0	57

Alüminyum ve alüminyumdan eşya	15	0
Adi metallere aletler ve çeşitli eşyalar	115	117
Nükleer reaktörler (kazanlar, makinalar)	588	525
Elektrikli makine cihazlar ve bunların aksam ve parçaları	22	520
Motorlu kara taşıtları	7	378
Optik alet ve cihazlar	5	13
Muhtelif mamul eşya	398	1.234
TOPLAM :	7.289	10.207

Kaynak: TİKA, Yatırımcı Ve Girişimler İçin El Kitabı.

Türkmenistan'ın Türkiye'den ithal ettiği ürünlerin başlıcaları; değirmencilik ürünleri ve hububat esaslı mamuller, dezenfekte edici ve haşarat öldürücü ilaçlar, suni plastik maddeler, hazır deri ve köseleler, sentetik ve suni dokuma ve giyim eşyalarıdır.¹³¹

Türk firmalarından Ekinciler, Mensel, Doğuş, Metiş, Nurol gibi firmalar tekstil, otomotiv, turizm ve inşaat konularında Türkmenistan'da faaliyetlerin sürdürmektedirler. İnşaat sektöründe ve tekstil konusunda iddialı çalışmalar yapan Türk firmaları pamuk ipliği tesisleri kurmuşlardır. Türkmenistan'ın mevcut sanayi tesisleri Türkiye ile teknoloji yönünden mukayese edildiğinde en az 40 yıl geridedir. Türkmenistan hemen her alanda Türkiye ile işbirliğine hazır olması ve geçmişten gelen bağlar Türkiye'yi diğer ülkelerden avantajlı kılmasına rağmen, başta Avrupa olmak üzere pek çok ülkeden iş adamları Türkmenistan'a akın etmektedir.¹³²

1993 verilerine göre Çekoslavakya, Lichtenstein ve Macaristan'dan şeker; Fransa'dan şeker, sigara, ayakkabı; Finlandiya'dan süt ürünleri; İsviçre'den un; Kanada ve Pakistan'dan yünlü kumaş; Türkiye'den deri ürünleri; İtalya'dan ayakkabı ve erkek gömleği; Rusya'dan doğal gaz türbini; Hindistan'dan şişe ve metal kutu; İran'dan makine parçaları, naylon ve tekstil;

¹³¹ Azerbaycan Türkiye Dostluk Derneği, Tanıtım Dizisi Yayın No: 4, s. 11.

¹³² Kibar, Kenan, Müsiad Bülteni, Yıl: 3, Sayı: 1, Ocak 1995 s. 37.

İsveç'ten et ürünleri, tavuk ürünleri, şeker, ayakkabı, erkek elbisesi dışalımını yapmıştır.

Bu dış alım listesinde yer alan ürünlerin bir çoğu dış satıma sunulabilecek miktar ve kalitede Türkiye'de üretilmektedir. Türkmenistan'ın gereksine duyduğu bu ürünlerden önemli bir bölümünün Türkiye'den sağlanması; iki ülke arasındaki ticari ilişkilerinde geliştirilmesi açısından yararlı ve olanaklı görülmektedir.

Türkiye ile Türkmenistan arasında çeşitli tarihlerde yapılan ekonomik içerikli anlaşma ve protokoller aşağıya çıkarılmıştır.

- 1) Ekonomik, Ticari, Bilimsel ve Kültürel nitelikli anlaşma 7 Kasım 1990
- 2) Ekonomik ve Ticari İlişkilerin geliştirilmesine dair anlaşma 3 Aralık 1991
- 3) Türk-Türkmen iş konseyin kurulmasına ilişkin protokol 5 Aralık 1991.

Türkmenistan ekonomisi güçlü doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen alarm işareti vermektedir. Niyazov, Türkiye'den nakit kredi alınması konusu üzerinde dururken, Türkiye nakit kredi yerine ortak yatırımlara gidilmesini tercih etmektedir. Türkiye'ye satacakları petrol ve doğal gaz karşılığında yiyecek almayı istemekte ayrıca nakit kredi karşılığı olarak petrol ve doğal gaz satmayı arzulamaktadır. Aralık 1991 tarihinde Türk-Sovyet iş konseyi toplantılarında Türk firmalarından Tekstil Danışmanlık Servisi A.Ş. pamuk ipliği ve dokuma konusunda Türkmenistan'la çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca, toplantıda Türkiye'den teknoloji transferi ve ortak yatırım talebinde bulunulmuştur. Şubat 1992 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile Türkmenistan halı ve el sanatları gibi ürünleri pazarlayacak bir şirket kurulmuştur.¹³³

Türkiye 1992-1996 döneminde çoğu Eximbank ve Hazine tarafından verilen yardımlardan pay alan ülkeler içinde Özbekistan %44 ile ilk sırayı alırken, Türkmenistan'ın aldığı pay %7.8'i bulmuştur.¹³⁴

¹³³ Pekcan, Erdoğan, A.g.e., s. 29.

¹³⁴ Ekonomik Forum, T.O.B.B. 15 Şubat 1998, Yıl 5, Sayı: 2, s. 20.

3.8. Türk Cumhuriyetleri'nin Ekonomik Yapılarının Genel Değerlendirmesi

SSCB yönetimi içinde ekonomik potansiyelleri sömürülen, sistem içinde sanayileri birbirine bağımlı kılınan 5 Türk Cumhuriyeti'nin bugünkü koşullarda olanaklarını hareket geçirip ekonomik bir güç haline gelmeleri zaman alacaktır.¹³⁵

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yer üstü ve yer altı kaynaklar bakımından oldukça zengin olmasının ve buna karşılık, dünyanın çoğu yerinde bu kaynakların tükenme noktasına gelmiş olması, bölgeyi gerek ham madde gerekse sanayi ürünleri bakımından çok önemli bir Pazar durumuna getirmektedir. Günümüz savaşların toprak ilhakından daha çok Pazar ilhakına dönüştüğü dikkate alınırsa BDT'yi oluşturan cumhuriyetlerin, dünya siyasetini belirleyici olası rolleri daha iyi anlaşılır.

Bu denli stratejik öneme sahip bu cumhuriyetlerin, dünya siyasetinde söz sahibi ülkeler ile söz sahibi olmaya aday ülkelerin ilgi alanları içinde kalacağı ve Türkiye'nin de bu süreç içinde roller üstleneceği açıktır.

Azerbaycan ve Türkistan zengin ham madde kaynaklarına sahiptir. BDT'nun kömür rezervinin ve doğal gaz üretiminin yarısı, demir, uranyum, kurşun gibi stratejik maddelerin üçte ikisine yakını Türkistan topraklarında bulunmaktadır. Tarımda BDT'nun pamuk, pirinç ve meyve üretiminin dörtte üçü Türkistan tarafından karşılanmaktadır. BDT'nun tarım ve ham madde deposu durumundaki Türkistan'da sanayi ise zayıftır.

Bölgede inceleme yapan Bülent Ecevit bazı konuların altını çizmektedir.

"Uzay teknolojisinde, nükleer teknolojiye, lazer kullanımında çok ileriler ama ev eşyası yapımında bizden çok geriler. Tıp teknolojisini bazı bakımlardan çok geliştirmişler ama ilaç sanayi için bize gereksinme duyuyorlar. Ağır sanayileri hantalda olsa, çok gelişmiş; ama tüketim sanayileri bizim çok gerimizde. Şimdi tüketim toplumuna geçiş özlemi ve hazırlığı içindeler."¹³⁶

¹³⁵ Mütercimler, Erol, **Türkiye, Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 196.

¹³⁶ Mütercimler Erol, A.g.e., s. 220.

Tarım imkanları bakımından da zengin olmasının rağmen gıda ile ilgili imalat sanayi yeterli olmadığından her türlü meyvesi, şeker pancarı bol olan Türkistan'da şeker bulunmuyor, bu yüzden çaylar şekersiz içiliyor veya kuru üzüm ve kuru meyveler ile birlikte yeniyor.

Bu gün yapılacak temel iş SSCB'den gelen çarpık ekonomik yapılanmanın yeniden düzenlenmesidir. Bunun tek şartı da Türk Cumhuriyetlerinin aralarında müşterek bir Master planda anlaşmalarını sağlamaktır. Türk Cumhuriyetleri ancak birbirlerini tamamlamak sureti ile diğer BDT ülkelerine bağımlılıklarını azaltabilirler.

1993 Ocak ayında Türk Cumhuriyetleri bir araya gelerek aralarında bir ortak Pazar kurmak üzere anlaşmaya varmışlardır. Ancak bu sayede dış ticaret açıklarını azaltıp BDT dışı ülkelerle dış ticaretlerini artırabileceklerdir.¹³⁷

¹³⁷ Zaim Sabahaddin, A.g.e., s. 33.

4. BÖLÜM

4. TÜRKİYE İLE TÜRK CUMHURİYETLERİ ARASINDAKİ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ALANLARI

Bundan önceki bölümde Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik ve sosyal durumlarına ve Türkiye ile siyasal ilişkilerine kısaca değinip 5 Türk Cumhuriyeti'nin ekonomik güçlerini tek tek incelemiştik.

Bu bölümde ise Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik işbirliği alanlarını ve Türkiye'nin uluslararası ekonomik bir güç olabilme hedef ve imkanlarını inceleyeceğiz.

4.1. Uluslararası Ekonomik Teşkilatlar Açısından Türkiye'nin Yeri

Türkiye'nin dış politikası uzun süre Batı ile tam bir ittifak içinde yürütüldü. Bu arada, Batı üniter bir blok olarak algılanıyordu, ABD ve Avrupa, ilerici ve güçlü bir ittifak olarak görülen şeyin iki sacayağı olarak görülüyordu. Türk dış politikasını saptayanlar savaş -sonrası dönemde kurulmuş olan çift kutuplu dünya düzeninin her iki ayağıyla da yakın ve dengeli ilişkiler kurmuşlardı. Gerçekte, Türkiye'ye kendini Batı ittifakı içinde oluşturma ve bu yolla da Batı ile organik bağlar oluşturma imkanı sağlayan bu düzendi. Bu tür bağlar, başlangıcından bu yana Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin benimsedikleri ilan edilmiş modernleşme emeliyle de uyum içindeydi.

ABD ve Avrupa ile işbirliği olmaksızın modernleşmenin gerçekleşmesi mümkün görülüyordu. Böylece, Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde oluşturulan uluslararası kurumlara katılmaya çalıştı. Avrupa Topluluğu (AT) ile yakın ilişkiler peşinde koşmak bu dış politika yaklaşımının mantıksal bir uzantısıydı.¹³⁸

Devletlerin ulusal amaçlarına kendi güçleriyle ve olanaklarıyla ulaşamayacak durumda olmaları aynı amacı paylaşan diğer devletlerle koalisyonlara ve ittifaklara gitmesini gerektirmektedir. Başka bir deyişle devletleri ittifak yapmaya iten en önemli faktör, ortak bir amaç olması ve bu

¹³⁸ Eralp, Atila, *Türkiye ve Avrupa İlişkileri*, Sarmal Yayınevi, İstanbul Ocak-1996, s. 37.

amaca devletlerin kendi öz kaynaklarıyla ve kendi kapasiteleriyle ulaşamamalarıdır.¹³⁹ Kuşkusuz bunların yanında başka faktörler de var. Devletler uluslararası alandaki prestijlerini ve diğer devletler üzerindeki etkilerini artırmak, amaçlarına uluslararası meşruluk kazandırmak ve maliyeti başka devletlerle paylaşmak amacıyla ittifak ve koalisyonlara gitmektedirler.¹⁴⁰

1990'lı yıllarda uluslararası atmosferdeki çarpıcı değişimler Türk yönetici elitine yeni seçenekler sunmuştur. Soğuk savaş döneminde, Türkiye'nin Doğu-Batı anlaşmazlığındaki jeo-politik rolü ve Avrupa ile bağlantıları zorunluymuş gibi algılandığı göz önüne alındığında, bu tür seçenekler kapalıydı. Fakat, soğuk savaş sonrası atmosferde, Avrupa'dan dışlanma bugün Türkiye'yi aktif olarak yeni seçenekler aramaya itiyor. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı Türkiye'ye güçlü bir seçenek sunmuş gibi görülüyor ve bugün bu ülkelerle iktisadi, kültürel ve siyasi bağlantıları artırmak yolunda bir yöneliş bulunmaktadır.

Yeni bölgesel yönelişin Türkiye'nin Batı ile özellikle de AT ile ilişkilerinde tarihi bir dönüm noktasını ortaya çıkardığı görülüyor. Türkiye'nin Avrupa'dan tecrit edilmiş bölgesel bir yol tutturması imkanı gün geçtikçe artıyor.¹⁴¹

Günümüz Türkiye'sinde, Türk yöneticileri çevreleri Batı'yı ve Batılılaşma projelerini yeniden tanımlamak durumundadırlar. 1990'lar Türkiye için daha geniş bir bölgesel hareket kabiliyeti sağladığı ölçüde, dinsel ve etnik kimlik meseleleri yurtiçi politikalarda daha geniş bir alana işgal edecek ve Batılılaşma projesi yeniden tanımlanacaktır.

Türkiye, bölgesel bir güç olarak, jeokültürel imkanlarını en az kullanan ülkeler arasındadır. Oysa Balkanlardan Kafkaslara ve Orta Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyada ileri ölçüde etkili olabilecek imkanlara sahiptir. Ortaya çıkan imkanları temkinli fakat zaman kaybetmeksizin değerlendirmek gerekmektedir.¹⁴² İktisatçı Mustafa Özel'e göre, "Büyük güçlerin maruz kaldığı

¹³⁹ Gönübol, Mehmet, **Uluslararası Politika**, S.B.F. Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1985, s. 80.

¹⁴⁰ Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1997, s. 281.

¹⁴¹ Eralp, Atila, A.g.e., s. 60.

¹⁴² Özel, Mustafa, Yirmibirinci Yüzyıla Girenken Dünya Sistemi ve Dünya, **MÜSİAD Çerçeve Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 17, 1996, s. 59.

nispi güç kaybı, bölgesel güç odaklarının hareket serbestisini artırır; ama onları hemen büyük (hatta bölgesel büyük) güç haline getirmez. Belirli sınavlardan geçilmesi, belirli maliyetlerin ödenmesi gerekir.

Türkiye, Avrupa'nın ortasından Asya'nın ortasına kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkin bir bölgesel güç olabilme potansiyeline her zaman sahiptir. Bu potansiyeli iyi kullanabilirse "lider" ülke olabilir. Aksi halde "Adriyatik'ten Çin Denizi'ne kadar" Avrupa'nın ucuza kapatılmış taşeronu olmanın ötesine geçemez.

Türkiye'nin ciddiye alınabilir bir bölgesel güç haline gelebilmesi yolunda başa çıkması gereken başlıca üç rakibi vardır.

- 1) Dünya sisteminin büyük güçleri,
- 2) Başta Rusya olmak üzere diğer bölgesel güç adayları,
- 3) Türkiye Cumhuriyeti Devletinin sahip olduğu anlayış.

Bu rakipleriyle nasıl başa çıkacağını bilemeyen ve bu hususta mesafe alamayan bir Türkiye, ilelebet Avrupa'nın bodrumunda yaşamaya mahkumdur.¹⁴³

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini hararetle istemesine rağmen, üyeliğe alınmaması konusunda içte ve dışta çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Bu yorumların en ilginçlerinden birisi, Türkiye'de ve Avrupa'da bazı çevrelerin Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması nedeniyle topluluğa alınmadığına dair görüşlerdir.

Jacque Delors samimi bir şekilde AT'nin bir "Hıristiyan Klubü" olduğunu ve dolayısıyla Türkiye'nin üyeliğine soğuk bakılmasının normal olduğunu ifade etti.

Gerçekten de, Avrupa gibi ortaçağın skolastik düşünce anlayışının etkisinden kurtulmuş devletlerin bulunduğu ve yaklaşık olarak iki asırdır artık dinin devletlerarası ilişkilerde belirleyici bir unsur olarak kabul edilmediği bir kıtada, hâla din devletlerarası ilişkilerde belirleyici bir faktör olabilir mi? Bizce bu

¹⁴³ Özel, Mustafa, A.g.e., s. 59.

sorunun cevabı maalesef “evet” tir. Çünkü, Avrupa’da Delors ve onun gibi düşünen, özellikle Hıristiyan demokrat veya muhafazakar parti mensuplarının AB’yi bir Hıristiyan klübü ve sınırları içinde Müslüman bir ülkenin yer almadığı bir birlik olarak görmeleri aslında, onların bilinç altlarındaki ideal Avrupa Birliği imajından kaynaklanmaktadır.

Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğinin soğuk karşılanmasının gerekçeleri ağırlıklı olarak ekonomik, sosyal ve siyasi nedenler olsa bile, dinsel nedenlerin de en az bunlar kadar önemli olduğu Türk uzmanlar tarafından da artık kabul edilmekte ve bu gerçek bazı cesur Avrupalılar tarafından da açığa vurulmaktadır.¹⁴⁴

Türkiye’nin jeopolitik ve stratejik konum itibarıyla Avrupa sistemi içinde etkisiz bir dış politika yapılanmasından kurtulması gerekmektedir. Türkiye’nin jeopolitiğine sahip bir ülke, uluslararası konumunu tek bir yön şartlandırmasına terk edemez. Hele hedef güçlü bir ekonomi-politik statü elde etmekse ekonomik kaynakların yoğunlaştığı merkezlere yönelmekte fayda vardır.

Uluslararası ekonomi-politikte görülen yeni dönüşümler ve jeoekonomik kaynak paylaşımı bölgeler açısından ele alındığında 21. yüzyıl başlarında Asya sonlarında ise Afrika yüzyılı olmaya aday görünmektedir. Orta ve Batı Asya’daki ekonomik kaynaklar ve Doğu Asya’daki ekonomik kaynaklar ile gittikçe ağırlığını hissettiren Asya kıtasını ihmal eden bir dış politika stratejisi Türkiye’nin 21. yüzyılın sonunda da Brüksel koridorlarında üyelik tavizleri koparmaya çalışan bir ülke statüsünde kalmasına yol açacaktır.¹⁴⁵

Türkiye bulunduğu coğrafi konum açısından Avrupa ile ilişkilerden uzak kalmaz ve bu ilişkilerin düzeyi Türkiye’nin uluslararası konumunu etkilemeye devam edecektir. Ama Türkiye’yi sadece Avrupa ve Atlantik parametrelerine bağımlı hale getirmek ve alternatif güç merkezlerinin oluşum çizgisinin dışında tutmak, her şeyden evvel uluslararası ekonomi-politiğin kendi iç yapısına ve gelişim seyrine uygun düşmemektedir.

¹⁴⁴ Çiçek, Kemal, Türkiye’nin AB’ne Alınmamasında Din Bir Faktör Olabilir mi?, **Yeni Türkiye**, Yıl: 1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995, s. 228.

¹⁴⁵ Davutoğlu, Ahmet, 21. Yüzyıla Girenken Türkiye’nin Uluslararası Konumu, **MÜSİAD Çerçeve Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 17, 1996, s. 74.

4.2. Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri

Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yöndeki tercihlerini Batı blokundan yana kullandığını daha önce belirtmiştik. Bu çerçevede NATO, AT, OECD, GATT gibi askeri, ekonomik kuruluşlar ile diğer ticari anlaşmalarda yer almıştır. Ancak, ne yazık ki, Türkiye, müşterek hareket etmeyi arzu ettiği ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyine ulaşabilmiş değildir. Uluslararası ilişkilerde ülkelerin sahip oldukları ekonomik kalkınma düzeyleri, siyasi ve askeri alandaki güçlerini ve dünyada ne oranda söz sahibi olduklarını belirlemektedir.

Türkiye'nin Batı ülkeleri ile beraber hareket etmesinin bir mecburiyetten mi, yoksa siyasi bir tercihten mi kaynaklandığı hususu tartışmalıdır. İster siyasi tercihler olsun, isterse şartların zorladığı bir mecburiyet olsun, Türkiye'nin uzun bir süreci kapsayan Batı ile beraber olma dönemi ekonomik gelişmişlik farklılığını ortadan kaldırmamış ise, konuyu başka boyutlarda ele almak gerekmektedir. Dünyadaki globalleşme sürecinde söz sahibi olan ülkelerle Türkiye zaten askeri, siyasi ve ekonomik entegrasyonlara girmiş ve önemli bir tecrübe yaşamıştır. Başlayan süreçte geçirilen bu tecrübeleri dikkate almak Türkiye'nin geleceği için önemli sonuçlar ortaya çıkaracaktır.¹⁴⁶

Türkiye'nin Avrupa ile ekonomik ilişkileri göz ardı edilemeyecek kadar büyük boyutlardadır. Bugün dış ticaretimizin % 50'sinin üzerinde bir kısmı Avrupa ile yapılmaktadır. Turizm, ulaştırma, işçi dövizleri gibi unsurlar göz önüne alındığında ve ortak yatırımlara bakıldığında Avrupa'nın ağırlığının %60'ın üzerine doğru çıktığını görüyoruz. Dolayısıyla ekonomik yönden Türkiye'nin Avrupa'ya bir alternatifi söz konusu değildir. Ancak Türkiye'nin kendi bölgesinde ekonomik ilişkilerini geliştirmesi Avrupa nezdinde pazarlık gücünü artıracak bir unsur olacak değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini yeniden düzenlemesi, raya oturtulması ve geliştirilmesi Türkiye'nin Avrupa'dan uzaklaşıp Ortadoğu'ya kayması şeklinde değerlendirilmemeli bu faktör Türkiye'nin bölgede etkili bir güç haline geldiği için Avrupa tarafından daha muteber bir

¹⁴⁶ Tuna, Yusuf, Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler, **MÜSİAD Çerçeve**, Yıl: 4, Sayı: 14, 1995, s. 27.

ortak şekilde algılanmasına yol açacak bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Ortadoğu'ya baktığımız zaman bir iki istisna dışında hepsinin ucunun Batı'ya gittiğini ve Batı tarafından kontrol edildiğini görüyoruz.¹⁴⁷

Globalleşme sürecinden gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler farklı şekilde etkilenmektedir. Gelişmiş ülkeler kendi durumlarını korumak ve dünya ekonomisi üzerindeki hakimiyetlerini sürdürebilmenin gayretini verirken, gelişmekte olan ülkeler dünya üretiminden daha fazla pay almanın çabasını göstermektedirler.

Türkiye ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktür içinde uluslararası konumunu ciddi bir tarzda yeniden değerlendirmelidir. Türkiye'nin yeni bir uluslararası konum doğrultusundaki stratejik hedefi, bölgesel etki alanlarını kademeli ve koordineli bir tarzda genişleterek, uluslararası küresel konumunun güçlendirilmesidir.

Ekonomik kaynakların yapısı, jeoekonomik özellikler ve ekonomik kalkınma modeli ile uluslararası konum arasında doğrudan bir ilişki kurulmalıdır. Türkiye'nin sahip olduğu ekonomik kaynaklar başlı başına bir küresel strateji izlemeye müsait olmadığı için, temelde en önemli mesele bu etki alanları içindeki ittifak unsurları arasındaki ilişkinin etkin bir tarzda kurulmasıdır. Türkiye'yi kısa dönemli ittifakların edilgen çevre unsuru olmaktan, etkin merkezi unsuru olmaya yöneltmek ise ancak uluslararası konjonktürün gerektiği şekilde davranılmasına bağlıdır.¹⁴⁸

Türkiye, günümüzde ulusal çıkarlarını tek yönlü ve Batı sistemine dahil olmak suretiyle korumak imkanını büyük ölçüde kaybetmiştir. Türk Cumhuriyetleri'nin ise, nasıl bir gelişme göstereceği belli olmayan BDT'na dayanarak, geleceklerini güvence altına almalarına imkan yoktur.

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri, yukarıda ifade edilen iki temel sebebe bağlı olarak, orta vadede aralarındaki işbirliğini her sahada artırmayı; uzun vadede ise gerekli alt yapıyı hazırlayıp, uluslararası alanda gerekli siyasi

¹⁴⁷ Manisalı, Erol, Yeni Dünya Düzeni, Globalleşme ve Türkiye, **MÜSİAD Çerçeve Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 14, 1995, s. 20.

¹⁴⁸ Tuna, Yusuf, A.g.e., s. 29.

desteği sağlayarak, güvenlik unsurunu da içine alacak Şekilde ekonomik ve siyasi bir topluluk halinde birleŐmeyi bugünden düŐünmeye baŐlamalıdır. Bu birleŐme, bölgesel gle ve dünyada oluşan yeni g merkezlerine karşı, Türk topluluklarının güvenliğini sağlamaya ve ulusal çıkarlarını korumaya imkan verecektir. Bugün için bu seviyedeki bir işbirliği çok g görünse bile, gerek iç gerekse dış sebeplere bağlı olarak meydana gelecek gelişmeler, uzun vadede Türkiye'yi ve Türk Cumhuriyetleri'ni kaçınılmaz olarak bu yönde adımlar atmaya itecektir.¹⁴⁹

Netice olarak, halen Türk Devletleri arasında devam etmekte olan kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerin, ileride kurulması ve bir bakıma kaçınılmaz olan siyasi ve ekonomik bütünleşmeye zemin hazırlayacak Şekilde geliştirilmesine alıŐmalídır. Bunun için, Türkiye'nin ilk olarak toplumsal mutabakatı sağlayarak iç politika sorunlarını zmesi, ekonomisini güçlendirmesi, teknolojik geliŐmeleri takip ederek teknoloji üretecek bir gayret içine girmesi ve modern bir savunma gücünü oluŐturması Őarttır. Bunlara ilave olarak, dış politika stratejisini yeniden belirleyerek; Batı dünyası ile çok yönlü ilişkilerini devam ettirirken, bölgede yer alan ülkelerle de ilişkilerini geliŐtirmelidir. Türk Cumhuriyetleri ile kara ve demiryolu bağlantısının kurulması ve bu ülkedeki ham petrol ve doğal gazın güvenli bir Şekilde nakledilip, Türkiye üzerinden pazarlanabilmesi için komŐularımız olan ülkelerle, bölgesel işbirliği erevesi içinde ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine öncelik vermelidir.¹⁵⁰

4.3. Ekonomik işbirliği rgt (ECO)

İran, Pakistan ve Türkiye'nin kurucu yesi olduğu ekonomik işbirliği rgt (The Economic Cooperation Organization: ECO) İnan devriminden sonra atıl duruma düşen "Kalkınma İçin Bölgesel işbirliği rgt"nün (Regional Cooperation of Development: RCD) bir devamı olarak 1985 yılında üç ülke arasında imzalanan ve 1977 tarihli İzmir anlaŐmasını deđiŐtiren bir protokol ile kurulmuştur.

¹⁴⁹ Yazgan, Turan, *Yeni Türkiye*, Yıl: 1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995, s. 339.

¹⁵⁰ Kut, Gün, *Bağımsızlığın İlk Yılları*, T.C. Kültür Bakanlığı, Başvuru Kitapları, Ankara 1994, s. 22.

1979 yılında İran'da İslam devriminin gerçekleşmesiyle, İzmir anlaşması askıya alınarak RCD'nin faaliyetleri durdurulmuştur. 1980'li yılların başlarında her üç üye ülkede yaşanan iç sorunların yatışması ve özellikle İran'da yönetimin istikrara kavuşması üzerine RCD Yüksek Konseyi'nin 27-29 Ocak 1985 tarihleri arasında Tahran'da yaptığı toplantıda İzmir Anlaşması'nda yapılan bir değişiklik RCD'nin Ekonomik İşbirliği Örgütü adı altında yeniden faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır.

SSCB'nin dağılması, ECO'ya yeni bir boyut kazandırmıştır. 29 Kasım 1992 tarihinde İslamabad'da yapılan olağanüstü Bakanlar Konseyi Toplantısında Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'ın katılımıyla ECO'nun üye sayısı 10'a çıkmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin üye sıfatı olmaksızın örgütün faaliyetlerinden yararlanması 1992 Şubat ayında düzenlenen Birinci ECO zirvesinde kararlaştırılmıştır.¹⁵¹

ECO ülkelerinin temel göstergelerine baktığımızda, ECO ülkelerinin toplam olarak 345 milyon nüfusa, 8 milyon kilometrekareyi aşkın bir yüzölçümüne sahiptir. Fert başına gelir düzeyi büyük farklılıklar göstermektedir. Mesela Pakistan'da 430 olan fert başına gelir Türkiye'de bunun tam beş katına ulaşmaktadır.

ECO ülkelerinde fert başına gelirin düşüklüğü ülkelerin oluşturduğu pazarın nüfus ve alandaki avantajlarına rağmen, küçülmesine sebep olmaktadır. Büyük pazar, fert başına gelir seviyesi yüksek, nüfusu yoğun pazardır. ECO pazarının bir dezavantajı da okur yazarlık oranının oldukça düşük olmasıdır. Pazarda enformasyonun, bilgi alma kabiliyetine ve kapasitesine bağlı olduğunu ve bunda etkinliği artırmanın yolunun okur yazarlıktan geçtiğini belirtmemiz gerekir.

ECO ülkelerinin dış ticaretlerinde en büyük pay gelişmiş ülkelere aittir. Türkiye ithalatının 1986'da % 67'sini, İran % 64.6'sını, Pakistan % 68.9'unu gelişmiş ve sanayileşmiş ülkelere yapmaktadır. ECO ülkelerinin birbirlerinden

¹⁵¹ Karluk, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Tütünbank Yayınları, İstanbul 1996, s. 380.

yaptıkları ithalat ise son derece düşüktür. Ülkelerin ithalat rakamları içinde birbirlerinden yaptıkları ithalat bir entegrasyona destek vermekten oldukça uzak bulunmaktadır. Halbuki entegrasyona gidecek ülkelerin yoğun ticari ilişkileri işbirliğinin gelişmesi açısından son derece önem arz etmektedir. ECO ülkeleri ithalatlarında olduğu gibi ihracatlarının da büyük kısmını gelişmiş ülkelerle yapmaktadırlar.¹⁵²

Kalkınma amaçlı entegrasyonlarda bulunması gereken başlangıç özellikleri şimdi ECO'da da var. Yani ECO zengin saha ve nispeten fakir insanların oluşturduğu bir teşkilat görünümü vermektedir. Ancak bu bölgeyi etkin bir entegrasyon sahasına dönüştürebilmek için yapılması gereken ilk şey alt yapıya yani, ulaştırma ve haberleşme ağına ağırlık vermektir. Nitekim, haberleşme imkanlarını geliştirmek amacıyla bir ECO uydusu, ECO hava yolu ve ECO Kalkınma ve Yatırım Bankası'nın kurulması düşünülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerarası entegrasyonlarda, entegrasyon bölgesi oluşturacak ülkelerin potansiyel rakip, aktüel tamamlayıcı olmaları genellikle kabul gören bir husustur. Çünkü bu tür entegrasyonlarda başlangıçtaki tamamlayıcılık, ülkelerin kalkınma amaçlarına daha uygundur. Bölge ülkeleri geliştikçe ve rekabet alanları genişledikçe, kalkınma hamlesinden etkinlik hamlesine ve safhasına yönelerek kaynak ve gelir dağılımı optimaliteye yöneltir. ECO ülkelerine bu açıdan baktığımızda, bir yandan doğal kaynaklardan öte yandan imalat sanayilerinin gelişip olgunlaşma düzeyinden ve aynı düzeyde bulunan sektörler arasında aktüel anlamda farklılıklar tespit etmek imkanı vardır. Tamamlayıcılık ilişkilerinde bu farklılıklar ülkelerin kalkınma hamlesini olumlu yönde etkileyecek önemli bir fırsat olarak ortada durmaktadır.

ECO'nun genişlemesi büyük bir atılımdır. Fakat iç çelişkilerini çözmesi zaman alacak gibi görünmektedir. Bunun sebeplerini ise şu şekilde sayabiliriz:

a) Yeni üye Türk Cumhuriyetlerinde serbest piyasa ekonomisi ve fiyat mekanizması tam olarak kurulamamıştır.

b) Ülkeler kendi paralarına, döviz ve kambiyo mekanizmalarına sahip değildir. Vesayet ilişkileri hala devam etmektedir.

¹⁵² Ertürk, Emin, *İktisadi Birleşmeler Teorisi*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul Ocak 1998, s. 269.

c) İran, Pakistan ve Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilgili ortak politikaları yoktur. ECO, kurucu ülkeler arasında da bu yüzden pek geliştirilmemiştir.

d) Saha olarak geniş olmasına rağmen pazar etkinliği ve büyük Pazar özelliklerini bu genişlemede yakalamak zordur. Ancak etkin ve büyük bir Pazar olabilme istidadı da inkar edilemez.

e) Gelişmekte olan ülkeler arasındaki entegrasyonlarda başarısızlık sebebi olabilecek eşitsizlikler (kaynak dağılımı, gelir dağılım ve faaliyet dağılımı) bu bölgede de mevcuttur. Ancak mükemmel tamamlayıcılık çok önemli bir avantajdır.

Netice itibariyle 1964'te kurulmuş olmasına rağmen (RCD olarak) henüz göz dolduracak bir faaliyetin içine girmemiştir. Bunun temel nedeni ülkelerin birbirleriyle ekonomik ilişkilerinin zayıflığıdır. Yani ilişki tabanı sürükleyici olma özelliğine ulaşamamış ECO ülkeleri kendileri dışındaki dünya ile ilişkilerinde yoğunlaşmıştır.¹⁵³

Bu ilişkilerin öncelikle ticaret alanında gelişimini sağlamak gerekir. Bunun da yolu birbirine rakip sektörlerde karşılıklı tarife indirimlerine gitmekten geçer, ticaret formalitelerinde ortak politika takip ederek, ticareti mümkün olduğu ölçüde kolaylaştırmak gerekir. Meseleye mal bazında değil, sektör ve grup bazında yaklaşmak işi daha da kolaylaştıracaktır. Rakip sektörlerle ilgili etraflı bir çalışma yaparak bu sektörlerin belirlenmesi gerekir. Böylece belirlenecek sektörler içi ECO piyasasını tercihli tarife piyasası haline getirerek, fiyat mekanizmasının tam çalışmasına fırsat verilmelidir.

4.4. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİB)

Türkiye'nin fikir öncülüğünü yaptığı KEİB, 25 Haziran 1992'de İstanbul'da 11 ülke tarafından onaylanmış bir ekonomik entegrasyon projesidir. Bir anlaşmayla değil bir deklarasyonla kurulan KEİB'in kurucu üyeleri Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Türkiye ve Yunanistan'dır.¹⁵⁴

¹⁵³ Ertürk, Emin, A.g.e., s. 275.

¹⁵⁴ Kalaycı, İrfan, *Ekonomik Entegrasyon Teorisine Giriş*, Baran Yayınları, Mart-1994, s. 99.

KEİB anlaşma metnine imza atan 11 üye ülke kapsamlı bir bölgesel işbirliğinin oluşturulabilmesi için tüm bölge ülkeleri arasında yakın diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kurulmasının gerektiğinin önemini kabul etmişlerdir. Anlaşmanın imzalanan metninde yakın işbirliği yapılması öngörülen alanlara ilişkin önermeler şu şekilde belirlenmiştir:

- 1- Ulaşım ve haberleşme ile bu iki alana ait altyapının oluşturulması,
- 2- Bilgi üretimi ve dağıtımı,
- 3- Herhangi bir KEİB üyesi ülkede mevcut her tür ekonomik ve ticari bilgi ve verilerin diğer üye ülkelerin kullanımına açılması,
- 4- Enerji alanında yakın ve kapsamlı bir bölgesel işbirliği oluşturulması,
- 5- Üretime yönelik bölgesel norm ve standartların oluşturulması, üretilen tüm mallara ortak sertifika verilmesi,
- 6- Turizm alanında işbirliği,
- 7- Genel olarak bilim ve teknolojide yakın işbirliğinin oluşturulması,
- 8- Bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine yönelik üye ülkelerdeki özel sektörün veya kamu sektörünün kredi açması ve her türlü finansal desteği sağlaması hususlarında özendirici tedbirlerin alınması.¹⁵⁵

Karadeniz Ekonomik İşbirliği süreci, üye ülkelere pek çok yararlar getirecek ve onların ekonomik ve siyasi yapılanmalarına olumlu katkılarda bulunacaktır. Bu süreç çerçevesinde üretilecek ve uygulanacak projelerle, bölgedeki ticari potansiyel artacak ve ekonomik ilişkiler hızlanacaktır.¹⁵⁶

Üye ülkelerin coğrafi yakınlıklarından ve ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanılarak, aralarındaki ekonomik, ticari, bilimsel ve teknolojik işbirliğini geliştirmeleri Karadeniz havzasını bir barış, istikrar ve refah bölgesine dönüştürmesi KEİB'in amaçları arasındadır.

¹⁵⁵ Akdoğan, Haluk, **KEİB Projesinin Bir Gümrük Birliği Olarak Değerlendirilmesi**, Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 10, 1992, s. 87.

¹⁵⁶ Cindoruk, Hüsamettin, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Süreci ve KEİB**, *Yeni Türkiye*, Yıl: 1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995, s. 13.

KEİB'in başarısı, geçen yıllar göz önüne alındığında büyük olmuştur. AB'nin 40 yıllık geçmişi ile karşılaştırıldığında KEİB henüz gelişim aşamasındadır. Başarısı aşağıda belirtilen konulara, üyelerin yaklaşımlarına bağlı olarak artacaktır.

1- KEİB ülkelerinde ekonomiler, büyük ölçüde "rakip" değil "tamamlayıcı" niteliktedir.

2- Bölge pazarı, AB ile karşılaştırıldığında oldukça küçük, satın alma gücü ise düşüktür. 20 milyon kilometrekarelik alanda 325 milyon kişilik bir nüfusa sahip olan KEİB pazarı, yakın bir gelecekte gelişme potansiyeline sahiptir.

3- KEİB bölgesinde, ülkelerarası ticaret (iç ticaret) düşüktür.

4- Projelerin finansmanında kaynak sıkıntısı vardır.

5- Piyasa ekonomisine entegrasyondaki sorunlar tam olarak çözüme kavuşturulmamıştır.

6- Kısa dönemli milli ekonomik çıkarlar uzun dönemli bölgesel çıkarlara tercih edilebilmektedir.

7- Tarife dışı engeller yaygın olarak kullanılmaktadır.

8- KEİB, bir uluslararası anlaşma yerine bir bildiri ile kurulduğu için üyeler hukuki yönden bir yaptırımdan çok, iyi niyet bağı ile KEİB'e bağlıdırlar.¹⁵⁷

Türkiye önderliğindeki bu girişime Karadeniz'e kıyısı olmadığı halde kendi isteğiyle katılan Yunanistan, kısa süre sonra bu işbirliğini baltalamak üzere yeni bir girişim başlatmıştır. Kültürel milliyetçiliğin etken ideolojiye dönüşmesinden yararlanarak, Ortodoks Kilisesi etrafında bir bütünleşme teklifiyle ortaya çıkmış. Böylece araları hep çekişmeli olmuş Rum Ortodoks Kilisesi ile Rus Ortodoks Kilisesi'nin çekirdeğini oluşturduğu bir bütünleşme hareketi gerçekleşmiştir. Bunun ilk habercileri Bosna iç savaşında ortaya çıktı, Müslüman Boşnaklar karşısında Sırpıları desteklemede Ruslar ve Yunanlılar

¹⁵⁷ Karluk, Rıdvan, A.g.e., s. 396.

birleştiler. Yeni Düzen 'in kültürel milliyetçiliğe dayalı ideolojisi, Türkiye-AB ilişkilerini sınırlandırdığı gibi, KEİB erevesindeki ilişkileri de sınırlayabilecektir.

Ancak KEİB'in kısıtları bundan ibaret değildir. Bir kere, örgüte dahil ülkelerin bir çoğunda iç savaş, kargaşa veya ye ülkelerin kendi aralarında savaş var. Ayrıca yelerin birbirlerindeki etnik azınlıklar ciddi gerilim kaynağı: Arnavutluk'taki Yunanlılar, Yunanistan veya Bulgaristan'daki Türkler buna örnektir. KEİB'in ciddi boyutta işlerlik kazanmasını kolaylaştırabilecek Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası'da nder rolündeki Türkiye'de değil Yunanistan'da Rusya'nın desteğiyle kuruldu.¹⁵⁸

KEİB fikri ileri atıldığında Yunan gazeteleri bunu "Türklerin AT tarzında bir Karadeniz Topluluğu Serabı" olarak adlandırmışlardır.¹⁵⁹

Buraya kadar yaptığımız ekonomi politik açıklamalara bir hususu daha katmak yerinde olacaktır. Yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri KEİB'in dışında kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin geniş bir ekonomik ve siyasal nüfus alanına sahip olabileceken bu imkanı kullanamadığını göstermektedir.

KEİB'in doğuşu sırasında bazı Avrupa lkelerinde Türkiye'nin bölgede çok sivrildiği ve KEİB 'le, AT'a ABD'nin de teşvikiyle alternatif hazırlandığı yolundaki tenkitler karşısında gerek Türk hükümeti ve gerek kurucular bu durumu dikkate alarak KEİB projesiyle Avrupa'daki çeşitli güvenlik kuruluşları ve iktisadi gruplar arasında bir bağlantı kurmuşlardır.

Türkiye yetkililerinin beyanlarında da, KEİB projesini teklif etmelerine ve ortak metnin hazırlanmasında rol oynayan faktörlerin başında "Blgeleşme Hareketi"nin hız kazandığı bir dönemde, bu hareketleri birbirlerini tamamlayan girişimler olarak değerlendirdiklerini, KEİB projesini AT'a bir alternatif değil, aksine Avrupa bütünlüğüne yönelik çabalara bir katkı olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca Karadeniz projesinin kaynağında, bölge ülkeleri arasında esasen mevcut ekonomik işbirliğinin çok taraflı bir mekanizma ile

¹⁵⁸ Kazgan, Gülten, **Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, Ağustos-1994, s. 250.

¹⁵⁹ Ataöv, Trkaya, **Türkiye, BDT ve Doğu Avrupa-Türkiye ve Avrupa İlişkileri**, Sarmal Yayınevi, Ocak-1996, s. 274.

tamamlanması halinde, bölge halklarının sağlayacağı yararların daha da artacağı ve yaygınlaşacağı kanaati de belirtilmiştir.

Şu anda KEİB projesi yürürlüğe girmiş ve Türkiye'de bir daimi bürosu ve sekreteryası teşkil edilmiş bulunmaktadır. Halen bölgesel ekonomik örgüt statüsü haline gelmemiştir. Bugüne kadar üretilen bir çok projede mesafe alınamadı. Bundan sonra, üye ülkelerdeki altyapının geliştirilmesi, ulaştırma ve haberleşme projelerinin yürürlüğe konulması söz konusudur.¹⁶⁰

Özetlersek; KEİB projesi, değişen dünya şartları içinde yerini almış olan bölgevi bir barış ve refah projesidir. AT gibi homojen bir Hıristiyan topluluğu veya ECO gibi homojen bir İslam topluluğu değildir. İdeolojik amacı olmayan seküler bir projedir.

Türkiye açısından hem siyasi, hem de iktisadi yönden faydalı bir projedir. Faydalı sınırlı kalsa bile zararı yoktur. KEİB projesi, ülkemizin dış politikasının yeniden yapılanmasında, Türk ve İslam dünyası ile birlikte, çevresiyle işbirliğini tamamlayan yapıcı bir rol oynayabilir.¹⁶¹

KEİB'in ekonomik entegrasyona geçiş ile ilgili problemlerinin bulunduğu bir gerçektir. "Sanayileşme düzeyi" esas alınarak yapılacak bir ekonomik karşılaştırmada, KEİB ülkelerinin izafi de olsa üçüncü dünyalı olduğu, en azından dünyanın kendilerini bu imajla tanımak zorunda kalmalarının yeterli gerekçelerinin var olduğu sonucuna varılacaktır. KEİB'in ana problemi kalkınma ile ilgilidir. Pratikte bu problem tarımla kalkınmaktan çok, tarım-sanayi çelişkisinden yani ikisinden birine yeterince ve etkin bir şekilde ağırlık vermemesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶²

Teknolojik düzey yönünden geri kalmış bir ülke yatırım ve sanayileşme çabalarında başarı sağlayamaz. KEİB ülkelerinde de var olan teknolojik gerilik bu ülkelerin yatırım ve sanayileşme çabalarında başarı sağlayamaz. KEİB

¹⁶⁰ Akşam Gazetesi, Ekonomi Sayfası, 30 / 03 / 1998, s. 5.

¹⁶¹ Zaim, Sabahaddin, A.g.e., s. 256.

¹⁶² İrfan, Kalaycı, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinin Ekonomik Entegrasyona Geçiş Problemleri ve Başarısında Türkiye'nin Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya-1993, s. 110.

ülkelerinde de var olan teknolojik gerilik bu ülkelerin yatırım ve sanayileşme çabalarında başarı sağlamalarını engellemektedir.

4.5. Pamuk Birliği

Türkiye, Pakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın dünya pamuk üretimindeki önemli konumları ve gelecekteki maddi kazanç, ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel vb. her türlü etkileri de göz önüne alınarak "Pamuk Birliği" adı altında bir birlik kurması "Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği" tarafından öngörülmüş ve bu birliğin kurulup kurulamayacağı yönünde bir de araştırma yapılmıştır.¹⁶³

Yapılan araştırmaya konu olan "Pamuk Birliği" adı, öncelikle birliğin pamuk ve tekstile dayalı olarak başlanıp, daha sonra buna bağlı olarak diğer sektörlerinde gelişme ve üzerindeki etkilerin hesaplanmasını ihtiva etmekteyse de; zamanla bu isim altında diğer ECO ve pamuk ülkelerini de kapsayarak daha geniş ekonomik, teknolojik ve siyasi bir yapının oluşması da amaçlanmaktadır.

Dünya nüfusunun artması ve hayat seviyelerinin yükselmesine paralel olarak tüketim harcamalarının artması ile birlikte, tekstil ve konfeksiyon sektöründe de tüketimdeki artıştan dolayı, bu sektörün ana hammaddesi olan liflerin üretiminde önemli bir artış görülmektedir. Tüketilen tekstil lifleri içinde artış oranı son 10 yılda en yüksek olan pamuktur.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde daha çok Güney ve Batı Anadolu'da serbest pamuk yetiştirilirken, eski Türk illeri olan Özbekistan ve Türkmenistan gibi yerlerde ise devlet denetimli ekim yapılmaktaydı. Bugün artık bu yerlerde yeni oluşumlar sonucu daha serbest ve daha verimli ekimler yapılabilecektir.

Günümüz Türkiye'sinde ise Güney Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde ekim alanlarında ve verimde 2 katı aşan bir artış olacağı hesaplanmaktadır. Bu durum gelecek 10 yıl için pamuk üreten ülkelerde yapılan projeksiyonlar göz önüne alındığında, Türk siyasi ve ekonomik gücünün pamuk ile daha da artacağını göstermektedir.

¹⁶³ Pamuk Birliği, MÜSİAD Araştırma Raporu No: 19, 1996, s. 10.

Avrupa Birliği'nde pamuk bir sanayi bitkisi olarak kabul edildiğinden, AB 'nin ortak tarım politikası içinde mütalaa edilmemiştir. AB içinde pamuk üreticisi olan ülkeler Yunanistan, İspanya ve İtalya'dır. İtalya'daki üretim yok denecek kadar az olduğundan AB'deki başlıca pamuk üreticileri Yunanistan ve İspanya'dır.

AB topluluğu 1991-1993 döneminde pamuk üretiminde kendine yeterlilik derecesini, üretimin tüketimi karşılama oranını % 27 olarak tespit etmiştir. Eğer AB belirlemiş olduğu üretim miktarları hedeflerine kesintisiz ulaşabilir, tüketimde geçerli olan 3 kg/kişi miktarı aşamaz ise 2000 yılında yeterlilik derecesini % 45'e çıkarmayı planlamaktadır. Artan refah seviyesine bağlı olarak pamuğa olan talebin artışı ise bu hedefi yakalayabilmeyi riske sokmaktadır.

Dünyada mevcut ve etkin ekonomik toplulukların başında Avrupa Birliği, Asya Pasifik Birliği (APEC), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) ve Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) gibi geniş kapsamlı kuruluşlar gelmekte, bunları Kuzey Amerika Serbest Ticaret Birliği (NAFTA) ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİB) gibi daha bölgesel birlikler izlemektedir.

Bu tür birliklerin dünya ticaretine etkileri, o toplulukların siyasi ve askeri güçleri ile birlikte, teknolojik seviye ve gelişmişlik düzeylerine paralel olarak, toplam yüzölçümü, nüfusu ve GSMH durumları, ihracat-ithalat değerleri bu etkinlikte önemli roller oynamaktadır. Yine bu tür ekonomik birlikleri, ülkeler, bölgeler, kıtalararası rekabeti artırmakta, yeni birleşimler oluşmasını sağlamaktadır.¹⁶⁴

Dünyada şimdiye kadar kurulmuş toplulukların büyük çoğunluğu yanlı- taraflı olmak durumunda kalmışlardır. Doğal olarak, her siyasi veya ekonomik topluluk kurulurken belirli bir amaca göre ve taraf olarak kurulur. Bu taraflılık genellikle ya düzgün ve işlemeyen bir düzenin daha iyi olması içindir veya olmayan ve ihtiyaç olan yeni bir oluşumla, olagelen eksiklik ve düzensizliği en iyi ve mükemmele ulaştırmak şeklinde kendini gösterir.

¹⁶⁴ Pamuk Birliği, MÜSİAD Araştırma Raporu No: 19, 1996, s. 121.

Topluluklar içinde ekonomik ve siyasi bir ara koz şeklinde kullanılan pamuk, bugün bölgesel ve belirli siyasi oluşum çerçevesinde, ekonomik potansiyel güç halinde düşünülerek ele alındığında nasıl önemli bir ticari cephe olduğu görülebilir.

Türkiye Cumhuriyeti, faydalı mevcut birlikleri geliştirmesi ve günün şartlarına göre reorganizasyonu yanında, elde bulunan atıl, fakat verimli, durağan; fakat hareketi halinde büyük ses getirecek ekonomik ve teknolojik, bölgesel, bitkisel ve insani menfaatler açısından ferdilik yerine topluluk olarak değerlendirilmesinin çok faydalı olacağı görülmektedir.

Pamuk birliğinin gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin ve diğer üye ülkelerin başta pamuğa dayalı tekstil ve konfeksiyon sektöründe olmak üzere, diğer makine imalat, elektronik vb. ana ve yan sektörlerde topluca bir ekonomik değişimin süreci yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

Bu değişimlerde ilk göze çarpan ve çekici olan hususlar şöylece sıralanabilir.

1. Tekstil ve konfeksiyon sektöründeki yatırım değerleri,
2. Tekstil ve konfeksiyondan sağlanacak katma değerler,
3. Tekstil ve konfeksiyondaki istihdam artış durumları,
4. GSMH artış değerleri,
5. İhracat artış değerleri dir.

Gayet tabii olarak bunlardan başka çok çeşitli parametreler sayılabilir.

Gerek Türkiye ve gerekse diğer üye aday ülkelerle birlikte olmanın hem birlik bazında dışarıya kârlı, hem ülke bazında kendi içinde büyük bir potansiyel ekonomik değer gücü ortaya koyacakları görülebilmektedir.

Tablo 43: Dünya Tekstil Ticaretindeki İlk 10 Ülke

	1980		1991		Yıllık Ort. Değişim	
	Değer (Milyar \$)	Dünya Ticaretindeki Payı (%)	Değer (Milyar \$)	Dünya Ticaretindeki Payı (%)	1980-91	1990-91
İhracat						
Almanya	6.3	11.3	13.2	11.3	7	-1
Hong Kong	1.8	3.2	9.8	8.4	17	19
İtalya	4.2	7.4	9.4	8.0	8	-1
Çin	2.6	4.6	8.0	6.9	11	11
Tayvan	1.8	3.2	7.4	6.3	14	20
G. Kore	2.2	4.0	7.3	6.2	11	20
Japonya	5.2	9.3	6.5	5.6	2	11
Belçika-L.	3.6	6.4	6.3	5.4	5	-1
Fransa	3.4	6.1	5.8	5.0	5	-4
ABD	3.8	6.7	5.6	4.8	4	11
Toplam	34.7	62.1	79.3	67.8	8	7
İthalat						
Almanya	6.9	11.7	12.1	9.9	5	5
Hong Kong	3.0	5.1	12.1	9.8	14	19
ABD	2.5	4.3	7.3	6.0	10	-7
Fransa	4.1	7.0	7.1	5.8	5	29
Çin	1.0	1.9	7.0	5.7	18	-6
İngiltere	3.6	6.1	6.6	5.4	6	-6
İtalya	2.6	4.5	5.7	4.7	7	5
Japonya	1.7	2.8	4.3	3.5	9	-1
Belçika-L.	2.3	4.0	3.6	2.9	4	-2
Hollanda	2.3	3.9	3.5	2.9	4	5
Toplam	29.9	51.3	69.3	59.2	8	5
Dünya Toplamı	55.9	100	117.0	100	7	6

Kaynak: Pamuk Birliği, MÜSIAD Araştırma Raporu No: 19, s. 134.

Tablo 44: Dünya KonfeksiyonTicaretindeki İlk 10 Üike

	1980		1991		Yıllık Ort. Değişim	
	Değer (Milyar \$)	Dünya Ticaretindeki Payı (%)	Değer (Milyar \$)	Dünya Ticaretindeki Payı (%)	1980-91	1990-91
İhracat						
Hong Kong	5.0	12.2	18.0	14.7	12	17
Çin	1.6	4.0	12.8	10.5	21	32
İtalya	4.6	11.2	11.8	9.6	9	-1
Almanya	2.9	7.0	7.5	6.1	9	6
G. Kore	2.9	7.2	7.4	6.1	9	-6
Fransa	2.3	5.6	4.8	3.9	7	2
Tayvan	2.4	5.9	4.5	3.7	6	12
Türkiye	0.1	0.3	3.7	3.0	35	11
Tayland	0.3	0.7	3.7	3.0	27	30
Portekiz	0.6	1.5	3.6	2.9	17	3
Toplam	22.8	55.8	77.8	63.8	12	2
İthalat						
ABD	6.9	16.2	27.7	21.6	13	
Almanya	8.3	19.4	24.1	18.7	10	
Japonya	1.5	3.6	9.4	7.3	18	
Fransa	2.6	6.1	8.8	6.9	12	
Hong Kong	0.7	1.6	8.6	6.7	26	
İngiltere	2.9	6.7	7.3	5.7	9	
Hollanda	2.9	6.7	5.2	4.1	5	
Belçika-L.	1.8	4.2	3.8	3.0	7	
İsviçre	1.5	3.4	3.5	2.8	8	
İtalya	0.8	1.9	3.4	2.7	14	
Toplam	31.7	69.8	101.8	79.6	12	8
Dünya Toplamı	40.9	100	122.0	100	11	9

Kaynak: Pamuk Birliği, MÜSİAD Araştırma Raporu No: 19, s. 135.

Tekstil ve konfeksiyon sektöründe dünya ticareti incelendiğinde, tekstilde 10 ülkenin, konfeksiyonda da yine 10 ülkenin dünya ihracatının 2/3'ünü elinde tuttuğu görülmektedir. Dünya tekstil ticaretindeki ilk 10 ülkeye baktığımızda tekstil sektöründe gelişmiş ülkelerin hala söz sahibi olduğu söylenebilir. Dünya konfeksiyon ticaret verilerine baktığımızda ise gelişmekte olan ülkelerin bu pazardaki düşük maliyetlerden dolayı ihracatlarının arttığı görülmektedir.

Almanya tekstilde dünya ticaretinin % 11'ini elinde tutmakta ve en büyük tekstil ihracatçısı olmayı 1990'ların başı itibariyle sürdürmektedir. Almanya dünyanın en büyük tekstil ihracatçısı iken aynı zamanda en büyük ithalatçısı konumundadır. İhracatı fazla olmakla birlikte yıllar itibariyle ara kapanmaktadır. Çin'inde tekstil ithalatının artması yakında Çin'i tekstil ithalatçısı bir ülke konumuna sokabilir. İhracatındaki yıllık ortalama değişim % 18'lerden % 29'lara sıçramıştır. Çin'in hızla büyüyen bir konfeksiyon sektörü var ve bu sektöre hammadde yetiştirmesi gerekmektedir.¹⁶⁵

Türkiye'nin konfeksiyon ihracatı 1980'lerde gösterdiği büyüme ile kendini gösterdi. Daha önceleri konfeksiyon ithalatında ilk 10 arasında bulunan SSCB dağıldıktan sonra burada oluşan boşluk bazı Türk müteşebbisler tarafından görülmüştür. Gerçekleşecek bir Pamuk Birliği ile eski SSCB'de hissedilen bu boşluğu Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan'da üretim yapıp eski SSCB ülkelerinde pazarlayabilecektir.

4.6. Dördüncü Bölümün Genel Değerlendirmesi

Devletlerin ulusal amaçlarına kendi güçleriyle ve olanaklarıyla ulaşamayacak durumda olması aynı amacı paylaşan diğer devletlerle koalisyonlara ve ittifaklara gitmesini gerektirmektedir.

1990'lı yıllarda uluslararası atmosferdeki çarpıcı değişimler Türkiye Cumhuriyetine yeni seçenekler sunmaktadır. Ortadoğu ve SSCB'ye coğrafi yakınlık nedeniyle ABD'nin vazgeçmek istemediği askeri bir güç olan Türkiye 1990'dan sonra kısmen de olsa gözden düşen bir müttefik haline gelmiştir. Türkiye bölgede askeri gücünü korumanın yanında ekonomik güç olabilme

¹⁶⁵ Pamuk Birliği, MÜSİAD Araştırma Raporu No: 19, s. 136.

şansını yakalamış bulunmaktadır. Zira ekonomik açıdan güçlü olmayan bir ülke askeri gücü ne kadar fazla olursa olsun siyasal bir güç olabilmenin çok uzağında kalmaktadır.

Türkiye siyasi ve ekonomik yöndeki tercihlerini Batı'dan yana kullanmış ve kullanmaya devam etmektedir. Fakat Türkiye'nin Avrupa tarafından daha muteber bir ortak olarak görülebilmesi için Batı dışındaki yapılanmalara da ilgi duyması Türk Cumhuriyetler üzerindeki etkisini kullanması, Ortadoğu politikaları ile ilgili gerekli tepkilerin gösterilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin Orta Asya'da ve özellikle Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde Avrupa ülkelerinden daha etkili olabileceği bir gerçektir. Bu ilişkiler kurulmuş olan ECO'nun etkinliğinin artırılması ile olabileceği gibi başka birliklerinde (örneğin pamuk birliği) kurulabilmesi ile artacaktır. Türkiye'nin fikir öncülüğünü yaptığı KEİB ise Yunanistan ve Rusya'nın tutumlarıyla başarısız kalacak bir yapılanma izlenimi vermektedir.

Türkiye Orta Asya politikalarını belirlerken ECO' nun önem kazanmasını arzu ederse Avrupa bu yapılanmanın içinde İran'ında bulunması nedeniyle bunu arzulamayacaktır. KEİB'in etkinliğinin artırılması ise Avrupa'nın daha sıcak baktığı bir projedir. Türkiye bölgede Avrupa'ya ters düşebilme riskine katlanmalıdır.

Türkiye'nin bölgede ekonomik bir güç olabilmesi kendi gücünün farkına varabilmesi ile mümkündür.

Türk Cumhuriyetlerine güven veren, bir ticaret ve iş ortağı olan Türkiye kısa zamanda bölgede istikrar ülkesi olacaktır.

SONUÇ

4 bölümden oluşan bu çalışmada şu ana kadar yapılan incelemeler neticesinde bazı bulgular elde edilmiş ve bunlardan hareketle bazı öneriler getirilmiştir.

Araştırma konusu Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin ticari ilişkileri ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olabilme imkanını yakalamış olmasından hareketle geliştirilmiştir. Araştırma içerisinde elde edilen bazı bulguları şöylece sıralayabiliriz:

1. OECD ülkeleri dış ticaretimizde her zaman en önde yer almışlardır.
2. 1980'li yıllardan sonra Orta-Doğu ve Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerinin dış ticaretimizdeki payları olağanüstü ölçülerde yükselmiştir.
3. 1980'den sonra Türkiye'nin dış pazarlara girişi ve bağlantılar kurabilmenin başlangıç maliyetinin, getirilen teşviklerle karşılanması hedef alınmış ihracattaki gelişmelere paralel olarak geçmiş dönemlerde döviz sıkıntısından doğan ithalatı kısıtlayıcı yaklaşımlar aşamalı bir biçimde kaldırılmıştır.
4. Türkiye 1985'ten sonra ihracatını artırmak için ABD pazarlarından daha fazla pay almak çabasına girmiştir. Fakat, ABD Türkiye'nin ihracat potansiyeli olan tekstil ve hazır giyimde uyguladığı kotaları genişletmeye yanaşmamıştır. Türkiye AT' a ortak üye olmasına ve tam üyelik için başvuruda bulunmasına rağmen bu piyasada da ihracat mallarına kısıtlamalarla karşılaşmıştır.
5. Türkiye'nin gelecekte ihracatını artırabilmesi için ihraç ürünlerini de, bu ürünleri satabileceği pazarları da çeşitlendirmesi gerekir.
6. Türkiye'nin dış borçları seksenaltı milyar doların üstüne çıkmış böylece Türkiye dünyanın en borçlu dört ülkesinden biri haline gelmiştir. İhracat gelirleri ile diğer dış kaynaklı gelirlerin dış borca oranı gittikçe düşmektedir.

7. Hem Türkiye hem de Türk Cumhuriyetleri doğal kaynaklar açısından zengin olmasına rağmen bu kaynakları ileri teknolojiyle verimli bir şekilde fiziksel mamül haline getirmekte yetersiz kalmaktadır.

8. Yeni dünya düzeninin ilan edilmesiyle blokların yeniden tanımlanması, kapitalizmin ekonomik sistem olarak dünyanın bir çok yerinde başarılar kazanması, gerek Türkiye gerekse Türk Cumhuriyetleri'nin dış ticaretten beklentilerinin büyük olması, serbest ekonomiden vazgeçilemeyeceğinin anlaşılması Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri'nin ortak çatılar altında menfaat birliği oluşturma isteğini ortaya çıkarmıştır.

9. Nakit sıkıntısı çeken Türk Cumhuriyetlerle ticaretin artırılabilmesi için bu ülkelerle "kliring" ve "barter" organizasyonları yapılmalıdır.

10. İkibinli yıllara umutla bakabilme şansını yakalayan Türkiye, bir çok olumlu bölgesel faaliyette bulunma fırsatını yakalamıştır. Bu faaliyetlerden herhangi birinde bile başarılı olabilmesi Türkiye'yi Batı aleminde saygıdeğer bir konuma getirebilecektir.

11. Türkiye bir yandan AT'na üye olmak istemekte diğer yandan AT politikasına ters düşmek pahasına Ortadoğu, Kafkasya koridorunda İslam ve Türklük bağlarını güçlendirici oluşumlara katılmaktadır.

12. Türkiye hem AT'da Yunanistan'ın vetosu ile karşılaşmakta hem de KEİB'in amaçlarını gerçekleştirici politikalarda Yunanistan'ın engellemesiyle karşılaşmaktadır. Oysa ekonomik entegrasyonların başarılı olabilme şansı ülkelerin sıkı bir ticaret ve ekonomik işbirliği sürecine girmesine bağlıdır.

13. Türkiye, Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerinde ya ECO'ya ağırlık verecektir. Bu da İran ile ortak politikalar üretmek anlamına gelir veya KEİB'in kapsamı genişletilerek Batılı ülkeler ürkütülmeden ilişkiler devam ettirilecektir.

ECO uzun yıllardır tarih sahnesinde var olan bir ekonomik işbirliği teşkilatı olmasına rağmen beklenen ivmeyi geçen zaman içinde kazanamamıştır. KEİB olgunlaşmamış bir entegrasyon versiyonudur. Pamuk Birliği ise, düşün alanından uygulamaya geçmemiş bir projedir.

Aşağıdaki öneriler ise, bu bulgular ışığında sunulmuştur:

1. Devletler arasında cereyan edecek karşılıklı anlayış ve hoşgörü, ticari ve ekonomik işbirliğine yansıdığı ölçüde, ortak refah, ortak barış, ortak istikrar arayışı o ölçüde olumlu sonuç verecektir.

2. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu mallar ve satabileceği mallar iyi tespit edilip, Türk Cumhuriyetlerle yapılan ticaret, karşılıklı ticaret modeline göre de sürdürülmelidir.

3. Türkiye'nin Avrupa ile ekonomik ilişkileri gözardı edilemeyecek kadar büyük boyutlardadır. Bugün dış ticaretimizin % 50'sinin üzerinde bir kısmı Avrupa ile yapılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Avrupa'ya bir alternatif söz konusu değildir. Ancak Türkiye'nin kendi bölgesinde ekonomik ilişkilerini geliştirmesi Avrupa nezdinde pazarlık gücünü artıracak bir unsurdur.

4. Türkiye ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktür içinde uluslararası konumunu ciddi bir tarzda yeniden değerlendirmelidir. Türkiye'nin yeni bir uluslararası konum doğrultusundaki stratejik hedefi, bölgesel etki alanlarının kademeli ve koordineli bir tarzda genişleterek, uluslararası küresel konumunun güçlendirilmesidir.

5. Türkiye, günümüzde ulusal çıkarlarını tek yönlü ve sadece Batı sistemine dahil olmak suretiyle korumak imkanını büyük ölçüde kaybetmiştir. Türkiye kısa dönemli ittifakların edilgen çevre unsuru olmaktan uzun vadeli ittifakların, etkin merkezi unsuru olmaya yönelmelidir.

6. ECO, KEİB veya başka herhangi bir ekonomik proje yolu ile Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında ekonomik bütünleşmeye zemin hazırlanmalıdır.

Bu çalışmada Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye için ne kadar önemli olduğu, Türkiye'nin ve Türk Cumhuriyetlerinin birbirlerine ne kadar ihtiyaçları olduğu anlatılmaya çalışıldı.

Çalışmada anlatılan, Türkiye'nin bölgesel bir güç olabilme ihtimali öncelikli olarak Türk siyasetçilerinin tutumuna, ekonomik ve ticari ilişkilerin yoğunluğuna göre ya artacak yada ihtimalden öteye geçemeyecektir.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN Haluk, **KEİB Projesinin Bir Gümrük Birliği Olarak Değerlendirilmesi**, Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 10, 1992.

AKINER Shirin, **Sovyet Müslümanları**, İnsan Yayınları, İstanbul, Ocak 1995.

Akşam Gazetesi, Ekonomi Sayfası, 30 / 03 / 1998.

AKTAN Reşat, **Türkiye İktisadi**, S.B.F Yayınları.

AKTAN Coşkun Can, **Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi 1980-1990 Türkiye Deneyimi**, Alfa Yayınları, Temmuz 1992.

AKYOL Taha, **Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi**, Burak Yayınevi, 2.Baskı, Nisan 1994.

ALKIN Erdoğan, **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Yayın No: 404, İstanbul 1978.

ALPAR, Cem, **Türkiye Ekonomisine Yön Veren Politikalar**, Ankara 1990.

ANDİCAN A. Ahat, **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, Emre Yayınları, İstanbul, Ekim 1996.

ARI Tayyar, **Uluslararası İlişkiler**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

ATAÖV Türkkaya, **Türkiye, BDT ve Doğu Avrupa-Türkiye ve Avrupa İlişkileri**, Sarmal Yayınevi, Ocak-1996.

Avrasya Dosyası, Tika, Sayı: 54, Nisan 1996/1.

Avrasya Dosyası, Tika, Eylül 1996/2.

Avrasya Dosyası, Tika, Sayı: 71, Aralık 96/2.

Avrasya Dosyası, Tika, Sayı: 8 Mayıs 94/1.

Avrasya Dosyası, Tika, Sayı: 8 Mayıs 1994/1.

Avrasya Dosyası, Tika, Sayı: 88 Aralık 1997/1.

Avrasya Dosyası, Tika, Sayı: 64, Eylül 1996/1.

Avrasya Bülteni, Tika, Sayı: 60, Temmuz 1996.

AYDIN Turan, **Avrasya Etüdüleri**, Tika Yayınları, Ankara 1995/4, s. 50.

Azerbaycan Türkiye Dostluk Derneği, Tanıtım Dizisi Yayın No: 4.

BAŞKAYA Fikret, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik Yayıncılık, Ankara 1986.

- BİLGE Suat, **BDT ve Türkiye Avrasya Etütleri**, Tika, 1995 / 4.
- BORATAV Korkut, **İktisat ve Siyaset Üzerine Aykırı Yazılar**, BDS Yayınları, Kasım 1990.
- BOZDOĞAN Mehmet Ali, **Aydınların Dergisi Gençlik**, Türk Dünyası Azerbaycan, Yıl: 7, Sayı: 73, 15 Mart -15 Nisan.
- BOZDOĞAN Mehmet Ali, **Aydınların Dergisi Gençlik** Türk Dünyası Türkmenistan, Yıl: 7, Sayı: 74, 15 Nisan-15 Mayıs 1998.
- BOZDOĞAN Mehmet Ali, **Aydınların Dergisi Gençlik** Türk Dünyası Özbekistan, Yıl: 7, Sayı: 75, Mayıs 15 Haziran 98.
- CEM İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, 11. Baskı.
- CİNDORUK Hüsamettin, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Süreci ve KEİB, Yeni Türkiye**, Yıl: 1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995.
- ÇAVDAR Tefik, **Türkiye'de Liberalizm**, İmge Yayınları, Ankara Ocak 1992.
- ÇİÇEK Kemal, **Türkiye'nin AB'ne Alınmamasında Din Bir Faktör Olabilir mi?**, **Yeni Türkiye**, Yıl: 1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995.
- DAVUTOĞLU Ahmet, **21.Yüzyıla Giderken Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, **MÜSİAD Çerçeve Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 17, 1996.
- D'ENCOYSSE Helene Carrere, **Sovyetlerde Müslümanlar**, Ağaç Yayınları, İstanbul Haziran 1992.
- DİRİMTEKİN Halil, **Türkiye Ekonomisi**, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı. Diyanet Vakfı Yayınları, **Türkiye Dışındaki Türklerin Milli, Manevi ve Siyasi Meseleleri Panel**.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi Ansiklopedisi**, Ek Cilt, Çağ Yayınları, s. 279.
- Ekonomi Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınları 1991.
- ELDEM Vedat, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları**, İş Bankası Yayınları, 1970.
- ERALP Atıla, **Türkiye ve Avrupa İlişkileri**, Sarmal Yayınevi, İstanbul Ocak-1996.
- ERKÖK Şiir Yılmaz, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 170, İ.İ.B.F. Yayın No: 57, Ankara 1992.

ERKÖK Emin, **İktisadi Birleşmeler Teorisi**, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul Ocak 1998.

ESER Uğur, **Türkiye’de Sanayileşme**, İmge Kitabevi Ekim –1993.

GÖNLÜBOL Mehmet, **Uluslararası Politika**, S.B.F. Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1985.

GÜNEŞ Turan, **Orta Asya’daki Dönüşüm**, Yeni Türkiye, Mayıs-Haziran 1997.

HANÇERLİOĞLU Orhan, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi 6. Baskı.

HIÇ Süreyya, **Türkiye Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.

İNCEKARA Ahmet, **Kırgızistan’ın Ekonomik Durumu**, İstanbul Ticaret Odası, BDT. KEİB Araştırma Dizisi, Yayın No: 1992-29.

İYİBOZKURT M. Erol, **Dış Ticaret- Teori Politika**, Trabzon İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi Yayınları, 2. Baskı, Trabzon 1982.

KALAYCI İrfan, **Ekonomik Entegrasyon Teorisine Giriş**, Baran Yayınları, Mart 1994.

KALAYCI İrfan, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinin Ekonomik Entegrasyona Geçiş Problemleri ve Başarısında Türkiye’nin Rolü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya-1993.

KARLUK Rıdvan, **Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Tütünbank Yayınları, İstanbul 1996.

KARLUK Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi**, Bilim Teknik Yayınevi, 1984.

KAZGAN Gülten, **Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul Ağustos-1994.

KAZGAN Gülten, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1985.

KEPENEK Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Verso Yayınları, 5. Baskı.

KILIÇBAY Ahmet, **Türk Ekonomisi**, T. İş Bankası Yayınları, Ankara.

KİBAR Kenan, **Müsiad Bülteni**, Yıl: 3, Sayı: 1, Ocak 1995.

KONGAR Emre, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KÖSETORUN Alev-Yemişçi, Feyyaz-Taşkın, Gülün, **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Cumhuriyetin 70. Yılı, Yıl: 1, Özel Sayı: 51.

KUT Gün, **Bağımsızlığın İlk Yılları**, T.C. Kültür Bakanlığı, Başvuru Kitapları, Ankara 1994.

KUYUCUKLU Nazif, **Türkiye İktisadi**, Filiz Kitabevi, 1993 İstanbul, 3. Baskı.

Macro Dergi, Orta Asya ile İlişkilerde Yeni Dönem, Aralık 1997.

MANİSALI Erol, **Yeni Dünya Düzeni, Globalleşme ve Türkiye**, **MÜSİAD Çerçeve Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 14, 1995.

MİHMANDARLI Nuran, İstanbul Ticaret Odası **KEİB/BDT Araştırma Dizisi**, Yayın No: 28, 1992.

MONTEİL Vincent, **Sovyet Müslümanları**, Pınar Yayınları, Mart 1992.

MUMCU Zehra, İstanbul Ticaret Odası, **KEİB/BDT Arş. Dizisi**, Yayın No: 1992/26.

MÜTERCİMLER Erol, **Türkiye, Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.

ÖZEL Mustafa, **Yirmibirinci Yüzyıla Giren Dünya Sistemi ve Dünya**, **MÜSİAD Çerçeve Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 17, 1996.

Pamuk Birliği, MÜSİAD Araştırma Raporu No: 19, 1996.

PEKCAN Erdoğan, İstanbul Ticaret Odası **KEİB / BDT Araştırma Dizisi**, Yayın No: 5, 1992.

Power Ekonomi Dergisi, Ağustos 1997.

SADIKLAR Cafer Tayyar, **Dünya ve Türkiye**, Kültür Bakanlığı İkibinli Yıllar Dizisi, Ankara, 1995.

SERİN Necdet, **Kalkınma ve Dış Ticaret**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1981.

SEYİDOĞLU Halil, **Uluslararası İktisat**, Turhan Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 1986.

SEYİDOĞLU Halil, **Uluslararası İktisat**, Genişletilmiş 7. Baskı, Gizem Yayınları, İstanbul 1990.

SOLAK Ferruh ve Avşar, B. Zakir. **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Vadi Yayınları, Ankara 1998.

ŞAHİN, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1993, 2. Baskı.

ŞENTÜRK Recep, **Modernleşme ve Toplum Bilim**, İz Yayınları, İstanbul 1996.

Tika. **Yatırımcı ve Girişimciler İçin Avrasya El Kitabı**,
T.C. Başbakanlık D.P.T. Dış Ekonomik İlişkiler **3. İzmir İktisat Kongresi**, İzmir 1993.

T.C. Başbakanlık Dış Tic. Müsteşarlığı Ek. Arş ve Değ. Gen. Müd.,
İhracatımız Açısından Önemli Ülkeler, 1 Kasım 1996.

T.O.B.B **Azerbaycan Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkiler Açısından Değerlendirilmesi**, Yayın No: 295, Ankara.

T.O.B.B. **Ekonomik Forum**, 15 Şubat 1998, Yıl 5, Sayı: 2.

T.O.B.B **Türkmenistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayii'ni Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi**,. Yayın No: 290 Ankara 1994.

T.O.B.B. **Özbekistan, Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı Ne Türkiye İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi**, Yayın No: 300, Ankara, 1995.

TOKGÖZ Erdinç, **İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)**, Türkiye Ekonomi Kurumu, (Özyurt Matbaacılık), Ankara 1992.

TUNA Yusuf, **Dünyada Globalleşme Eğilimleri ve Dengeler**, **MÜSİAD Çerçeve**, Yıl: 4, Sayı: 14, 1995.

TURANLI Rona, İstanbul Ticaret Odası, KEİB/ BDT Araştırma Dizisi No: 3 1992

TURGUT Mehmet, **Taşkent'e Doğru**, Boğaziçi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

TÜGIAD (Türkiye Genç İş Adamları Derneği), **1998 Yılı Beklentileri ve Bu Beklentiler Doğrultusunda Öneriler**, İstanbul, Aralık 1997.

TÜRKAN Erdal, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Ankara 1992.

ULUDAĞ İlhan, T.O.B.B., **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Grupların Sosyo-Ekonomik Analizi ve Türkiye ile İlişkileri**, 2. Baskı, İstanbul 1992.

URAS Güngör, **Ekonomide Özal'lı Yıllar 1980-1990**, Afa Yayınları, Eylül 1993.

ÜLGER Kaya İrfan, **Başak Dergisi**, T.C. Ziraat Bankası Mufettişleri Derneği Yayın organı Sayı: 93. Mayıs - Haziran 1997.

YALÇINKAYA Alaeddin, **Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan**, Timaş Yayınları, İstanbul 1978.

YAŞA Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayınları.

YAZGAN Turan, **Yeni Türkiye**, Yıl: 1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995.

ZAIM Sabahaddin, **Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1993.

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**